

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1575-1600 YILLARI ARASINDA MÜHİMME DEFTERLERİNE
GÖRE MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİ: HALEP EYALETİ ÖRNEĞİ**

Hazırlayan

Çağrı ONAR

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç.Dr. Alpaslan DEMİR

TOKAT-2017

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Alpaslan DEMİR danışmanlığında hazırlamış olduğum “1575-1600 Yılları Arasında Mühimme Defterlerine Göre Merkez Taşra İlişkileri: Halep Eyaleti Örneği” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel ve etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

18/07/2017

Çağrı ONAR

İmza

**1575-1600 Yılları Arasında Mühimme Defterlerine Göre
Merkez Taşra İlişkileri: Halep Eyaleti Örneği**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 18 / 07 / 2017

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof.Dr. Ali AÇIKEL

Üye : Doç.Dr. Ahmet YÜKSEL

Üye : Doç.Dr. Alpaslan DEMİR (Danışman)

Üye : .....

Üye : .....

İmzası

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..../..../..../ tarih ve ..../..../ sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul
edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa ÇOLAK
Enstitü Müdürü: .....Enstitü.Müdürü

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin gerek merkez gerek taşra toplum yapısına yönelik son zamanlarda bir hayli çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar Osmanlı Devlet yapısının daha iyi anlaşılmasını ve eyaletler arası farklılıkların daha açık şekilde ortaya konması açısından büyük önem arzeder. Ancak şimdiye kadar yapılan çalışmalar Cumhuriyet dönemi sonrası sınırlarımız içerisinde kalan topraklara yoğunlaştığından, Osmanlı Devleti'nin uzandığı diğer geniş toprak parçaları ile ilgili çalışmalar arka planda kalmıştır. Bu sebeple Halep şehri ile ilgili olan bu çalışmanın önem arz edeceği kanaatindeyiz.

Halep stratejik açıdan Osmanlı Devleti'nin önemli eyaletlerinden biri olmuştur. Bu nedenle, Halep merkezli bir çalışmadan elde edilecek bulgular merkez-taşra ilişkilerinin anlaşılmasına daha fazla yardım edeceği düşünülmüştür. Çalışmanın hem merkez hem de taşrayı ilgilendirmesinden dolayı mühimme defterleri kaynak olarak seçilmiştir. Çünkü mühimme defterleri içerdiği bilgiler ile hem merkez hem de taşranın durumunu gözler önüne sermektedir. Çalışmanın zaman aralığı olan 1575-1600 yıllarını kapsayan 44 mühimme defteri bulunmaktadır. Bu defterler incelenerek içerisindeki Halep ile ilgili hükümler ayrılmış, ardından da özetlenerek bölüm başlıklarına göre tasnife tabi tutulmuştur

Çalışma giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmuştur. Tezin giriş kısmında Halep coğrafyası, tarihi ve mühimme defterlerinin tanıtımı yapılmıştır. Birinci bölümde devletin merkez ve taşra idari yapısından ve yöneticilerinin görevlerinden bahsedilerek konu ile alakalı mühimme defterlerinden örnekler verilmiştir. İkinci bölümü oluşturan adli yapıda, adalet ile ilgili merkez ve taşra görevlilerinin sorumluluk alanları incelenmiş, sorumluluk alanları dışında gerçekleşen faaliyetler ile ilgili hükümlerden yola çıkılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmanın mali yönünü inceleyen bölümde, mali teşkilatta görevli yöneticilerin görev ve yetki alanları anlatılmıştır. Daha sonra mühimme defterlerinde bu görev ve yetkiler ile uyuşmayan belgeler kullanılarak; merkezin hangi durumlarda taşranın işlerine müdahalede bulunduğu sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise bölümlerde elde edilen çıkarımlardan yola çıkarak Halep eyaletinin idari, adli ve mali durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

2015 yılında Suriye iç savaşında Halep'te meydana gelen olaylar şehrin tarihsel ve stratejik öneminden kaynaklanmaktadır. Bir Osmanlı şehri olan Halep'in tarihi

kimliğinin ortaya konması amacıyla yapılan bu çalışmada maddi manevi desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Alpaslan DEMİR'e müteteşekirim. Ayrıca alışma sırasındaki yardımlarından dolayı Dilber DEMİR'e, Yasin DÖNDER'e ve Kübra DURSUN'a teteşekkürü borç bilirim.

ađrı ONAR

ÖZET

1575-1600 tarihleri arasında mühimme defterlerine göre Halep özelinde ele alınan merkez taşra ilişkileri 29 numaralı mühimme defterinden başlanmak sureti ile 73 nolu mühimme defterine kadar taranarak Halep'e ait 367 hüküm tespit edilmiş ve özetlenmiştir. Bu hükümler idari, adli ve mali başlıklara göre tasnif edilmiş, tekrara düşülmeden ilgili alanlara uygun olarak kullanılmıştır. Bu teşkilatlar ile ilgili kanunnameler ve gerekli diğer kaynaklar incelenerek, teşkilatların merkezdeki yapısı ve sorumluluk alanları anlatılmıştır. Aynı şekilde taşra teşkilatları da ele alınarak sorumlu oldukları işler incelenmiş, merkez ile taşra arasındaki ilişki tespit edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından hangi durumlarda devletin taşradaki işleyişe müdahalede bulunduğu anlatılmıştır.

Yapılan incelemeler neticesinde elde edilen bulgulara göre özellikle dört alanda merkezi idarenin taşra idaresine müdahale ettiği sonucuna varılmıştır. Bu dört ana müdahale alanı şunlardır: 1.Devletin merkezi yapısı dolayısı ile gücünü taşra üzerinde hissettirmek istemesinden kaynaklanan müdahaleler; 2. Araştırılan dönemde meydana gelen savaşlar ve isyanlar nedeniyle güvenlik kaynaklı müdahaleler; 3. Savaş, kıtlık ve isyan gibi olağanüstü hallerde devletin işleyişini rahatlatmak adına yapılan kısa vadeli müdahaleler; 4. Taşrada görevlendirdiği memurların işlerini hakkı ile yerine getirmemelerinden dolayı işleyişteki aksamayı engelleme amacı ile yapılan müdahalelerdir.

Anahtar Kelimeler: Halep, Mühimme Defteri, Osmanlı, XVI. yy., Merkez-Taşra Teşkilatı

ABSTRACT

Between 1575 and 1600, the central provincial relations dealt with in Aleppo in accordance with the registers of the Aleppo were searched from the Mühimme No. 29 to the Mühimme register, and the 367 articles belonging to Aleppo were identified and summarized. These provisions have been classified according to the administrative, judicial and financial headings and have been used in accordance with the relevant fields without deduction. By examining the laws and other necessary resources related to these organizations, the central structure of the organizations and their areas of responsibility are explained. In the same way, the works of the provincial organizations were examined and their responsibilities were examined and the relationship between the central and provinces was determined and tried to be explained. Then, in some cases, the state was told that the intervention in the provinces was intervening.

According to the findings obtained from the examinations made, it was concluded that the intervention of the central administration of the central offices of four districts in particular resulted. These are the four main areas of intervention: 1. interventions resulting from the desire to feel power on the countryside due to the center structure; 2. Security-related interventions due to wars and revolts that took place in the period under investigation; 3. Short-term interventions aimed at relieving the state's operations in extraordinary situations such as war, famine and rebellion; 4. Interventions made with the intention of obstructing the operation in the workplace due to the fact that the officers assigned in the provinces do not perform their jobs properly.

Key words: Aleppo, Mühimme Register, Ottoman, XVI. Century-Provincial Organization

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	viii
KISALTMALAR	viiix
GİRİŞ	1
1. HALEP SANCAĞININ COĞRAFİ YAPISI VE TARİHÇESİ.....	1
2. TARİHÇESİ.....	1
3. A-MÜHİMME DEFTERLERİ.....	12
4. B-TEZ İLE İLGİLİ MÜHİMME DEFTERLERİ.....	14
BİRİNCİ BÖLÜM	18
1.1. OSMANLI İDARİ TEŞKİLATI İÇERİSİNDE MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİ.....	18
1.2. İDARİ TAKSİMATI İLGİLENDİREN EMİRLER	34
İKİNCİ BÖLÜM	38
2.1. MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİNDE ADLİ TEŞKİLAT	38
2.2. MERKEZ-TAŞRA ADALET İLİŞKİLERİNE CELALİ İSYANLARININ ETKİSİ	56
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
3.1. MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİNDE MALİ TEŞKİLAT	65
SONUÇ	82
KAYNAKLAR	86
ÖZGEÇMİŞ	91

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: 16. yüzyıl Halep'e bağlı nahiyeler.....	7
Tablo 2: Halep ile ilgili Mühimme Defterleri içerisinde bulunan hükümlerin defter sayısı, sayfa ve hüküm numaraları.....	15

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen Tez
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Çev	: Çeviren
C	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
drl	: Derleyen
H	: Hicri
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
M	: Miladi
MEBİA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s	: Sayfa
Sy	: Sayı
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TSA	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
Vb	: Ve bazı
Vd	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

1. HALEP SANCAĞININ COĞRAFI YAPISI VE TARİHÇESİ

Anadolu coğrafyasının tabii devamı niteliğinde bulunan Halep şehri Suriye'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Hem Anadolu'nun güvenliğinin temini hem de Suriye ve Mısır'ın elde tutulması açısından Halep, tarih boyunca hâkim olunması gereken stratejik bir öneme sahip olmuştur. Şehir, bugün dahi aynı stratejik önemini muhafaza etmektedir¹.

XVI. yüzyılda oldukça geniş bir alanın idari merkezi olan Halep sancağı, doğuda Fırat nehrinden başlayarak batıda Nur Dağları veya Gâvur Dağları olarak da bilinen Amanos Dağ silsilesinin ardından doğal sınır olan Akdeniz'e kadar uzanmaktadır. Halep sancağı güneyde yine doğal bir sınır olan Nuseyriye Dağlarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Kuzeyinde de Hatay sancağı ile sınır durumundadır².1522 yılına kadar, Antakya'nın sancak olmasından dolayı, Halep'in Akdeniz'e limanı olmamıştır. Ancak 1523 yılında Antakya sancağının Halep idaresine geçmesi ile Süveyde iskelesi Halep'in doğrudan Akdeniz'e açılan bir kapısı olmuştur³.

1886 yılında basılan "Memalik-i Devlet-i Osmaniye" adlı eserde Ali Cevad Halep'in konumunu ve toprak verimliliğini şöyle belirtmektedir: *"Bağdat'ın cenub tarafında ve arazi-i Bab ile üzerinde müteşekkil olub şimalen Bağdat ve Kerbela sancakları ve garben Şam ve cenuben منقك ve şarken Umara livalarıyla mahduttur. Arazisi münbit ve mahsuldardır. Hububat vesaire husule gelir meyvesi mebzuldür"*⁴.

2. TARİHÇESİ

İlk olarak M.Ö III. bin yılda Akkad tabletlerinde şehrin adı Halaba, Halman ve Halvan şeklinde yazılmıştır. Selevkiler döneminde ise şehir Beroia olarak adlandırılmıştır⁵. Halep isminin ise tam olarak hangi zamanda kullanıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu konu ile ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Bu

¹ Hilmi Bayraktar, *XIX Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elâzığ 2004, s. 5.

² Ali Cevad, *Coğrafya-i Müfessir Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Matbaa-i Ebu Ziya, Konstantiniye (İstanbul) 1304 (1886-1887), s. 426.

³ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elâzığ 2003, s. 17.

⁴ Cevad, a.g.e., s. 426.

⁵ Çakar, a.g.e., s. 1.

rivayetlerden ilkinde göre kelimenin Arapça “sağılmış süt” manasına gelmesinden dolayı Hz. İbrahim (a.s) ile ilgili olduğu yönündedir. Hz. İbrahim bugün kalenin olduğu mevkide bir süre kalmıştır. Koyun sağım işini burada yapmış ve fakirlere burada ikramda bulunduğu için bu yerin ismi süt anlamına gelen Halep ismi ile anılmaya başlamıştır.⁶ Bir başka rivayete göre ise; Hz. İbrahim (a.s) vaktiyle Halep’e göç etmiş, şimdiki Halep iç kalesinin bulunduğu “şehba” olarak adlandırılan tepede, beyaz bir ineği sağarak sütünü fukaraya dağıttığı ve süt sağılıp halk çağırılmak istendiğinde Hz İbrahim’in (a.s) tebaası beyaz inek sağıldı anlamına gelen Halepüş’-Şehba diye bağırduklarından Halepüş’-Şehba zamanla tepeye isim olmuştur.⁷ Şehir isminin Amelikalıları döneminde ortaya çıktığını iddia edenlere göre Halep isimli kişinin ve kardeşlerinin buralara yerleştiği ve her birinin kendi ismi ile bir şehir kurduğu yönündedir.⁸

Ancak şehrin M.Ö III. bin yılda kurulduğu ve Akkad tabletlerindeki yazımının da bugünkü söyleme benzediği göz önünde bulundurulursa, son örnek akla daha yakın gelmektedir. Nitekim Yâkût el-Hamavî; Hz. İbrahim döneminde şehrin olduğu yerde henüz Arap nüfusunun olmadığını belirterek Halep kelimesinin aslının Arapçaya çok yakın olan dillerden İbranice veya Süryanice’ye ait olduğunu söylemektedir.⁹

“Verimli Hilal” olarak adlandırılan mümbit bölgenin en batı ucunda kurulmuş olan Halep şehri M.Ö’si çağlardan itibaren inşa edilen medeniyetlerin merkezinde yer almayı başarmıştır. Kurulduğu coğrafya üzerinde, Fırat Nehri’nin topraklarını sulaması ile yetişen çeşitli tarım ürünleri bölge halkının temel besin ihtiyacını karşılamış ve Akdeniz’e olan yakınlığı da insanlık tarihi ile eş olan ticaretin en kârlı şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Ancak bu avantajlarına rağmen, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi eski toprakların kavşak noktasında bulunması nedeniyle, sık sık sefere giden orduların tahribatlarına maruz kalmıştır.

Halep şehrinin coğrafi özelliklerinin yanı sıra eski çağlardan günümüze kadar dini bir merkezi olması da şehri önemli kılan etkenlerin başında gelmiştir. Nitekim fırtına tanrısı olarak inanılan “Adad’ın” şehrinin Halep olduğu düşünülmektedir. Şehir

⁶ Çakar, a.g.e., s. 1.

⁷ Salname-i Vilayet-i Halep, 1309, s. 117.

⁸ Çakar, a.g.e., s. 1.

⁹ Çakar, a.g.e., s. 1.

kurulduğu dönemlerde Yamhad olarak bilinen krallığa başkentlik yapmıştır. Daha sonra büyük medeniyetlerden Hitit Krallığının eline geçen şehir, krallığın en önemli eyalet merkezlerinden biri haline gelmiştir. Hitit Krallığının yıkılmasının ardından parçalara ayrılan krallığın Halep topraklarında Halpa adında müstakil bir devlet kurulmuştur. Ancak bu önemli şehir M.Ö IX. yüzyıla gelindiğinde Asur İmparatorluğunun eline geçerek yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştır. Pers hakimiyetine girdiğinde ise artık sadece tanrı Adad'dan dolayı küçük bir inanç merkezi durumuna düşmüştür¹⁰.

Şehrin tekrar eski şatafatlı günlerine dönmesi Helenistik dönem krallıklarından M.Ö 305-280 yılları arasında krallık yapan Seleukos Nikator dönemine rastlamıştır. Kral şehri Grek mimarisine uygun yeni baştan imar ederek mamur hale getirmiştir. Halep, Romalılar döneminde de büyümesini sürdürerek Akrapol; yani inanç merkezi haline gelmiştir. Şehir bu yapısını koruyarak Bizanslılar döneminde de yapılan birçok kilise ile Hristiyanlığın önemli bir merkezi haline getirilmiştir. Bugün bile Hristiyanlık için önemli olan Halep, baş piskoposluk ve Maruni piskoposluğuna ev sahipliği yapmaktadır¹¹.

Hiz. Ömer (r.a)'in halifeliği döneminde, Suriye valisi olan Halid bin Velid (r.a) görevinden alınarak yerine Ebu Ubeyde bin Cerrah tayin edilmiştir. 636 yılında gerçekleşen Yermük Savaşı'nı kazanan Müslümanlar bölgedeki bütün şehirleri tek tek ele geçirmişlerdir. Nitekim 637 yılında Ebu Ubeyde bin Cerrah Kinnesrin'i feth ettikten sonra ordusunu Halep üzerine yürütmüş ve şehri âman ile teslim almıştır¹². Artık bir İslam beldesi olan Halep, İslami devlet yapısına göre idarî sisteme dahil edilerek önce Cündü Hıms'a ardından da Cündikinnesrin'e bağlanmıştır. Emeviler döneminde bazı valiler Halep'e yakın yerlerde ikamet etmiş olmalarına rağmen, şehir hiçbir zaman yönetim merkezi haline gelmemiştir¹³. Emevi Devleti'nin yıkılmasının ardından Emevilerin Mısır valisi olan Ahmet bin Tolun 878 yılında Halep'i işgal etmiş ancak Abbasi Devleti 6 yıl sonra 884 yılında şehri tekrar almıştır. 903 yılında Karmetiler'in ele geçirerek yönettiği şehir bir kez daha el değiştirerek bu kez 936 yılında İhşidiler'in hakimiyetine girmiştir. Şehir İhşidiler'in elindeyken bedeviler tarafından oldukça tahrip

¹⁰ Talib Yazıcı, "Halep", *TDVİA.*, C. 15, İstanbul, 1997, s. 239.

¹¹ Yazıcı, a.g.m., s. 240.

¹² Mustafa Fayda, *İslam Tarihi*, Eyüp Baş (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 252.

¹³ Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elâzığ 2006, s. 22.

edilmiştir. Bu dönemde önemini yitiren Halep, Hamdâniler'in şehri olarak başkent yapmaları üzerine bölge tarihinde söz sahibi durumuna gelmiştir¹⁴. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi şehrin Anadolu, Suriye ve Mısır topraklarının kavşağında bulunması Anadolu'nun ve Mısır'ın güvenliğinin bu şehirden başlamasına ve Halep'in devamlı elde tutulmak istenmesine neden olmuştur. Orduların yol güzergahı üzerinde bulunması ise şehrin başından eksik olmayan bir başka problemi, sürekli tahribe uğrama, beraberinde getirmiştir. Nitekim Hamdaniler'in başkenti olan Halep, 962 yılında Bizans kuşatmasına maruz kalarak teslim olmuş ve bir hafta boyunca yağmalanmıştır. Halk kılıçtan geçirilip çoğunluğu esir edilmiştir. Ölü bir şehir haline gelen Halep bu felaketten sonra uzun bir süre eski günlerine geri dönememiştir¹⁵. Hamdaniler, 975 yılında Halep'i tekrar almış olsa da 1014 yılında Fatimî işgaline karşı şehri savunamamışlar ve şehir bu tarihten sonra Fatimî hakimiyetine geçmiştir¹⁶.

Salih bin Mirdas el-Kilabi 1024 yılında şehri ele geçirerek Mirdasi hanedanının idari merkezi haline getirdiyse de şehrin Fatimîler ve Bizanslılar tarafından tecavüzlerine mâni olamamıştır. Bizans imparatoru Romanos Diogenes şehre 1068-1071 tarihleri arasında iki sefer düzenlemiştir. Zor durumda kalan Mirdasi emiri 1069 yılında şehre gelen Türkmen emiri Sanduk'u Halep'te kalarak Bizans'a karşı cihat etmesi için teşvik etmiştir. Mirdasi emiri bu dönemde Fatimîlerin zayıfladığını görünce hutbeleri de Abbasi Halifesi Kaim-bi Emrullah ve Selçuklu Sultanı Alpaslan adına okutmaya başlamıştır. 1071 yılında şehre gelen Alpaslan şehrin anahtarını Mirdasi Emir'i Mahmut'tan teslim almış ve şehirde bu tarihten itibaren yeniden Türk devletlerinin hakimiyeti görülmeye başlanmıştır¹⁷. Ancak bu nazari bir hakimiyetten öteye geçmemiştir. Halep'in Selçuklulara bağlanması Melikşah'ın ölümüne değin siyasi karışıklık dolayısı ile bir ihtilaf mevzuu olmuştur. Fakat daha sonra Suriye Meliki Tutuş'un bölgeye hâkim olması ile şehirde gerçek bir Selçuklu hakimiyeti sağlanmıştır¹⁸. Halep, Selçuklu hakimiyetinin ardından Artuklular, Atabeğ Aksungur el Porsukî ve Oğulları ve Zengiler tarafından yönetilmiştir¹⁹.

¹⁴ Talip Yazıcı, a.g.m., s. 240.

¹⁵ Yazıcı, a.g.m., s.241.

¹⁶ Enver Çakar, a.g.e., s.23.

¹⁷ Esin Küçükbekir, "Sultan Alpaslan Dönemi Sulçuklu- Mirdâsi İlişkileri", *AIÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Ankara 2016, s. 37.

¹⁸ Jean Sauvaget, "Halep", *MEBİA*, C.5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s.119.

¹⁹ Bayraktar, a.g.e., s. 7.

Zengiler Devleti'nin devamı olan Eyyübiler Devleti'nin hükümdarı Selâhaddin Eyyubi'nin şehri 1183 yılında alması ile Halep Eyyubi Devleti'nin hakimiyetine geçmiştir²⁰. Selahattin Eyyubi ilk olarak oğluna verdiği şehri daha sonra Mısır'daki bütün haklarından vaz geçmesi karşılığında kardeşine bırakmıştır. 3 yıl sonra tekrar şehrin yönetimini oğlu el- Melikü'z Zahire bırakmıştır. Bu dönemde Halep en parlak dönemini yaşamıştır. Ancak 1260 yılında Hülâgû şehri ele geçirerek yakıp yıkmıştır. Aynı yıl yapılan Ayn-câlût savaşında Moğollar'ı yenilgeye uğratan Memlûklular şehrin yeni sahibi olmuşlardır²¹. Moğol yağmasından sonra Halep'e en büyük hasar Timur zamanında verilmiş, şehir yakılarak yirmi bin kadar kişinin ölümüne sebep olunmuştur. Halep, 1516 yılına kadar Memlûklular elinde kalmışsa da kıtlık, salgın, deprem ve yağmalardan da nasibini almıştır²².

Osmanlı Devleti Haçlı ordularına karşı kazandığı başarılarından sonra Memlûk himayesi altındaki halifeye gönderdiği hediyeler nedeniyle devletler arası ilk temas gerçekleşmiştir. İyi bir şekilde başlayan ilişkiler II. Mehmet dönemine gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Memlûklular için çok önemli olan Dulkadiroğulları Beyliği'ni himaye etmek istemesi ve Mekke su yollarını tamir ettirmek için ustalar göndermesi sebepleriyle bozulmuştur.²³ II. Beyazıd döneminde ise Dulkadiroğulları Beyliği dolayısıyla gergin olan ilişkiler yapılan anlaşma ile barışa dönüşmüştür. 1490 yılında yapılan barış yirmi beş sene kadar sürmüştür.²⁴ Yavuz Sultan Selim dönemine gelindiğinde ilişkiler, Şah İsmail üzerine düzenlenen sefer sırasında Memlûklü Sultanı Kansu Gavri'nin Şah İsmail'e yardım etmek için Halep'e gelmesi ve Dulkadiroğulu Beyliği'nin Osmanlı Devleti'nce ilhakı ile tekrar bozulmuştur²⁵. Ayrıca Portekiz'in Mekke ve Medine gibi Müslümanlarca kutsal olan şehirleri tehdit etmesi ve Memlûkluların bu şehirleri savunmada yetersiz kalması, Yavuz Sultan Selim'in Memlûklular üzerine sefer düzenlemesi için sebep oluşturmuştur. Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran Savaşı'ndaki galibiyetinden sonra İstanbul'a dönmüş ve yeni sefer hazırlıklarına başlamıştır. Ancak Sultan Gavri'yi hazırlıksız yakalamak için

²⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.106.

²¹ Yazıcı, a.g.m., s. 242.

²² Yazıcı, a.g.m, 242.

²³ Mehmet İnbaşı, Ersin Gülsoy, Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz(Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.97.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Memlûklerle Son Münasebet ve Mısır Seferi", *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınevi, Ankara 2011, s.195.

²⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 279.

seferin tekrar Şah İsmail üzerine yapılacağını duyurmuş ve Sultan Gavri'yi tatmin etmek için elçiler vasıtasıyla mektuplar ile beraber hediyeler göndermiştir. Kendisine “babamsın” diyerek hitap etmiş ve hayır duasını istemiştir²⁶. Yavuz Sultan Selim kendisinden önce 40 bin kişilik bir orduyu Hadım Sinan Paşa ile yola çıkarmıştır. Sinan Paşa Fırat'ı geçip Diyarbakır'a gitmeğe memur olduğunu Memlûklulara bildirmiştir. Ancak bu teklifin reddedilmesi üzerine sefer için bahane arayan Sultan Selim aradığı bahaneyi bularak ulemadan sefer için cevaz almıştır²⁷. 1516 yılında Memlûklüler üzerine hareket eden Sultan Selim'in geldiğini haber alan Kansu Gavri elçi göndererek barış yapmak istemiştir. Bu barış girişiminin yanı sıra Şehzade Ahmet'in oğlu Kasım'ı da Halep'e getirmiş ve yanında bir Osmanlı şehzadesinin bulunduğunu ilan ederek Yavuz Sultan Selim'i tehdit etmekten de geri durmamıştır. Bu durum üzerine Osmanlı ordusu, Memlûklüler'in Antep valisi Yunus Bey rehberliğinde Halep'e doğru ilerlemiş Behisni ve Gerger gibi kaleleri kuşatmıştır²⁸. Kansu Gavri yanında halife ile birlikte Halep'ten ayrılarak ordusunu Merc-i Dabık mevkiine getirmiş ve karargahını buraya kurmuştur. 24 Ağustos 1516 tarihinde Osmanlı ordusu ile Memlûk ordusu karşı karşıya gelmiş, beş ila altı saat süren savaş neticesinde Memlûklerin sağ kol kumandanı Hâyır Bey'in ordusu bozguna uğramıştır. Hâyır Bey buradan Halep'e kaçmış, Memlûk Sultanı Kansu Gavri ise savaş meydanında öldürülmüş ve savaş Osmanlı Devleti'nin kesin zaferi ile sonuçlanmıştır²⁹. Osmanlı kuvvetleri savaşın ardından vezir Yunus Paşa kumandasında Halep'e girmiş hemen ardından da Hama, Humus ve Şam ele geçirilmiştir. 28 Ağustos 1516'da Halep'e ulaşan Yavuz Sultan Selim'i Halep halkı şehir dışında karşılamış ve kendisine itaatlerini bildirerek, şehirlerinin yağma edilmemesini Sultan'dan rica etmişlerdir. Halep şehrine çok yakın bir mevki olan Gökmeşan'da otağını kurduran Sultan Selim burada halkın ricasını kabul ederek şehrin anahtarını teslim almıştır. Hemen ardından Osmanlı Devlet'i Memluk idarî yapısını değiştirmeyerek şehre kendi idarecilerini atamıştır. Halep idaresi Karaca Paşa'ya tevdi edilmiş, defterdarlığına Abdullah Paşazade Abdülkerim Çelebi getirilmiş, kadılık makamı da Çömlekcizade Kemal Çelebi'ye verilmiştir³⁰. Kansu Gavri'den sonra

²⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 281.

²⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 283.

²⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 284.

²⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Nilüfer Epçeli (çev.), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 284.

³⁰ Enver Çakar, a.g.e., s. 16.

yerine geçen Tomanbay ile yapılan 1517 Ridaniye savaşı ile Memlûk Devleti tamamen son bulmuştur. Böylece Halep topraklarında yaklaşık 400 yıl sürecek olan Osmanlı hakimiyeti Mercidabık Savaşı ile başlamıştır. Birinci Cihan Harbi sonrası 1918 yılında Türk idaresinden çıkan Halep Suriye topraklarında kalmış ve Suriye'nin 1948 yılında bağımsızlığını ilanına kadar Fransız mandası altında yönetilmiştir.

Tablo 1: 16. yüzyıl Halep'e bağlı nahiyeler³¹.

Halep (C. Sem'an)	Halka	Harim
Ravendan	Cebel-i A'lâ	Amik
Menbiç	Cebel-i Barîşa	Kuseyr
A'zaz	Altun Özü	Şuğur
Bâb	Cebel-i Samak	Cebel-i Akra
Cebbul	C. Ben-i 'Alîm	Süveyde
Matah	Zâviye	Antakya
Sermin	Ruc	

1575- 1600 YILLARI ARASI OSMANLI SİYASİ DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1575-1600 yılları arasında devlet dışarda İran ile savaş halinde iken içeride de Celali İsyanları adı verilen büyük isyan öncesi daha küçük çaplı isyanlar ile mücadele etmiştir. İran savaşının sonlanmasının ardından kısa bir dönem barış zamanı yaşanmış ardından ise Avusturya savaşı patlak vermiş ve içeride de Celali İsyanları baş göstermiştir.

1578- 1590 İran Osmanlı savaşına giden süreçte, İran'da yeni tahta geçen Şah II. İsmail bir yıl üç aylık saltanatı süresince Kanuni döneminde imza edilen Amasya anlaşmasının hilafına hareket ederek doğu anadoludaki Kürt aşiret beylerini kendi tarafına çekerek huzursuzluk çıkarmıştır. II. İsmail'in saltanatının ardından tahta geçen Muhammed Hûdabende döneminde de karışıklıklar ve sınır ihlalleri son bulmayınca savaş kaçınılmaz olmuştur. 1578 tarihinde III. Murat'ın serasker tayin ettiği Lala

³¹ Bkz. : Bu tablo, Enver Çakar'ın XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566) kitabında kullandığı haritadan oluşturulmuştur.

Mustafa Paşa, emrinde ki kuvvetler ile Gürcistan üzerinden Şirvan'a yönelmiştir. Seraskere destek olarak gönderilen Özdemiroğlu Osman Paşa'da Şirvan'a hareket etmiş iki ordu burada birleşerek bölgenin merkezi Şemah'ı ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti, Şirvan'ı ele geçirdikten sonra çok hızlı bir şekilde bölgede imar ve bayındırlık faaliyeti içine girmiş bölgenin tahririni de yaptırmak sureti ile egemenliğini hissettirmiştir. 1587 yılına kadar ki dönemde yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin daha baskın olduğu görülmektedir. 1587 yılında Safavi Devlet'inde bir kez daha taht değişikliği meydana gelmiş ve Şah Abbas tahta geçmiştir. Bu dönemde Safavi Devlet'inin bir yandan Osmanlı ile savaşırken diğer taraftan Özbekler ile savaşması devleti epey yıpratmış bu sebeple Şah Abbas Osmanlı ile barış yapmanın yollarını aramıştır. Bunun için Şah Haydar Mirza'yı İstanbul'a rehin olarak göndermiştir. Osmanlı Devlet'i ise yeni feth edilen kalelerde bulunan askerlerinin ulufeleri ödemekte zorlanıyordu uzun yıllardır devam eden savaş devlet ekonomisini sarsmıştı. Zor şartlarda da olsa savaşa devam eden Osmanlı Devlet'i, 24 Ocak 1590 yılında İran tarafından gelen barış talebini içinde bulunduğu zor durumdan dolayı reddetmeyecektir. 28 Ocak tarihinde İran heyeti huzura kabul edilmişler ve getirdikleri mektubu takdim ederek barış isteğinde bulunmuşlardır. III Murat döneminde imzalanan İstanbul barışının maddeleri şöyledir. Savaş çıkmasının sorumlusu Safavi Devletidir. 21 Mart 1590 tarihine kadar ele geçirilmiş olan yerler Osmanlı Devlet'inde kalacaktır. Düşmanlık ve taarruz hareketlerine bir daha girilmeyecektir. Anlaşma şartlarına uyulduğu müddetçe Osmanlı Devlet'i herhangi bir taarruzda bulunmayacaktır. Ayrıca Hulefay-ı Raşidin ve Hz. Aişe hakkında hakaret edici kelimeler kullanılmayacaktır³².

1590 yılında İran ile yapılan uzun süreli savaşın sonuna gelinmiş devlet kayıplarını telafi etmek ile uğraşırken bu defa kendini yine uzun süreli başka bir savaşın içinde bulmuştur. Hasan Paşa'nın Avusturya ile yapılan anlaşmalar lehinde hareket ederek Eğri kalesi üzerine akın tertip etmesi üzerine Habsburg'ların her sene gönderdikleri haracı göndermemeleri savaşın başlamasında temel sebep kabul edilmektedir. Savaşın çıkması Hasan Paşa'nın görevden alınması ile çok kolay bir şekilde engellenebilecekken gelen birçok şikâyete rağmen görevinde bırakılarak yaptığı akınların devlet nezdinde kabul gördüğü görüşü uyandırılmıştır. Ayrıca doğuda zaferler

³² Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16 ve 17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Mustafa Bıyıklı(Ed.), C.I, II, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, s.102.

kazanan Fethat Paşa'yı kıskanan Sinan Paşa'nın savaş taraftarı olması savaşın fitilini ateşlemiştir³³. 1593 yılında başlayan savaş 1606 yılına kadar devam etti. 13 yıl süren savaş hem Osmanlı'yı hem de Avusturya Devleti'ni yıpratmıştır. Nihayetinde savaşı bitirmek için Osmanlı Devleti bölgeye Kuyucu Murat Paşayı göndermiş ve bir anlaşma yapılarak savaşın son bulmasını istemiştir. Anlaşma zemini oluştuğunda Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti, Avusturya heyeti ile Zitvatorok'ta bir araya geldiler. 23 gün süren müzakerelerin ardından on yedi maddelik anlaşma imza edildi. Anlaşmanın önemli maddelerine göre Avusturya'nın daha önceden vermiş olduğu 30.000 dukalık haraç kaldırıldı. Bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 kara kuruş tazminat ödemeyi kabul ettiler. Padişah ile Kral eşit sayılacak ve Kral yerine Roma Çasarı ünvanı ile anılması kararlaştırıldı. Bu hükümler ile Osmanlı ile Avrupa arasında müvazene sağlanmış Osmanlı mutlak üstünlüğünü kaybetti³⁴.

İran ile yapılan savaşın uzun sürmesi asker ihtiyacını arttırmış bu ihtiyacı gidermek için devlet yerleşim yerlerini korumak ile görevlendirdiği askerleri mecburiyetten savaşa dahil etmiştir. Ayrıca savaşın devlet bütçesine getirdiği büyük yük sebebi ile iltizam usulü yaygınlaşmaya başlamış buda bir sistematik içinde kurulan toprak düzeninin bozulmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde yerleşim yerlerinde asayiş zaafa uğramış ufak çaplı isyanlar baş göstermiştir. Bu isyanlar daha sonrasında meydana gelecek olan Celali İsyanları'nın bir habercisi niteliğinde olup çok kısa bir zaman sonra da Celali İsyanları adı ile ülkenin her köşesinde isyancılar ayaklanmışlar devleti uzun süre oyalamışlardır.

1519 tarihinde Amasya, Turhal ve Tokat bölgesinde Şeyh Celal adında bir asinin çıkardığı isyana istinaden, daha sonra çıkan isyanlar için de Celali terimi kullanılmıştır. Ancak bu isyan devleti yıkmaya yönelik iken daha sonra çıkanlar sadece eşkıyalık boyutunda kalmıştır³⁵.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerinden itibaren Batı Anadolu'da münferit olaylar köylere kadar yayılmıştır³⁶. Bunun nedeni olarak Kanuni döneminde

³³ Feridun Emecen, "Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Anlaşması İle İlgili Algılama ve Yorum Problemi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. XXIX, Ankara, s.91.

³⁴ Bilgehan Pamuk, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Feridun Emecen (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, s.283.

³⁵ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.11.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım I, TTK Yayınları Ankara, 2011, s.99.

Osmanlı Devleti'nin uzun süreli savaşlar içerisinde olması ve sürekli asker ihtiyacı nedeni ile köylerin kısmi olarak savunmasız kaldığı ileri sürülebilir. Öyle ki dönemin sonunda orduların savaş meydanına sevk edilmeleri oldukça zorlaştığı için fetihler vasıtası ile toprak kazançları ve nihayetinde elde edilen ganimet oldukça azalmaya başlamıştır. Örneğin, Kanuni Doğu seferine çıktığında ordular İran sınırına geldiklerinde savaş mevsimi neredeyse bitmiş ve asker yolun uzunluğundan yorgun düşmüştür. Buna rağmen Osmanlı doğuda Safaviler, batıda Habsburglar ile uzun dönemli, az kazançlı mücadelelere girmiştir. 1579-1590 yılları arasında Safaviler ile savaşan devlet daha bu savaşın ekonomik sarsıntısını atlattıktan sonra Habsburglar ile 1593 yılında başlayıp 1606 yılında son bulacak savaşa başlamıştır³⁷.

Kanuni'nin içeride izlediği devlet politikası, dış politika ile paralel olarak yürütülmüştür. Devlet düzeninin merkezi biçimde işlemesi için oluşturulan gerekli kanunlar ve kurallar ile devletin ihtiyaç duyduğu güçlü bürokrasi bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin en ücra köşesini bile kontrol edebilecek merkezileşme, bürokrasi ile birlikte gelişme göstermiştir. Merkezileşme, mutlak idare, adalet ve otorite kavramlarıyla yumuşatılmaya çalışılmıştır. Karmaşık bir bürokratik yapı tarafından desteklenen Osmanlı Devleti'nin mutlak gücü, bu bürokrasinin olaylara ve değişen düzene adaptasyonunda yatmaktadır. Ancak XVI yüzyıl sonu ve XVII yüzyıl başlarında Avrupa ve Asya'yı derinden sarsan küresel krizler ile dengeler değişecek ve bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de taşlar yerinden oynayacaktır. Bu dönem içinde dünya çapında krizler olduğu konusunda araştırmacılar hemfikir olmasına rağmen bu krizlerin nedenlerinden olan demografik, ekonomik ve siyasal problemlerden hangisinin daha ehemmiyetli olduğu konusundaki tartışmalarını sürdürmektedirler. Birbirini tetikleyen olaylar silsilesi tüm Asya ve Avrupa'da XVI. yüzyılda yaşanan nüfus artışı ile başlamıştır. Bu nüfus artışı toprağa baskıyı artırmış, ayrıca yaşanan kuraklıklar ve yiyeceklerin azalması ile fiyat artışları görülmüştür. Bunun sonucu olarak da ortaya çıkan isyanlar siyaseten mevcut idarecilerin iktidarlarını sarsmaya başlamıştır³⁸.

³⁷ Fatma Acun, "Celali İsyanları (1591-1611)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları Ankara, 2002, s.1276.

³⁸ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyanları*, Nurettin El Hüseyini (çev.), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013, 119-151.

Dünya konjektöründe yaşanan nüfus artışı ve üretim tüketim arasındaki dengesizlik Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. XVI. yüzyıl boyunca yaşanan nüfus artışı sonucu toplam nüfus 30 milyon dolaylarına gelmiştir. Mevcut toprak ve kaynaklar üzerindeki nüfus baskısı sonucunda da toplum düzeninde bozulmalar baş göstermiştir. Amerika'dan gelen gümüşün yüklü miktarlarda Osmanlı ülkesine girmesi fiyatlarda geniş çaplı dalgalanmalara yol açmış, ulufeli askerlerin aleyhinde olan olaylar neticesinde de 1589-1591 yılları arasında yeniçeriler iki kere, 1593 yılında ise bir defa isyan etmişlerdir. Devletin değişen düzen ile nakit paraya ihtiyaç duyması, yeni vergilerin türetilmesine veyahut devamlı alınmasına neden olmuş (avarız gibi) ayrıca topraklar iltizama verilerek o an için gereken para tahsil edilmişse de toprak sisteminin bozulması ileriki dönemler için büyük problemlerin kapısını aralamıştır. Devlet hazinesine büyük gelir getiren Halep, Diyarbakır, Erzurum eyaletlerinin gelirlerini de daha hazineye koymadan, girdiği uzun dönemli savaşlar için harcamak zorunda kalmıştır³⁹.

Celali İsyanları olarak adlandırılan ayaklanmalara kavramsal olarak yaklaşıldığında aslında bu olayların isyan değil bir nevi eşkıyalık faaliyetleri olduğu görülecektir. Çünkü olaylar devleti yıkma, Osmanoğlu ailesini inhitata uğratma ve sistemi değiştirmeye yönelik olmayıp, aksine asiler kendi varlıklarını devletin varlığının devamında görmeleri sebebiyle devletin kendilerine bahsettiği makamı kabul ederek isyanlarından vazgeçmişlerdir. Meydana gelen yapay, sosyal topluluklar devlete karşı ciddi bir tehdit oluşturmadığı gibi bir ideolojik alt yapıya sahip olmadıklarından sosyal yapıyı değiştirmeye yönelik bir istekle de devletin karşısına çıkmamışlardır. Bugün eşkıya iken ertesini gün sadık bir kul haline gelmeleri yaptıkları işin mevcut dönemdeki boşlukları suiistimal ederek devlet içinde makam elde etmekten ileri gitmediğini gösterecektir. Neticede Osmanlı Devleti Avrupa'daki örnekler gibi sınıfsal yapıya dayalı, toplu hareket eden ve doğrudan sistemi değiştirmeye yönelik organize bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmamıştır⁴⁰. Bu doğrultuda aşağıda görüleceği üzere Halep'te birçok eşkıyalık olayı devletin zaafından yararlanılarak başlamış ve Celali İsyanlarının ayyuka çıktığı dönemlerde Halep eşkıyalık açısından önemli bir yer olarak karşımıza çıkmıştır.

³⁹ Akdağ, a.g.e., s. 112.

⁴⁰ Acun, a.g.m., s. 1277-1280.

3. A-MÜHİMME DEFTERLERİ

XVII. yy'a kadar Osmanlı Bürokrasisinde bu defterler hiçbir zaman "mühimme" olarak isimlendirilmemişlerdir. Bu defterleri tanımlamak için kullanılan isimler "*miri ahkam, sefer ahkamı, ahkâm-ı beylik, cüz-i evvel-i ahkam-ı mîrî, mîrî ahkam cüzü*" dır. Defterlerin mühimme olarak anılması XVII. yy. ortalarında şikâyet ahkamlarından ayrılması neticesi oluşmuştur⁴¹. Hemm kökünden türeyen mühimme; "*ehemmiyet arz eden, düşündüren, düşündürücü ve lüzumlu anlamlarına gelmektedir*"⁴².

Defterler, devletin en üst kurulu olan Divan-ı Hümâyun'da görüşülen işlerin kayıt altına alınması ile oluşmuşlardır. Bu divanda; askeri, adli, siyasi ve iktisadi iç ve dış ilişkiler ile bağlantılı konularda kararlar alınmıştır. Bu sayede tutulduğu tarihlerde devletin hangi konular ile ilgilendiği ve ne kararlar aldığı yönünde araştırmacılara ayrıntılı bir fotoğraf sunmaktadır. Defterlerin tam olarak hangi tarihlerde tutulmaya başlandığı belli olmamakla birlikte en eski tarihli Topkapı Sarayı Müzesi Arşivin'de E.12321 numara ile kayıt altına alınan defter 951/1544 yılı kayıtlarını ihtiva etmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki defterlerin en eski tarihli ise 1553/961 yılına denk gelmektedir. Defterler arasında birkaç eksik olsa da kronolojik bir sıra izlemektedir⁴³. 1553-1905 yılları arasını kapsayan toplamda 266 ciltlik bir seri bulunmaktadır. Ancak bu defter dizisinin 20. defteri bulunamadığı gibi, aslında 263 olan seriye sonradan 3 defter ilave edilerek sayı 266'ya çıkarılmıştır. Yine mühimme defterleri serisi içerisinde bulunması gerekirken ayrı bir tasnife tabi tutulan 17 adet mühimme zeyilleri bu sayıya dahil değildir. Ayrıca 266 adet defter serisinin içerisinde bulunmasına karşın bazı defterler gerçek anlamda bir mühimme defteri özelliği göstermemektedir⁴⁴. Bu çalışma esnasında inceleme fırsatı bulunan 56 numaralı defter de bunlardan biri olup ekserisi tımar tevcih hükümlerini ihtiva etmektedir.

Klasik dönemden kalma defterlerin yazıları düzensiz ve hükümlerde başlık bulunmamaktadır. Zaman içerisinde defter düzeni tekâmül ederek 90 nolu defter ile birlikte hükümlere başlık konulmaya ve hangi sadrazam ve reîsülküttab devrinde kaleme alındığına dair başlıklar görülmeye başlamıştır. Defter tamamlanmadan

⁴¹ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.121.

⁴² Ferit Devellioğlu, "Mühimme", *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 834.

⁴³ Mehmet Ali Ünal, "Mühimme", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 497

⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *TDVİA*, İstanbul, 2006, C.31, s.521.

sadrazam veya reisülküttabın değişmesi halinde ise yeniden bir başlık atılarak değişiklik belirtilmiştir. Reîsülküttâblığın Hariciye Nâzırlığı'na dönüştürülmesinin ardından başlıklara Hariciye nazırının ismi yazılmaya başlanmıştır. Mühimmeler tutulduğu yere göre ikiye ayrılmış olup bunlar; sadrazamın serdar-ı ekrem sıfatı ile seferde bulunduğu sırada topladığı divanlarda aldığı kararları ihtiva eden “Ordu Mühimmesi” ve sadrazamın payitaht dışında olduğu zamanlarda payitahtta toplanan divanın aldığı kararları ihtiva eden “Rikâb Mühimmesi”dir. İdari ve adli hükümlerin aynı defterler içerisinde 1649/1056 yılına kadar tutulduğu görülürken bu tarihten itibaren “Şikâyet Defterleri” adı altında başka bir defter tutularak mühimme defterlerinin içeriği daraltılmıştır. XVIII. yy. dan itibaren şikâyet defterleri de vilayet vilayet ayrılarak kayıt altına alınmıştır. Bu defterlere de “ahkam-ı şikâyet” adı verilmiştir. Devlet işlerini ilgilendiren yani divanın hükümet görevleri ile ilgili aldığı kararlar mühimme defterlerinde kalmıştır. 1699 yılında name-i hümâyûn suretleri, 1707’de Mısır için yazılan fermanlar, 1747’de kalebend hükümleri, 1787’de gizli emirler, 1863’te mülki tevcihat için ayrı kayıtlar tutulmaya başlanarak mühimmelerin konu zenginlikleri biraz daha kısıtlanmıştır⁴⁵.

Defterlerdeki hükümlerin tarihlendirilmesi, ilk dönemler de Arapça başlık şeklinde atılırken XVII yy. ortalarından itibaren başlık olarak tarih atma işlemi tamamen terk edilerek tarihler hükmün altına gelecek şekilde verilmeye başlanmıştır. Yine erken dönem defterlerde rastlanan gün, ay, yıl olarak tarihlendirme sistemi XVII. yy. ortalarındaki değişiklik ile beraber ayın onar günlük devrelerini işaret eden “evâil, evâsıt ve evâhir” isimleri ile kayıt edilmiştir⁴⁶. Defterler tam bir kronolojik sıra izlememiştir. 56 numaralı defter 1585/ 993 yılı kayıtlarını ihtiva ederken hemen ardından gelen 57 numaralı defter 1740/1152 yılının kayıtlarını içermektedir. Defterler arasındaki bu kronolojik tutarsızlık aynı defter içerisindeki tarihlendirmelerde de görülmektedir. Örneğin 62 numaralı defter 1586/ 996 yılı kayıtlarını içerirken defterin sonunda 1585/ 995 yılına ait kayıtlar görülmektedir. Bunun sebebi olarak cüz cüz

⁴⁵. Mehmet Ali Ünal, “Mühimme”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 497.

⁴⁶ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1988, s.81.

yazılan sayfaların daha sonra ciltlenerek defter haline getirilmesi ve hükümlerin tekrarları olduğu düşünülmüştür⁴⁷

B- TEZ İLE İLGİLİ MÜHİMME DEFTERLERİ

1575-1600 yılları arasında merkez taşra ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada 29. defterden başlanılarak 73. deftere kadar mühimme defterleri incelenmiş içerisinde Halep'e dair konular ayrılarak özetlenmiştir. Bu defterler içerisinde 37. defterin geneli tımar tevcihatları ile alakalı olup içerisinde herhangi bir konu alınmamıştır. 56 numaralı defter de tımar tevcihatına ait olup içerisinde örnek olması amacı ile bir kayıt alınmış ve mali bölümde kullanılmıştır. 68 numaralı defter içeriğinin de ekserisi tımar tevcihi ile alakalı olup başka hükümlere de yer verilmiş ancak Halep ile ilgili olan hükümler tımar tevcihlerinden oluşmaktadır. İdari konu başlığında kullanılmak üzere iki hüküm de bu defterden alınmıştır. 41 numaralı defter incelendiğinde büyük çoğunluğu Bursa, Canik ve Aydın sancaklarını kapsamakta ve içerisinde Halep'e ait herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Defter serilerinin arasında 57 numaralı defter ise 1740-1741 aralığını kapsamakta ve menzil defteri olarak tutulmuş olduğundan herhangi bir hükme yer verilmemiştir. 73. defter 1592-97 tarihlerini kapsamış ardından gelen defter ise 6 yıllık döneme ait hükümleri ihtiva etmiştir. Ancak 1600 yılına denk gelen herhangi bir kayıt Halep ile ilgili olmadığından hükümler değerlendirilirken 74 numaralı deftere tezde değinilmemiştir. Defterlerin sonunda bulunan ulak gönderimleri ile alakalı hükümler tez ile alakalı olmadığından tamamı alınmamış ancak var olduğu bilinmesi açısından defterlerin bazılarında birer örnek alınarak altı adet hüküm toplam sayıya dahil edilmiştir. Diğer defterler içerisinde Halep ile alakalı toplam 367 hüküm özetlenerek gerekli görülenler değerlendirmeye alınmıştır. Bunların 106 tanesi adli olaylar ile ilgili iken 152 tanesi idari 97 adet hüküm de mali konuları içermektedir. Ayrıca 6 adet ulak gönderimi ile alakalı hüküm mevcuttur. Tasnif yapılırken öncelikle hükmün kime gönderildiğine dikkat edilerek beylerbeyine gönderilen bir hüküm ise öncelikle idari olarak değerlendirilmiş ancak beylerbeyinin sorumluluk alanının genişliğinden dolayı askeri, mali veyahut adli bir olayda bir suçlunun yakalanması, cezalandırılması gibi bir konu olduğunda adli başlık altına alınmıştır. Aynı şekilde kadıya gönderilen bir hüküm öncelikle adli başlık altında değerlendirilmiş ancak kâdının görev alanı içerisinde çarşı pazar işleri ile ilgili olaylar ile vergi toplama

⁴⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, a.g.m., s. 522.

işlerinde de kendisine hüküm gönderildiğinin görülmesi üzerine kâdıya gönderilen ancak mali işler ile alakalı konular mali başlığı altına alınmıştır. Mali başlık altında değerlendirilen defterdar, bölgede yapılan imar ile ilgili harcama emri gönderildiğinde konunun ehemmiyetine göre idari yönünün ağır basması halinde idari tasnif altında değerlendirmede bulunulmuştur. Ancak beylerbeyi, kâdı ve defterdara aynı hüküm altında gönderilen emirlerin tasnifi oldukça yorucu olmuş gerektiğinde bir belge iki başlık altında da kullanılmıştır. Aslında bu belgeleri kesin bir başlık altına almak zor olmakla birlikte anlatımı kolaylaştırması açısından elden geldiğince doğru tasniflemeye çalışılarak uygun başlıklar altında değerlendirme çabasında olunmuştur

Mühimme defterleri önemlerine binaen yapılan birçok çalışmada kaynak olarak kullanılmasının yanı sıra yüksek lisans tezi olarak da tek bir defterin transkripti yapılmak sureti ile çalışılmıştır. Tez aralığını kapsayan 1575-1600 yılları arasında bu şekilde yapılan çalışmalardan belge okumaları esnasında istifade edilmiştir.⁴⁸

Çalışma esnasında bütün belgeler kullanılmadığından bir tablo ile defterler içerisinde ki Halep ile ilgili hükümlerin sayfa ve kayıt numaraları verilmiştir.

Tablo 1: Halep ile ilgili Mühimme Defterleri içerisinde bulunan hükümlerin defter sayısı, sayfa ve hüküm numaraları

	BOA, A.DVN.MHM.d, 29,161/68,277/73, .../113, 367/149, 383/156. 30, 702/304, 43/18, 57/23, 98/238, 346/146, 721/312, 54/21, 723/313, 728/315, 526/226. 31, 797/359, 85/34, 98/38, 241/99311/131, 400/178, 768/346, 300/126, 305/128, 150/59, 252/104, 285/118, 330/140,
--	--

⁴⁸ Gülay Kahveci, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988; Şuayip İzgi, *(986) 1578 Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400]*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006; Süleyman Nacak, *34 Numaralı Mühimme Defteri (H.986/M. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011; Sevilay Sakarya, *43 Numaralı Mühimme Defteri (H. 988/M.1580) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [s.1-108]*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014; Meltem Karababa, *50 Numaralı Mühimme Defteri (991-993/1583-1585) Değerlendirme Transkripsiyon (s.1-80) Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2004; Alime Çukuryurt, *50 Numaralı Mühimme Defteri (993/1585) Değerlendirme Transkripsiyon (s.84-166)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005; Fatime Yazıcı, *54 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-154)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010; Musa Günay, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996; Oğuzhan Yüce, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

İDARİ	<p>149/59, 323/141, 406/181. 32, 136/64, 145/69, 180/87, 199/96, 632/349, 635/350, 157/76, 221/108, 251/121, 259/125, 331/168, 357/180, 519/284. 33, 280/140. 34, 229/102, 336/159. 35, 115/50, 119/51, 807/317. 36, 527/196, 79/26.38, 210/101, 241/118, 7/2, 291/145, 293/146, 364/188, 365/189. 39, 401/190, 184/75, 250/101, 545/284, 685/349. 40, 37/17, 115/53, 117/54, 213/94, 243/110, 720/311. 46, 115/58, 250/126, 731/320, 758/331, 811/351, 817/354. 48, 809/280, 820/283, 797/277, 228/81, 115/41, 647/232, 277/104, 1025/349, 1002/341. 52, 164/71, 188/79, 359/142, 747/282, 824/310, 518/200, 732/275, 298/119. 53, 90/35, 246/90, 306/110, 437/150, 569/194, 573/195, 612/215, 424/146, 843/294, 342/119, 707/245. 55, 138/77. 56, 24/7, 226/73. 58, 326/120,389/148. 59, 16/5, 36/11, 141/30. 60, 225/101. 61, 159/59. 62, 47/17, 209/95, 216/98, 437/195, 560/247, 579/255, 395/178, 56/21, 385/173. 67, 674/221, 189/74, 456/182, 17/11, 118/45, 291/107, 451/181, 452/181, 230/88. 70, 179/93, 14/9, 436/223. 71, 251/125. 73, 903/ 411, 103/43, 457/196, 1018/461, 703/315, 716/322.</p>
ADLİ	<p>BOA, A.DVN.MHM.d,29, 125/53, 320/129, 411/172, 127/54, 112/49, 80/35, 294/120, 35/15. 30, 167/70, 797/340, 181/76, 214/89, 236/97,775/331, 704/305, 278/114. 31, 7/3, 37/15, 100/39, 220/89, 461/207, 479/216, 529/240, 572/259, 620/280, 632/285, 749/336, 851/383, 567/257, 87/34, 201/84, 436/194, 191/77, 784/353. 32, 631/348. 33, 112/55, 132/64, 222/109, 680/327. 34, 595/286, 645/309. 35, 81/35, 153/63,159/66, 167/70, 263/104, 276/109, 327/128, 422/165, 756/298, 757/299, 1021/399. 36, 236/89, 290/101, 723/275, 770/291, 787/297, 819/309. 38,</p>

	<p>372,193. 39, 86/35, 267/109, 495/253, 603/312, 650/334. 40, 533/235, 584/254, 589/255. 46, 205/108, 176/93. 47, 295/116. 48, 83/29, 117/42, 191/69, 515/185, 518/186, 758/266, 844/289, 883/301, 1028/350, 642/230 52, 174/74, 756/285, 146/64, 289/116, 434/173, 684/259. 53, 225/82, 697/240. 55, 49/25. 58, 148/51, 648/256. 60, 308/128, 559/ 236, 304/126, 339/144. 61, 158/59, 192/74. 62, 306/138, 289/129, 64, 243/82. 67, 425/163. 70, 302/154, 331/169. 71, 35/69, 144/71, 197/95, 204/100. 73, 1141/ 522, 1186/543.</p>
MALI	<p>BOA, A.DVN.MHM.d,29, 359/146, 295/120, 343/139, 372/152, 450/190. 30, 258/106, 262/108, 287/118, 318/132, 502/218, 634/273, 675/292. 31, 444/197, 815/367, 644/291, 771/347. 32, 150/71, 144/68, .../350. 33, 71/34, 121/59, 181/88, 309/155, 402/198, 614/298, 693/336. 34, 15/7, 42/21, 111/53, 228/101, 230/103, 258/118, 327/155. 35, 248/100, 370/143, 377/147, 576/231, 991/389, 94/41. 36, 68/23, 321/112, 355/126, 356/126, 526/196, 553/206, 583/219, 645/244, 911/347. 38, 71/18, 72/19, 263/130, 275/136, 292/145, 308/155, 341/176, 347/179, 371/192, 373/193. 39, 649/333, 67/27, 188/77, 189/77, 369/171, 448/222, 477/242, 584/286, 582/302, 622/321, 672/344. 40, 570/248. 46, 820/354. 47, 137/53, 264/103, 265/103, 322/128, 362/149, 459/169. 48, 480/172, 155/53, 427/154, 925/312, 458/165, 502/181, 161/65. 52, 189/79, 261/106. 53, 888/312. 55, 88/50. 56, 234/75. 61, 184/71. 62, 478/212, 66/24, 201/91, 64, 358/138. 65, 16/4. 67, 454/182, 75/31, 46/21, 147/46, 229/88, 388/145, 123/49, 113/43. 70, 13/8, 362/183, 484/249. 71, 92/45, 203/100.</p>

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İDARİ BAKIMDAN MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti kadim Türk devlet gelenekleri ve Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da İslam devletlerinin yönetim şekillerini, daha çok da kurulmuş olduğu coğrafyada hüküm süren, Selçuklu Devlet'inin yönetim şeklini zaman içerisinde geliştirerek, 600 yıl varlığını sürdürecektir bir devlet teşkilatı kurmuştur⁴⁹. Bu teşkilatlanmanın neticesinde kurumlar bozulana kadar uzun bir süre boyunca dünya siyasetinde söz sahibi olmayı bilmiştir. Dünya siyasetinde söz sahibi olacak kadar büyük bir devlet olmasını kurmuş olduğu bu teşkilatlara borçludur. Bütün devlet sistemi bir dışlinin çarklıları gibi birbirine bağlanmış bunların bir uyum içerisinde hareket etmesi neticesinde devlet ihtişam bulmuştur. Kurulan teşkilatların en önemlisi de şüphesiz ki idari teşkilatlanmasıdır. İki payende üzerine inşa edilen sistem merkez ve taşra idari teşkilatlanmasından meydana gelmekteydi. Merkez idarî teşkilatını divan-ı hümayun oluştururken taşra teşkilatını sancak divanı meydana getirmekteydi. Divan-ı hümayunda alınan kararlar ile idarede yönetim tarzı, şekli ve uygulaması gibi devletin genelini ilgilendiren konularda kararlar verilmekteydi. Taşranın idari toprak sınırlarının belirlenmesi, değiştirilmesi gibi konularda merkezin kararlaştıracağı idari konular arasına girmektedir. Hangi işlerden kimlerin sorumlu olacağına, iş paylaşımına varıncaya değin bütün sistem merkez idarede şekillenmiştir

XVI. yüzyılda iletişim ağları çok gelişmiş olmadığından dönemin şartlarına göre en hızlı haber alma mekanizması ile Osmanlı Devleti gibi geniş bir coğrafyaya sahip bir devletin, uzak bir bölgesinden merkeze gelecek haber, ortalama on beş, yirmi günü bulmaktaydı⁵⁰. Bu sebeple taşrada da idari bir sistem kurularak olaylar çabuk bir şekilde çözülsün isteniyordu. Ayrıca bugün dahi haberleşme ağı çok gelişmiş ve birçok devlet merkezi sistem ile yönetiliyor olmasına rağmen mahalli teşkilatın varlığı görülmektedir. Bu durum merkezi teşkilatın her konu ile bizzat ilgilenemeyeceğinden, iş paylaşımı yapılarak hem işlerin takibini hem de karar alma mekanizmalarını hızlandırmayı amaçlamasındandır. Ancak Osmanlı Devleti merkez teşkilatı yerel idari

⁴⁹ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, s. 44.

⁵⁰ Ali Açık, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi", *Tarih incelemeleri Dergisi*, C. 19, İzmir, 2004, s.5.

sisteme bazı yetkiler vermiş olmasına rağmen, mühimme hükümlerinden de anlaşıldığı üzere gerektiğinde yerel idarenin sorumluluk alanına müdahale etmekten geri durmamıştır. Bundan mühlhem merkez-taşra arasında kurulan idari sisteme göre, tam olarak merkez nerede duruyor, devlet, taşranın nasıl bir konum almasını istiyor, hangi olayları önemseyerek bunlara bizzat müdahale ediyor gibi meseleler önemli sorun alanlarını teşkil etmektedir. İdari başlık altında bu soruların cevapları, yerel idarenin en sorumlu olduğu işlerden daha az sorumluluk taşıdığı işlere doğru bir sıralama yapılarak incelenmeye çalışılacaktır.

“İdare” kelimesi Kamus-ı Türki’de altı farklı anlamda kullanılmış ise de yapılan bu çalışma için “*Bir memleketin umûr-ı mülkiyesinin ifâsı, icrâ-i hükümet işleri*” olarak tanımlandığı anlam geçerlidir⁵¹. Osmanlı Devleti’nde memleketin umur-ı mülkiye işlerinin görüldüğü ana karargâh Divan-ı Hümayun’dur. Fatih Sultan Mehmet döneminde tekâmül etmiş olan kurumun, Osman Bey döneminden itibaren var olduğu bilinmektedir⁵². 1475 yılına kadar divana padişah başkanlık etmiştir. 1454 yılına değin her gün sabah namazının ardından toplanan dîvânda, görüşülmesi gereken konular öğlen vaktine kadar görüşülerek karara bağlanmıştır. 1454 yılından sonra dîvân görüşmeleri haftada 4 güne indirilmiştir. II. Mehmet dönemine kadar padişahların başkanlık ettikleri divana 1475 yılı itibari ile sadrazamlar riyaset etmişlerdir. Ancak padişah “kasr-ı adl” denilen bir kafesten dîvândaki görüşmeleri takip etmiştir. Bu kafes sayesinde dîvân üyeleri kendilerini daima padişahın huzurunda hissetmişlerdir. Yine Fatih döneminde yaptırılan “bâbü’s-sa’âde”nin hemen arkasında bulunan arz odasında dîvân üyeleri dîvân sonrası padişah huzuruna çıkmışlardır. Devlet idaresinde alınan kararlar burada padişaha arz edilmiştir. XVII. yüzyılda divan tedricen işlevini kaybederek toplantıları haftada iki güne XVIII. yüzyılda ise dîvân idari bir kurum olarak işlevini tamamen kaybederek bazı törenlerde toplanır hale gelmiştir⁵³. Divan-ı Hümayun’un devlet işlerinde aktif rol aldığı XVII. yüzyıla kadar olan dönemde devletin harici ve dahili bütün mevcut işleri burada karara bağlanmıştır. Burada alınan yasa hükmündeki

⁵¹Şemseddin Sami, “İdare”, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayıncılık, İstanbul 2010, s.73.

⁵² Mehmet V. Seyitdanlıoğlu, “Divan-ı Hümayûn’dan Meclis-i Meb’usan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.18. Yusuf Halaçoğlu’nun tanımlamasına göre Divan-ı Hümayun “*Osmanlı dîvanı, bugünkü anlamda Bakanlar Kurulu, Danıştay, Yargıtay, Anayasa mahkemesi gibi devlet kurumlarının görevlerini yerine getiren önemli bir meclisti.*”, bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1465.

⁵³ Mehmet Ali Ünal, “*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*”, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s.55.

kararlar, ferman ile ilgili kişilere ulaştırılarak yürütme ve yargı erkleri işletilmiş, bu sayede devlet idari mekanizması problemsiz çalıştırılmıştır⁵⁴.

Merkez idari sisteminin başında nasıl ki padişah bulunuyor ve alınan kararlar dîvânda konunun yetkilileri tarafından değerlendirilip karara bağlanıyorsa taşrada da buna mukabil bir hiyerarşik sistem kurulmuştur. Bölgeyi ilgilendiren işleri yönetmek için devlet taşrada benzer idari bir sistem vücuda getirmiştir. Bu sistemin en üstünde beylerbeyi yer almaktadır. Beylerbeyi eyaletin merkez sancağında ikamet etmesi sebebi ile buraya paşa sancağı adı verilmiştir. Burada onun başkanlığında toplanan ve eyalet işlerinin görüşüldüğü Dîvân-ı Humayun benzeri bir “beyberbeyilik dîvânı” mevcuttur⁵⁵. Ancak hiyerarşi içerisinde en üstte beylerbeyi görülmekle beraber idari, askeri, mali ve adli makamlar farklı işlere baktıklarından birbirlerinden bağımsız direk merkeze bağlı çalışmışlardır. Taşraya birbirinden bağımsız idareciler atanarak taşrada otokontrol sistemi kurulmuştur. Birbirini denetleyen bu mekanizma, sağlıklı bir idari işleyişi beraberinde getirmiştir. Sancak beyi ve kadı, sistemin ana iskeletini oluşturmuştur⁵⁶. Sancak beyinin iki önemli görevi bulunmaktadır. Bunlar askeri ve idaridir. Devletin ilk dönemde giriştiği yoğun fetih hareketlerinden dolayı askeri görevleri ağır basarken zaman ile idari yönü ağır basmaya başlamıştır. Asker olarak, emri altındaki tımarlı sipahilerin doğal komutanı olduğundan maiyeti ile birlikte eksiksiz seferlere katılma görevidir. İdari görevleri ise yönetimi altında bulunan halkın huzur ve güvenliği temin ederek güven içerisinde yaşamalarını sağlamak, bulunduğu şehrin düzenini temin etmek, kâdının verdiği hükümler gereğince suçluların cezalarını infaz etmek ve kanunnameler ile belirlenmiş işlerdir. Kanunnameler ile belirlenen işlerin başında vergi toplamak, sancağına gelen devlet memurlarına gerekli yardımların yapılması, sınır hattında bir sancakta görevli ise diğer devlet yönetimi ile Osmanlı Devleti'nin yaptığı anlaşmalar gereğince hareket etmektir. Ayrıca kadı ile birlikte sancakta görevli diğer memurların uyum içerisinde çalışmalarını sağlamak da sancak beyinin idari görevleri arasındadır⁵⁷.

⁵⁴ Mehmet V. Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 18.

⁵⁵ Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.224.

⁵⁶ İbrahim Sarıçam, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz(Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s.91.

⁵⁷ İbrahim Sarıçam, a.g.e., s.90.

Kâdının görevleri arasında ise adlî, mülkî, beledî, askerî, malî ve noterlik işleri bulunmaktadır. Kazada şer'î meseleleri evinin alt katında yahut caminin yanında yer alan meclis-i şer' adı verilen kadı mahkemelerinde çözerken, askerîlerin denetlenmesi işini de yürütürdü. İlmiye sınıfının kazadaki başı olduğundan ilmiye mensuplarının kazadaki tayin ve azil işlerinin yürütülmesi de ilgilenmesi gereken konulardandı. Taşra defterdarlıklarının kurulmasından önce kaza hazinesindeki paraların kontrolü, avarız vergisinin toplanması, sefere giden ordunun ihtiyaçlarının temin edilmesi gibi işlerinin yanında şehrin imar işlerinin düzenlenmesi, şehrin düzen ve temizliğinin denetimi ve pazarlardaki ticaretin de hukuki olarak denetleyicisiydi⁵⁸. Ayrıca taşra idaresine beylerbeyi payesine eşit eyalet defterdarları mali yönetici olarak gönderilmiştir. Bu makamların işleri birbirinden bağımsız olmasına rağmen dönem dönem aralarında problemler çıkmış, bu yetki karmaşasının halli noktasında merkezden duruma müdahale edilmiştir. 17 Cemaziye'l-Evvel 993 (17 Mayıs 1585)'de Halep Beylerbeyi, Mâl-ı Mirî hususunda defterdar Ömer Bey'in yetkili olduğu ve onun işine müdahale etmemesi konusunda uyarılmıştır⁵⁹. Yöneticilerin yetkilerini bilerek hareket etmeleri yerel idarede çözülmesi gereken bir mesele iken merkez zaman zaman bölge idarecilerine yasal çözümlerini hatırlatarak da yerel yönetim üzerinde varlığını hissettirmiştir.

Yerel idarenin en ileri gelenlerinden olan kâdının adlî, mülkî, beledî, askerî, malî ve noterlik işlerinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu işlerin hepsini yerine getirirken de doğrudan padişah fermanı ile atandığından direk padişaha karşı sorumlu olup⁶⁰ denetimi ancak merkezden gönderilen müfettişler vasıtası ile yapılabiliyordu⁶¹. Bu işlerin içerisinde yerel idareyi en fazla ilgilendiren çarşı pazarda narh sisteminin kontrol edilmesiydi. Narh, kaliteli mal üretimini sağlamak amacı ile kalite kontrol mekanizmasıydı. Denetim, hammaddenin kalitesi ile başlayarak imalat sürecinden ürünün tüketiciye ulaşana kadarki tüm evrelerini kapsamaktaydı. Bu sistem aynı zamanda fiyatlarda da bir kontrol mekanizması kuruyor, bu sayede hem üretim esnasında hem de malın piyasada satımında daima tüketiciyi koruyordu. Üretimde veya satım esnasında bir hile görülmesi halinde kadı denetimi ile üretici, üretimden el çektirilerek cezalandırılıyordu. Narhın belirlenmesi kadı huzurunda yapılan bir toplantı

⁵⁸ İbrahim Sarıçam, a.g.e., s.94.

⁵⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 58, 389/148.

⁶⁰ Mehmet Ali Ünal, a.g.e., s.117.

⁶¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 100/39.

esnasında olurdu. Muhtesipler ve esnafın ileri gelenlerinin ortak ürün ve fiyat standartlarının belirlenmesi sonucu alınan kararlar belgelendirilirdi. Kadı, denetimleri bu belirlenen kararlara göre gerçekleştirirdi. Burada esnafa emeğe göre %10-15, el işçiliği fazla ise %20 oranında bir kâr marjı ön görülürdü. Bu oranlar üzerine çıkılmasına müsaade edilmezdi. Bu oranlar bazı kanunnamelere de yansımıştır.⁶² Devlet bu narh işine oldukça özen göstermiş, aldığı duyumları değerlendirerek bunların kontrol edilmesi için yerel idarede beylerbeyine ve kadıya hüküm göndermiştir. Özellikle karaborsa oluşturularak fiyatların yükselmesinden rahatsız olan devlet bunun engellenmesi için çaba sarf ederek ekonomide dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu konuda kimin bir kusuru varsa kimseyi ayırt etmeyerek karaborsadan haksız kazanç elde edilmesini engellemiştir. Halep beylerbeyine ve kadısına 20 Muharrem 999 (18 Kasım 1590) tarihinde yazılan hükümde bölgedeki idarecilerin ambarlarını fazlası ile zahire doldurup istifçilik yaparak piyasada fiyat artışına sebep olduklarının bildirildiği, bu doğrultuda bu kişilerin tespit edilerek ambarlarındaki zahirelerin pazara çıkartılarak mevcut narha uygun olarak sattırılması istenmiştir⁶³. Yerel idarenin sorumluluğunda olan bir husus bölge idarecilerinin görevlerini yerine getirmemesi üzerine merkeze şikâyet edilmiş ve bunun üzerine merkezi yönetim taşra idaresine müdahale etmiştir.

Devlet, görevlendirdiği bütün memurların da takibini yapmıştır. Onların görevlerini ifa ederken zorlanmamaları için memurun geçeceği yol güzergâhında bulunan bütün sancaklara ve ilgililere, gelecek olan memura yardım etmeleri tembih edilmiştir. 14 Rebiü'l-Evvel 1001 (19 Aralık 1592) tarihinde vilayet-i Halep'ten Safavi'ye varıncaya kadar yol üzerinde bulunan sancakbeylerine ve adı geçen sancaklarda vaki olan dizdarlara yazılan hükümde, bazı mühim işler için Perviz Çavuş'un görevlendirildiği ulak vasıtası ile bildirilerek kendisine gerekli yardımda özen gösterilmesi istenmiştir⁶⁴. İşlerin akamete uğramayarak hızlı bir şekilde yerine getirilebilmesi için memurlara görevlendirildikleri iş ile ilgili bir berat verilmiştir. Ayrıca geçeceği yerlerde bir problem ile karşılaşmaması için yukarıda da zikr edildiği gibi ilgililer uyarılmıştır. Ancak Basra hazinesine defterdar olarak gönderilen memur, karşı tarafa geçememesi üzerine yaşadığı sıkıntılı durumu merkeze haber vermiş olmalı

⁶² İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Deneme", *OTAM.*, S.11, Ankara,2000, s.135.

⁶³ BOA, A.DVN.MHM.d, 67, 123/49.

⁶⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 70, 14/9.

ki ikinci bir hüküm ile Halep Beylerbeyi uyarılmıştır. Buna göre 18 Rebiü'l-Evvel 1002 (12 Aralık 1593) tarihinde Halep Beylerbeyi'nden, Basra Hazine Defterdarlığına tayin olunan Mehmet Bey'in eşyasının karşı tarafa geçirilmesi için kendisine Birecik İskelesinden bir gemi tahsis ettirilmesi istenmiştir⁶⁵. Gerektiğinde devletin memuruna gemi tahsis etmesi bu tarihlerde devletin gücünü göstermesi açısından önemli olmak ile birlikte yine ihtimal ki yöneticiler arasındaki problemden dolayı ikinci bir hüküm ile yerel idarede hallolması gereken bir konuya müdahil olmuştur.

Atadığı memurların işlerini hakkıyla yerine getirmesi için bütün olanaklarını seferber eden devlet, gerektiğinde ahalinin de hakkını gözeterek idare kademelerinde bulunan yüksek rütbeli memurunu merkezden gönderdiği müfettiş ile denetlemesini bilmiştir. Bu yol ile memurun, devlet gücünü arkasına alarak ahaliye zulüm ve baskısını engellemeye çalışmıştır. 15 Cemâziye'l-Evvel 985 (31 Temmuz 1577) tarihinde Halep beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde zulüm ve baskısından şikâyet edildiği için teftiş edilmesi emredilen Ruha beyi Melek Ahmet'in aynı zamanda tasarrufundaki mukataalar dolayısıyla mal-ı mirîye zarar olabileceğinden öncelikle mal-ı mirî ile alakasının kesilmesi ve daha önce gönderilen emir doğrultusunda fukara haklarının teftiş ve tahsil edilmesi bildirilmiştir. Bunun için Melek Ahmet'in zimmetinde bulunan mirî malının acele toplattırılması istenmiştir⁶⁶. Görevlilerin işlerini kötüye kullanmaları gibi durumlarda yerel idarenin otokontrol sistemi içerisinde durumu tespit ederek engellemesi gerekirken problem merkeze şikâyet edilmek suretiyle merkezi idarenin hükmü ile denetim mekanizması çalıştırılmıştır. Tayin ve azil işleri direk merkezin sorumluluğunda olan işler olmakla beraber merkez ile taşra arasındaki irtibat bu yöneticiler vasıtasıyla yapıldığından yukarıdaki örnekte olduğu gibi yöneticiler, gönderildikleri yerlerde zulüm, baskı, adam kayırma vs. gibi gayr-i ahlaki işler içine girdiklerinde devlet tayin ettiği kişiyi anında görevden alabilirdi. 21 Şevval 991 (7 Kasım 1583) tarihinde Halep kadısına gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere Dergâh-ı Âlî kapıcılarından olup Orducubaşı görevini yürütmekte olan Mahmut'un kanuna aykırı işleri nedeniyle görevden el çektirilerek yerine Dergâh-ı Âlî kapıcılarından Ahmet görevlendirilmiştir⁶⁷.

⁶⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 251/125.

⁶⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 305/128.

⁶⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 298/119.

Kale ve hendek imarı gibi işler devletin güvenliğini ilgilendirdiği için işlerin takipçisi olunmuş, bölge idaresi ile kollektif olarak iş takibinde bulunulmuştur. Merkez kendisine gelen kişinin isteklerini değerlendirerek beylerbeyini uyarılmış ve durumun değerlendirilmeye alınmasını istemiştir. Nitekim Halep'te hendek kazımı esnasında işler oldukça uzamış olmalı ki Halep'ten bir mimar merkeze gelerek kendisinin bu işi çok daha kısa bir zaman içerisinde ve belirtilen fiyattan daha düşük bir maliyete yapabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine merkezden Halep beylerbeyine gönderilen 15 Cemaziye'l-Evvel 985 (31 Temmuz 1577) tarihli hükümden Halep mimarlarından Abdünnebi'nin merkeze gelerek Halep hisar erlerinden on nefer ile istediği kadar usta verilirse iki seneden beri yarısı dahi kazılamayan hendeği kısa sürede ve harcanan paradan daha az miktarıyla kazdıracağını taahhüt ettiği bildirilmiştir⁶⁸. 29 Safer 988 (15 Nisan 1580) tarihli hükümden de anlaşıldığı üzere aradan geçen 3 yıl içerisinde inşaatta hiçbir ilerleme olmamasından dolayı devlet, maliyet hesaplanması, işlerin denetlenmesi ve ne kadar işin kaldığı, kalan işler için ne kadar malzeme gideceğinin tahmini için bölgeye bilirkişi göndermek zorunda kalmıştır⁶⁹. Yerel idareye bırakılarak sadece kontrol mekanizması ile işleri takip eden devlet gerekmesi halinde bir tavsiye hükmü ile işe müdahale etmiş ancak aradan geçen zaman içinde işin tamamlanmaması üzerine merkezden bir mimar ve bilirkişi göndermek sureti ile işin bitirilmesi için direk müdahil olmuştur.

Osmanlı Devleti, "millet sistemi"⁷⁰ içerisinde tebaasını her daim gözetmiş, aldığı kararlarda onları incitmemek için azami çaba sarf etmiştir. Devlet, Müslim ya da gayr-ı Müslim ayrımı yapmaksızın hakkı yerine getirmeye çalışmış ve bu konuda Müslüman halkın isteklerini dahi geri çevirmekten kaçınmamıştır. Örneğin merkezi idare, Osmanlı adalet anlayışının bir göstergesi olarak aldığı kararlardan birinde bir kilisenin camiye dönüştürülmesi talebini reddetmiş ve talepte bulunanlara hitaben şu hükmü ilgililere göndermiştir. Şevval 995 (Eylül/Ekim 1587) tarihli bu hükümden anlaşıldığı üzere Halep halkı İstanbul'da bir kilisenin camiye çevrildiğini haber almış kendileri de Halep'te bulunan kiliseleri camiye çevirmek istemişlerdir. Devlet halkın böyle bir istek ile ayaklanmasını haber alarak fetih sonrasında Hıristiyan halkın hizmetine bırakmayı

⁶⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 300/126.

⁶⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 622/321.

⁷⁰ İlber Ortaylı, "Millet", *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, s. 66.

taahhüt ettiği kiliselere kesinlikle müdahale edilmemesini istemiştir⁷¹. Gayr-i müslim tebaayı incitmeyen devlet Müslüman tebaayı da gözeterek değerlerine sahip çıkmıştır. Örneğin, Hz. Ömer Câmii etrafındaki evlerin zaman içerisinde Yahudiler tarafından satın alınmasından dolayı câminin bakımsız kalarak harap olduğu ifade edilmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Müslümanlar câmi etrafındaki evlerin Müslümanlara satılarak Yahudilerin başka tarafa iskân edilmesi durumunda caminin bakımsızlıktan kurtularak ihya olabileceğini söylemişlerdir. Devlet, Halep beylerbeyi, kadı ve defterdarına gönderdiği emirlerde olayın incelenmesini ve durum bu şekilde ise hiç kimseye baskı yapılmadan gereğinin bildirilmesini emretmiştir.⁷² Devletin Yahudi cemaatinin de incitilmemesi için azami çabayı gösterdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Bahsedilen örnekte söz konusu olan Yahudi halkı iken bir başka belgede farklı mahiyette bir konu olarak mukataaları idare eden Rum bölgesi idarecileri söz konusudur. İdari sistem içerisinde devlet bölgede yoğun olarak yaşayan halkı gözeterek bir karışıklığa mahal vermemek için yerleşim yerlerinde kimlerin ikamet ettiğine dikkat ederek buna göre yönetici tayin edilmesini istemiştir. Bölgeyi ve bölge halkını tanımayan idarecileri bölgeye göndermekten imtina etmiş bölgede yaşayan çoğunluğun etnik yapısına dikkat ederek idareci tayinleri yapmaya özen göstermiştir. Devlet çıkacak bir karışıklıkta olayların önlenemeyeceğinden ve bölgede yaşayan ahalinin zabt edilemeyeceğinden endişe etmiştir. Böyle bir durum olması halinde merkezden duruma müdahale ederek yönetimde kimin uygun olacağına karar vermiştir. Örneğin Halep Beylerbeyine hitaben gönderilen 23 Şevval 984 (13 Ocak 1577) tarihli hükümde,

(Mektup gönderüp Seydi Süleymani sancağına mutasarrıf olan Abdülbaki için ne veçhile yarar ve uğur-ı hümayûnda istihdam olunmağa kabil olmağın A'rap hıdmeti için ne yanına getirdüp gereği gibi yoldaşlık müşâhade olunup sancağı ziyade mahsullü olup A'rap ahvalinden habedar olmağın Sincar sancağı sadaka olunmasın arz eylemişsin. İmdi Seydi Süleymani sancağı ekrâd olup ziyade inâd ve serkeşlik üzre olmağla Rûm ümerasından taife-i mezbureye zabt eylemeğe kimesne kadir değıldür giru ekrâd ümerâsından birine sadaka olunmak ve müşarün-ileyh Abdülbâkî ekrâd ahvaline vakıf olmayuup külli ihtilale bâis olduğun İmadiye hâkimi i'lâm eyledüğü ecilden müşarün-ileyhün oğlı

⁷¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 209/95.

⁷² BOA, A.DVN.MHM.d, 73, 103/43; BOA, A.DVN.MHM.d, 62 395/178.

*Seyyid Han dâme izzehuya tevcih olunmuş bulunup tebdili şimdilik imkân olmadı ve Ma'arra sancağı için Tahmiye sancağından ma'zul olan Murad dâme izzûhuya verilmesin i'lâm eylemişsin*⁷³.)

Belgeden de anlaşılacağı üzere bu müdahale ile çıkacak olan karışıklıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Merkezin taşra yönetimine seçtiği kişilerin sadakati ile birlikte bölgeyi tanımalarına dikkat edilmiştir. Bu vasıta ile bölge halkının devlete küstürülmemesine özen gösterilmiş bölgeyi yönetebilecek kişinin işinin ehli olmasına dikkat edilmiştir. Bunu da taşraya tayin ettiği yöneticiler hususunda ki özen ile hissettirmiştir.

Bir devletin ayakta kalması için en önemli konuların başında ekonomi gelmektedir. Ekonomiyi ayakta tutan en büyük etken de bugün olduğu gibi halktan alınan vergi kalemleridir. Osmanlı Devleti coğrafi sınırlarının genişliğinden dolayı bölgeleri ayrı ayrı tetkik ederek hangi bölgeden ne kadar vergi toplanması gerektiğini belirlemiş ve bunları tahrir defterlerinin başında belirtmiştir⁷⁴. Vergi gibi önemli konular yerel yöneticilerin inisiyatifine bırakılmayarak doğabilecek herhangi bir haksız kazancın önüne geçmiş, halkı da bu konuda uyararak bir yöneticinin haksız yere vergi talebinde bulunması halinde merkeze durumu bildirmesi yolunu açık tutmuştur. Bu sebeple ekonomik konularda devlet alacağı kararları yerel yönetimlere bırakmayarak bizzat merkezde kendisi kararlaştırmıştır. Osmanlı klasik çağında devlet kurduğu sistem gereği yöneticilerine maaşlarını direk peşin para olarak vermediğinden bazı vergi kalemlerini yönetici kesime maaş mukabilinde bırakmıştır. Yine de bu maaşların nasıl tasarruf edildiğini kontrol etmiş uygunsuz vergi kullanımları gibi durumlarda müdahale ederek verdiği hakları geri almasını bilmiştir. 17 Cemaziye'l-Evvel 993 (17 Mayıs 1585) tarihinde gönderilen hükümde; Eskiden berâtlar için alınan vergiler İstanbul'da alınırken daha sonraları bölgede alınmış olmasına rağmen alınan vergilerin zâyî olduğu anlaşıldığından bundan sonra herkesin berât vergisini kâğıt eminine teslim edip bu senenin şevval gûrresinden sonra ellerinde bulunan tezkerelerin kabul edilmeyeceği hakkında hüküm vermiştir⁷⁵. Bunun gibi vergi konularında müdahale etmekten geri durmayan devlet merkez dîvânda belirlenen vergi miktarlarına bazı devlet adamlarının

⁷³ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 161/68.

⁷⁴ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDVİA*, C.39, İstanbul, 2010, s. 428.

⁷⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 58, 326/120.

riayet etmeyerek, daha yüksek meblağ tahsil etmeleri halkı zor duruma soktuğundan bu gibi durumlarda da müdahale ederek fazla vergi alınmasını engellemeye çalışmıştır. Devlet böyle konularda halkın yanında olarak yöneticilerin zulümlerini önlemiş, derhal bölge idarecilerine gereğini yapmaları hususunda uyarılarda bulunulmuştur. 27 Şevval 987 (17 Aralık 1579) tarihinde Halep Kadısına ve Defterdarına gönderilen hükümde; Valide Sultana temlik edilen Yeni İl reayasından bölge ümerasının kanuna aykırı olarak kışlak vergisi aldıkları bildirilmiştir, Yeniil halkının üçer pare olan kışlak hakkını bazı ümeranın on para olarak almakta oldukları ancak belirlenen üç paradan fazla kışlak hakkı aldırılmaması ve kanuna uygun olarak para alınıp halkın rencide edilmemesi istenmiştir ⁷⁶. Bölge yöneticilerinin bölgeyi tanımlarından dolayı birçok konuda fikir alışverişinde bulunmuş olmasına rağmen, yerel idare ile en az fikir teatisinde bulunulan konuların başında savaş ve vergi başlıkları gelmektedir. Bu başlıklarda merkezi idare konuya direk müdahil olarak yerel idareye söz hakkı tanımamış herhangi bir yetkilendirmede bulunmamıştır. Yerel idareden, aldığı kararları, verdiği hükümleri hakkı ile yerine getirmesini ve halka zulmetmemesini istemiştir.

Devletin başlıca sorumluluklarından bir tanesi de halkın ve seferde olan ordunun zahire ihtiyacını karşılamaktır. Devlet el verdiği her bölgenin kendine yetebilecek üretim yapmasını amaçlamış sistemini de buna göre kurmuştur. Köylüleri, ürettiklerini pazar yerine kadar taşımak ile mecbur kılmış, ambar yapımını zorunlu tutmuş bunları bir düzen içerisinde koymuştur.⁷⁷ Ancak kıtlık, susuzluk, çekirge istilası⁷⁸ vs. gibi doğal afet durumlarında halkı perişan etmemek için başka bölgelerden zahire tedariki yapılmış, ancak bu da çok büyük bir külfeti beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi temel gıda hububatın pahada hafif yükte ağır olması, devlet sınırları içerisinde yolların bakımsız olması, taşıma vasıtalarının iptidailiği gibi problemler bu külfeti artırmıştır⁷⁹. Devlet el verdiği ölçüde daha ucuz olması nedeni ile deniz yollarından ve nehir taşımacılığında istifade etmeye çalışmıştır. Ancak bu yöntem de yıl boyunca kullanılamamaktadır. Belgeler de “Derya Vakti” diye deniz taşımacılığında denizlerden faydalanılacak zamana atıfta bulunarak, daima denizin kullanılmadığını taşıma

⁷⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 184/75; BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 188/77.

⁷⁷ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, Sermet Matbaası, İstanbul 1964, s. 68.

⁷⁸ Alpaslan Demir, “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”, *Erdem Dergisi*, S.67, 2014, s.33-45.

⁷⁹ Lütfi Güçer, a.g.e., s. 29.

konusunda derya vaktinde taşıma yapılmasını istemiştir. Derya Vakti mevsimi ise nevruda (21 Mart) başlayıp kasım ayında son bulmaktadır. Gemilerin yelkenli olması ve rüzgâr ile hareket etmeleri de başka bir problemi beraberinde getirmiştir. Uygun rüzgâr oluşmadığında bu sefer de rüzgarsızlıktan dolayı gemilerin yolda kalmaları kaçınılmaz olmuştur. Ama tüm bu risklere rağmen taşımanın ucuzluğu ve fazla yük taşıma kapasitesinden dolayı sıklıkla tercih edilen yol olmuştur⁸⁰. Halep özelinde de durum değişmemiş Mısır ve Kıbrıs'tan gelen zahire Halep'e bağlı iskelelere indirilmiştir. Rebiu'l-Evvel 987 (Mayıs 1579) tarihli buyruhduda Halep beylerbeyine ve defterdarına: Mısır ve Kıbrıs'tan Trablus ve Payas iskelelerine gelecek olan zahirenin gelmiş olup olmadığı gelmiş ise çuvallara konulup hayvanlara yüklenerek sevk edilip edilmediğinin bildirilmesi istenmiştir⁸¹ Deniz yolu ile gelen zahirenin iç bölgelere ulaştırılması daha büyük bir problem oluşturmuş, buda maliyetleri artırmıştır. XVI. yy. da 200.000 Diyarbekir kilesi buğday 1.200.000 akçe ederken bununun 13 gün uzaklıkta bir yere taşıma bedeli ise 1.500.000 akçe tutmaktadır. Sırf taşıma ücretlerinden dolayı %125 dolaylarında buğday pahalalanmaktadır⁸². Hem halkın doyurulması kadar ehemmiyetli bir iş olmasından hem de büyük maliyetler ile gerçekleşeceğinden devlet bütün sevk ve idare işleri merkezden kararlaştırarak koordinasyonu sağlamış, yerel idareden ise sadece istenilen işlerin takipçisi olması istenmiştir. 12 Rebiu'l- Ahir 987 (8 Haziran 1579) tarihinde Halep Beylerbeyine, Kadısına ve Defterdarına gönderilen buyruhduda ile 3 makamın da ortak hareket ederek Mısır ve Kıbrıs'tan gelecek olan zahireyi Ali İdris'in daha önceden taahhüt ettiği develere yükletilmesini istemiştir. Bir miktar zahirenin kalması durumunda Halep'ten avarız mukabilinde deve talep edilip zahirenin yüklenilerek Erzurum'a gönderilmesi ve mevcut olan parayı da kâmilen serdara yollamaları istenmiştir⁸³. Gelecek olan zahirenin gemiden indirildikten sonra ki aşamasında, bulunması çok da kolay olmayan çuvalların tedariği ve sevkiyat için bu kadar yükü kaldırabilecek sayıda ki devenin temini başlı başına sorun oluşturmaktadır. Sorunların çözümleri birer birer merkezden gönderilen hükümler ile yerel idareye bildirilmekte herhangi bir aksamaya mahal verilmemesi için yerel yöneticiler sert uyarılar ile ikaz edilmektedir. 8 Cemaziye'l- Evvel 987 (3 Temmuz 1579) tarihli

⁸⁰ Lütfü Güçer, a.g.e, s.35.

⁸¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 275/136.

⁸² Lütfü Güçer, a.g.e., s. 29.

⁸³ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 308/155.

gönderilen emir şöyledir: Haleb ve Trablus Kadılarına ve Haleb defterdarına ve sair ol canibde vaki' olan kâdılarına hüküm: O bölgede toplanacak olan avarız miktarından kırk bin altun avarız mukabilinde, Bağdat'a giden zahireye dahil edilmesi için deve ve çuval tedarik olunup gönderilmesi emrolunup bu hususta ihmale mahal verilmemesi konusunda uyarılmıştır⁸⁴. İstenilen deve ve çuvalın tedarik edildikten sonra satın alınması için gereken yüklü miktarda para ise bir başka problemi beraberinde getirmektedir. Merkez bu problemlerin altından kalkabilmek için devamlı çözüm arayışları içine girmiştir. Bulunan çözümlerden biri belgelere şu suret ile yansımıştır. 8 Şevval 986 (8 Aralık 1578) “*Haleb beylerbeyliğinde olan Kadılara Hüküm: Hâlen miri için deve alınmak lâzım olmağın buyurdum ki vardukta bu bâbda mâliye tarafından verilen emr-i şerîfim mûcibince taht-ı kazanızdan mîrîye yarar devesi olanlardan nisfini değer bahas ile sahiplerinden aliverilip nisfini sahiplerine istihdam için verüp bir akçe ve bir habbe aldirmayasız*”⁸⁵. Bu problemlerin halledilmesi için, idari koordinasyon çuval ve deve teminini sağlarken, olağanüstü durumlarda toplanan avarız vergileri ile de mali problemler aşılmaya çalışılmıştır⁸⁶. Belgeler de avarız vergilerinin mukabilinde deve alınması, kalan paranın Erzurum'da serdara teslim edilmesi istenmesi devletin savaş hazırlığında olduğunu göstermektedir. Nitekim 1579 yılındaki İran seferi hazırlıklarında bulunan devlet için zahire işi daha bir ehemmiyet kazanmış orduya zahire ikmalî için daha hassas davranılmıştır. Ancak ordunun hareket halinde olması bir başka probleme sebebiyet vermiş olup ordunun takip edilerek askerlerin ihtiyacı olan zahirenin hareket halinde olan orduya yetiştirilmesi yolun uzamasına neden olmuş, devlet sınırlarının dışına çıkılması taşıma işini daha da zorlaştırmıştır. Ancak savaşın devam etmesi için ordunun doyurulması mecburiyeti bu problemin de üstesinden gelinmesini mecbur kılmıştır. Problem, yazılan buyruhdular da artık sadece zahirenin ilk geldiği liman bölgesinde olan yöneticilere değil, ordunun geçtiği güzergahtaki bütün ilgililere taşıma işinde yardım edilmesi için emir gönderilmesi ile çözülmeye çalışılmıştır. Bu sayede zahire kervanının geçtiği yerlerde, takviye insan ve hayvan gücü sayesinde menzil menzil problemsiz olarak ilerlenmeye çalışılmıştır. 7 Cemaziye'l-Ahir 987 (1 Ağustos 1579)'de Haleb Kadısına ve Ma'ra sancağı beyi olup nezil ihracı ferman

⁸⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 341/176; BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 364/188; BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 364/189.

⁸⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 35, 991/389.

⁸⁶ Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 109.

olunan kişi ve Haleb defterdarına gönderilen hükümde: O tarafta avarız mukabili halktan deve ve çuval alıp Mısır'dan gelecek zahireyi yüklemeleri emr olunmakla tedarik ve sevk edilmiş midir ve ne kadarı sevk edilmiş, tamamının bildirilmesi hakkında bilgi istenmiştir⁸⁷.

Halkın yiyecek ihtiyacının karşılanması, ordunun levazımının tedariki savaşa girecek bir devlet için kâfi olmayıp savaşa kimlerin gitmesi gerektiği, şehirleri kimlerin muhafaza edeceği gibi idari konular da devletin ivedilik ile halletmesi gereken meselelerin başında gelmektedir. Bundan dolayı savaş zamanlarında merkez taşra ilişkileri daha yoğunlaşmış yapılması gerekenler bölge idaresine bildirilerek hızlı hareket edilmesi istenmiştir. Savaş öncesi meseleler sadece bölgeyi ve bölge yönetimini ilgilendirirken savaş durumları, devletin tamamına şamil bir hâl olduğundan Divan-ı Hümayun direk yönetime müdahale etmiştir. Şehirlerin muhafazasında kimler kalacak, savaşa kaç akçelik tımar sahibi ne kadar asker götürecektir bunların hepsi divanda alınan kararlar gereğince uygulanmıştır. 26 Rebiu'l-Evvel 987 (23 Mayıs 1579) Halep'e tabi sancaklardan birinde Canbolad Bey oğlu Ahmet Bey'in Halep muhafazasında kalması bildirilmiş ise de Üzeyir Bey o vazifeye tayin olduğundan Ahmet Bey'in sefere gitmesi kararlaştırılmıştır⁸⁸. Bu hüküm ile beraber gönderilen bir diğer hükümde; sefere gidecek tımar sahiplerinden kaç bin akçelik tımar sahibi ne kadar askeri savaşa götürecektir, şehir muhafazasında kimler kalacak gibi hem savaşı hem de şehrin güvenliğini ilgilendiren konularda da divan ne yapılması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim Devlet 1590 yılında İran ile yapılan uzun dönemli savaşları sona erdirmiş ancak yükseliş devrinde olduğu gibi seferlerden büyük gelirler elde edemediği gibi savaşlar, hazinesine büyük bir yük getirmiştir. 1593 yılında bu sefer Avusturya ile başlayan savaşlar devleti hem askeri hem mali olarak zora soktuğundan daha önce İran savaşlarında ve bir önceki yıllarda asker ihtiyacı için gönderilen hükümlerde 6 bin akçe gelirin altında olan tımarlı sipahilerin savaşa katılmayarak şehir güvenliğinde bulunmaları istenirken yeni gönderilen ferman ile sistemde ihtiyaca binaen değişiklik yapılmış, şehir muhafazası için kimlerin bırakılması gerektiğini şu hüküm ile bildirmiştir. 4 Ramazan 1003 (13 Mayıs 1595) tarihinde Halep muhafazasına ferman olunan Ahmet Bey mektup gönderip geçen sene sefer-i hümayuna altı bin akçeden

⁸⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 347/179.

⁸⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 291/145.

yukarı tımarı olanlar memur olmuş iken bu seneden itibaren cümlesinin sefere memur kılınmış olduğuna kadar verildiği bildirilmiştir. Verilen hükümde üç bin akçe üstü geliri olan tımarlı sipahilerin savaşa katılmaları gerektiği geri kalanlarının ise şehir muhafazasında kalmaları kararlaştırılmıştır⁸⁹. Devlet Avusturya savaşı ile uğraşırken asker problemini anlık aldığı kadar ile bu şekilde çözerken, bu tarihlerde içeride çıkan celali isyanları bir başka büyük soru beraberinde getirmiştir. Asker yetersizliğinden dolayı Serdar-ı Ekrem Koca Sinan Paşa'nın takviye asker istemesi üzerine 3 bin akçe üstündeki bütün tımarlı sipahilerin savaşa davet edilmesi tımar sahiplerinde hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Savaşa gitmeleri halinde yerleşim yerlerinin asayişinden sorumlu asker sayısının azalacak olması, arkada bıraktıkları mallarının korumasız kalacağı kaygısını oluşturmuştur. Bu sebepten dolayı tımarlı sipahiler türlü bahaneler üreterek savaşa gitmek istememişlerdir⁹⁰. Benzer durumlar daha önceki yıllarda da meydana gelmiş sefere davet edilen tımar sahipleri sefere iştirak etmemek için bahaneler uydurmuşlardır. Devlet bu durumun üstesinden gelmek için farklı çözümler aramıştır. Örneğin 20 Safer 987 (18 Nisan 1579) tarihli buyruhduda: Halep beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde: Halep'teki zeamet ve tımar sahipleri ve üzerlerine mukataa olan kimseleri alıkoymasını ve geriye kalanlarını sefere göndermesini istemiştir. Eğer bunlar bu hükme riayet etmezlerse bu kişileri hisar eri olarak istihdam etmesi beylerbeyinden istenmiştir⁹¹. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi savaş gibi devletin güvenliğini doğrudan ilgilendiren konularda devlet, yerel idareye bir sorumluluk yüklememiş, verilen emirleri harfiyen yerine getirmeleri beklenmiştir. Kimlerin askere gitmesi gerekiyorsa istendiğinde yola çıkmaları kimlerin bölge güvenliğinde bırakılıyorsa onların güvenlik görevlerini ifa etmeleri yerel yöneticilerden ise görev yetkileri içerisinde bunların denetimlerini yapmaları beklenmiştir.

Divandan çıkan idari kararlar yalnızca iç meseleler ile ilgili olmayıp harici konular ile ilgili de sancağı ilgilendiren bir olay vaki olması halinde bölgenin konu ile ilgili yöneticisine haber verilmektedir. Dış işler ile ilgili şehirdeki yöneticilerin yapmak ile mükellef olduğu konular genellikle bir elçinin görev yerine giderken yol üzerinde bulunan sancağa uğradığı esnada elçinin ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olurken

⁸⁹BOA, A.DVN.MHM.d, 73, 457/196.

⁹⁰ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyânları*, Başar Ofset Matbaacılık, Ankara 1999, s.334.

⁹¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 583/219.

bazen de Halep gibi stratejik önemi bulunan bölgelere Eflak, Boğdan gibi imtiyazlı statüde olan bölgelerin yöneticilerinin zorunlu ikamete tabi tutulmaları ile ilgilidir. Bu kişiler yönetimleri esnasında devlete isyanları dolayısıyla kendi bölgelerinden olabildiğince uzak bir yerde ikamet etmeye zorlanmışlardır. Nerede ikamet etmesi isteniyor ise merkez idare bölge yöneticisi olan beylerbeyine ikametinin sağlanması ile ilgili hükümler göndermiştir. Ayrıca bu imtiyazlı statüdeki yerlerin yöneticileri, görevini layıkıyla yerine getirsin diye Voyvoda çocuklarından bazılarının devlete emanet edilmesi ile bunların ikametlerinin hangi şehirde olacağını temini de yine merkezden alınan idari kararlar ile yerine getirilmektedir⁹². Nitekim Halep'e 24 Şaban 992 (31 Ağustos 1584) tarihinde Eflak Voyvodası ile ilgili gönderilen hükmün muhteviyatı şöyledir. “*Halep Beylerbeyine hüküm: Bundan âkdem Eflâk Voyvodası olup Cezayir-i Garba gönderilen Mihne*⁹³ *Voyvoda Halep'e gönderilmek emrim olup müşarünileyhi Halep'e göndermek için çavuş irsal olunmağın buyurdum ki vusul bulduk da anun gibi müşarünileyhi Cezayir'den mezbûr çavuşumla Halep'e geldikte taşra kalede bir münasip ev tedarik eyleyüp iskân ettiresin*⁹⁴. Eflak Voyvodası'nın devlete isyanı neticesinde Halep'te ikametine karar verilmiştir. Bir başka belgede ise 29 Zilkade 987 (17 Ocak 1580) tarihinde bu sefer karşımıza Boğdan voyvodası çıkmaktadır. Halep beyberbeyine gönderilen bu hükümde; Voyvodanın herhangi bir probleme yol açmaması için kendisinin gözetim altında tutularak herhangi bir yere gönderilmemesi hakkında hüküm verilmiştir.⁹⁵ Bu gibi işlerde de yerel idarenin bir dahli bulunmayıp merkezin belirlediği sınırlar çerçevesinde hareket etmişlerdir.

Osmanlı Devleti dış ilişkilerinde daima merkezden bir elçi göndermek yerine gerektiğinde bölgeye en yakın eyalete hüküm göndererek karşı devlet ile diplomatik ilişkiye geçmiştir. Bu diplomatik ilişki normal zamandaki diplomatik ilişkilerin aksine savaş esnasında doğabilecek olağan üstü durumlarda yahut savaş sonrasında esirlerin alınıp en yakın mevkie getirilmesi, esirlerin eşyalarının iadesi gibi savaş sonrası hali ilgilendiren durumlarda uygulanan bir yöntemdir. Özellikle düşman eline esir düşen devlet kademesinde beylerbeyi gibi üst düzey bir komutan olduğunda aldığı notların

⁹² İsmail H. Uzunçarşılı, “Osmanlıya Tâbi İmtiyazlı Hükümetler”, *Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınevi, Ankara 2011, s.428.

⁹³ Uzunçarşılı, “Osmanlı Devleti'ne Tâbi Hükümet ve Beylikler”, *Osmanlı Tarihi*, C.III., Kısım II, TTK Yayınevi, Ankara 2011, s. 78.

⁹⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 53, 424/146.

⁹⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 250/101.

dahi önemli olduğu düşünülerek karşı taraftan en küçük eşyasına kadar iade edilmesi istenmiştir. Eşyalar karşı devletten alınıp Osmanlı topraklarına getirildikten sonra İstanbul'dan gönderilen kapıcılar veya çavuşlar vasıtasıyla merkeze gönderilmiştir. Nitekim Osmanlı tarihinin en tanınmış şahsiyetlerinden Kuyucu Murat Paşa'nın Karaman Beylerbeyi olduğu dönemde İran üzerine yapılacak sefere tayin edilmesi ve savaş esnasında esir düşmesi⁹⁶ sonrası Halep Beylerbeyine, Kadısı ve Defterdarına 19 Rebiü'l- Evvel 995 (27 Şubat 1587) tarihinde bir hüküm gönderilerek; Karaman Beylerbeyi iken Kızılbaş'a esir olan Murat Paşa'nın karısı ve kızı vefat ettiği orada karısının ve defterdarının mührü ile mühürlenmiş ne kadar eşyası var ise gönderilen kapıcılara teslim edilmesi defter ile beraber gönderilerek bu eşyaları Darüssaâde Ağası Mehmet Ağa'ya teslim edilmesi emredilmiştir⁹⁷. Bir başka belge yine Kuyucu Murat Paşa ile ilgili olup bir sene sonra 13 Muharrem 996 (14 Aralık 1587) tarihinde Halep Beylerbeyine bir hüküm daha vasil olmuştur. Buna göre Karaman Beylerbeyi iken Kızılbaş'a gönderilen Murad Paşanın kethüdası Gazanfer de Mısır ümerasından İbrahim Bey'in oğlu Mehmet Bey'in rehin bıraktığı bir murassa kuşağı olarak gönderilen kapıcılara teslim edilmesi ve Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir⁹⁸. Devlet bir paşasının defter ve eşyalarını geri isterken defterlerin içerisinde yazılacak en ufak bir konunun bile devletin güvenliğini ilgilendirdiğini o yüzden başka bir devletin elinde bulunmasından rahatsızlık duyduğundan bunların mühürlenerek gönderilmesini istemesi oldukça doğal karşılanmaktadır. Ancak olayın üzerinden bir yıl geçtikten sonra, Paşa kethüdası oğlunun, esir düştüğü zaman rehin bıraktığı ziynetli kuşağın geri alınması için hüküm göndermesi, bu durumun devletin bir paşa kethüdası oğlunun kuşağını dahi düşman elinde bırakmayarak güç gösterisinde bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Yerel idarenin bu gibi durumlarda, karşı taraf ile irtibata geçerek diplomatik ilişki içerisine girmesi istenmiş ancak bu da merkezin yapmış olduğu görevlendirme gereğince değildir. Ayrıca bu vazifelendirmeler yalnızca o görev ile mahdut olup görev bitimi ile sona ermektedir.

⁹⁶ Osmanzade Ta'ib Ahmed, *Hadiqat ül-Vüzera (Der Garten der Wesire)*, D. Robischon (drl.), Freiburg, 1969, s.55.

⁹⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 56/21.

⁹⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 437/195.

1.2. İDARİ TAKSİMATI İLGİLENDİREN EMİRLER

Osmanlı Devlet'i Halep'i kendi topraklarına kattıktan sonra Memlûk idari sistemini bozmayarak Halep'i Şam Beylerbeyi bölgesi içerisinde yönetti. Ancak Şam Beylerbeyi Canberdi Gazali'nin 1520 yılındaki isyanının bastırılmasının ardından idari taksimatta değişikliğe gidildi. Halep ayrı bir beylerbeylik yapıldı. Bu taksimata 1570 yılında Trablusşâm ve Sayda eyaletleri eklendi⁹⁹.

Bir bölgenin yeni bir idari taksimat ile ayrılması yalnızca hudutlarının belirlenmesi, yönetici kesiminin atamasının yapılması, vergi kalemlerinin kimler tarafından tahsil edileceğinin belirlenmesi gibi teknik işler ile bitmemiştir. Devlet işleyişi gereği bunların kayıt edildiği defterlerin o bölgeye intikali ile ancak idari işler düzene sokulabilmiştir. Başkentte, devlet hafızasının kayıt edildiği defterlerin saklandığı birime de “hazine-i evrak¹⁰⁰” ismi verilerek hazine titizliğinde korunması, devlet idaresi için bu defterlerin ne kadar önem arz ettiğini göstermektedir. Bu defterler olmaksızın ne merkez idaresinin ne de taşranın sağlıklı bir şekilde yönetilememesi bu tutulan defterlerin ehemmiyetini gözler önüne sermiştir. Nitekim 1570 yılında Halep'ten ayrılarak başka bir vilayet olarak taksim edilen Trablusşâm'ın defterlerinin Halep Beylerbeyi tarafından 1584 yılına gelinmiş olmasına rağmen hâlâ gönderilmemiş olması üzerine merkezden ihtar niteliğinde bir hüküm kaleme alınmıştır. Belgede, 12 Mart 1584 (29 Safer 992) yılında emir tekrarı yapılarak Trablusşâm'a tabi olup Halep tarafından zâbt olunan âklamın defterlerinin Trablus'a ait olan defterleri tayin olunan yeni Defterdar Ahmed'e gönderilmesi emir edilmiştir¹⁰¹. Yine Halep eyaletinden ayrılarak yeni beylerbeylik yapılan bölgelerin defterleri de Halep beylerbeyliğinden istenmiştir. Bölge defterleri olmaksızın yönetimde sıkıntı olmasından ivedilikle işin halledilmesi emredilmiştir. Belgede, hala Halep beylerbeyliğine tabi olan livalardan Hama ve Selimiyye'nin Şam sancağına bağlandığı belirtilmiştir. Bundan dolayı icmal ve tahsil defterlerinin gönderilmesi emredilmiş ve o sancaklara tabi olan tımar sahiplerinin bu defterlere göre işlerinin yapılması istenmiştir.¹⁰² Fakat bu tarihlerde devletin İran ile yaptığı savaşlar idari yöneticilerin iş yükünü artırdığından olsa gerek verilen emir yerine getirilmemiştir. Bu ise taksim edilen bölgedeki işlerin aksamasına

⁹⁹Bruce Masters, “Halep”, *TDVİA*, C.15, İstanbul, 1997, s.244.

¹⁰⁰ Ünal, “Hazine-i Evrak”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 313.

¹⁰¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 40, 243/110

¹⁰² BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 747/282

neden olmakta bunun ile ilgili merkeze yapılan bilgilendirmeler neticesinde merkezden konuyla ilgili emir tekrarı yapılmasına sebep olmuştur. 10 Temmuz 1584 (2 Recep 992)'te bu sefer Halep Defterdarına, Trablusşâm müstakil defterdarlık olduğundan oraya ait olan mukataat defterleri suretlerinin gönderilmesi istenmiş olunmasına rağmen hala gönderilmediğinden dolayı derhal gönderilmesi emredilmiştir¹⁰³.

Gönderilen emirlerde 1587 tarihine gelinmiş olmasına rağmen, Halep muhatap alınarak Trablusşâm ile ilgili problemlerin Halep vasıtası ile çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu ise hâlâ defterleri gönderilmeyen Trablusşâm'ın idari sisteminin yerleşmediğini akıllara getirmektedir. Nitekim 996 (1587) yılında gönderilen buyruhduda; Halep Hazinesi muhasebecisi olan Durmuş'a Trablusşâm ve Halep vilayetleri mukataatından ve evkâf malından bu ana gelinceye değin ne kadar bakaya kaldığının tespit etmesi istenmiştir. Ayrıca bu bakayalara kimlerin sebep olduğu tahkik edilmesinin lüzum görüldüğü ve Mahmud Çavuş'un mübaşir olarak gönderildiği bu hususla ilgili olarak da ayrıca maliye tarafından da mufassal emir verilmesi istendiği belgede görülmüştür¹⁰⁴. Rakka vilayeti de Halep'ten ayrılıp defterleri Halep hazinesinde kalmış bir başka yönetim olduğu 995 şevvalinde (Eylül-Ekim 1587) gönderilen buyruhdudan anlaşılmaktadır. Halep Beylerbeyine yazılan hükümde Rakka vilayetinin müstakil beylerbeyilik olduğu İskender Paşazade Mehmet Paşa'ya tevcih edildiği ve Birecik ve Bolus Sancak defterlerinin de gönderilmesi istenmiştir¹⁰⁵.

Devlet kimi zaman çok kısa sürelerde aldığı kararlardan vaz geçerek ikinci bir emir ile düzeltmeye gitmiştir. Nitekim 995 yılının şevvalinde verdiği kararı yaklaşık on ay sonra değiştirerek Recep 996 (Mayıs/Haziran 1588)'da Birecik'in Halep'e ilhak olması için evvelce emir verilmiş ise de yine Rakka'ya verilmesi münasip görülerek Halep'ten defterlerini alması istenmiştir¹⁰⁶.

İdari taksimat ile büyük toprak parçasının idaresini kolaylaştırmak amacıyla yeni sancaklar, livalar teşekkül etmekle birlikte bu taksimatların daha küçük ölçeklerde de gerçekleştiğini görmekteyiz. Yukarıda verdiğimiz örneklerde Halep sancağı içerisinde ayrılan toprak ile yeni bir sancak meydana getirilmişken. 30 numaralı defterde

¹⁰³ BOA, A.DVN.MHM.d, 53, 246/90.

¹⁰⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 60, 358/138.

¹⁰⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 216/98.

¹⁰⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 560/247.

rastladığımız kayıt bize sınırlarda bulunan mukataa arazilerinin de zaman zaman sınır değiştirdiğini göstermektedir. Kayıtta bu seneye kadar Hısnımansur mukataasının Halep'e tabi olduğu ancak bu seneden sonra Diyarbakır canibince idare edilmesi bunun ile beraber Bozulus mukataasının da Diyarbakır'a tabi olması nedeniyle artık Halep yönetiminin buralara müdahale etmemesi emredilmiştir¹⁰⁷.

Devlet idari taksimatını yaptığı bölgelerin imarı, iskanı, alt yapı hizmetleri ile ilgili yapacağı işlerde ne kadar para harcayacağını muhammin memurları vasıtası ile bilirdi. Ancak yeni taksimatını yaptığı bölgelerin hazinesindeki paranın yetersiz olması halinde yeni sancağın, daha önce ayrıldığı sancak hazinesinden bu hizmetlerinin görülmesini isterdi. Trablusşam kadısı İstanbul'a mektup göndererek Trablus iskelesi burçlarından harap olan birinin eski defterdar zamanında tamirine başlanmış iken azli üzerine tamir işlerinin yarım kaldığı ve diğer iki burcun aletlerini deniz oymuş olduğundan ihmal edilmesi halinde ileride daha fazla zarara sebebiyet vereceği, bunun da ekstra masraf açacağı ve korsan gemilerinden zarar doğacağını bildirmiştir. 27 Recep 985 (10 Ekim 1577)'te gönderilen hükme göre imece yolu ile bir an önce tamir edilmesi için bina ustalarının teminin kadı tarafından yapılması ve sancakbeyi tarafından para istenirse Halep hazinesinden verilmesi istenmiştir¹⁰⁸.

İdari taksimatta toprak sınırları, maliye yönetimi gibi konuları ayırmak ile beraber vilayetlerin askeri güçlerinde de taksimata gidilmiştir. Vilayet içerisinde bir problem ile karşılaşıldığında Vilayet kendi içerisinde gerekli görülen yere asker takviyesi yaparken bir başka Vilayet askerini kullanamamaktadır. Bu ancak merkezden gelen emir doğrultusunda gerçekleşebilmektedir. Nitekim 26 Rebiu'l-Evvel 987 (23 Mayıs 1579) tarihinde Halep Beylerbeyine gönderilen hükümde, Hama ve Selimiye sancakları Trablus'a ilhak olduğundan her ikisinin sipahileri sefere gitmekten feragat ettikleri bildirilmekle sefere emrolunanların ana orduya katılmaları şehir muhafazasına emrolunanların ise görevlerini ifa etmeleri istenmektedir¹⁰⁹.

Merkez kendi alanına giren savaş durumu, vergi belirlenmesi, eyalet veya sancak idari taksimatlarının yapımı, sancak yöneticilerinin ataması gibi konularda taşraya gönderdiği buyrulduklar ile aldığı kararları yerine getirmesini istemiş bu sayede

¹⁰⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 45/18.

¹⁰⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 771/347.

¹⁰⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 293/146.

bir merkez taşra ilişkisi kurulmuştur. Normal sistem işleyişi içerisinde taşra kendi işlerini yaptığı takdirde başka bir ilişkiye ihtiyaç duyulmayacaktır. Ancak incelediğimiz vakalarda durumun bu kadar keskin çizgiler ile birbirinden ayrılmadığını müşahade etmekteyiz. Taşrada çıkan aksaklıklar kendi sistemi içerisinde çözülmesi gerekirken bir şekilde sorunların halledilemeyerek, konuların merkeze yansıdığı ve merkezin olaya müdahil olduğunu görmekteyiz. Narh sistemi gibi sancak kadısı tarafından bakılıp halledilmesi gereken basit konular bile merkezden gönderilen uyarılar ile halledilmiştir. Aslında bu, bir bağlamda merkezin elini yönetimden hiç çekmeyerek bütün topraklarını her daim gözettiği anlamını taşımaktadır. Ancak devletin kimi zaman bazı vakalarda defalarca emir tekrarı yapmış olduğu belgelere yansımıştır. Emir tekrarı yapılan konuların tarihleri incelendiğinde savaş dönemlerine denk geldiği fark edilmiştir. Bu durum savaş dönemlerinde devletin idari teşkilatının zaafa uğradığı kanısını oluşturmaktadır. Merkez ile taşrayı karşı karşıya getiren bir diğer durum da devletin kurduğu taşra idari sisteminde yöneticilerin yaptıkları zulüm, baskı vb. gayr-ı ahlaki işleri taşradaki diğer yöneticilerin merkeze bildirmesi gerekirken bildirmemesidir. Bu gibi koşullarda da yine halktan gelen şikâyetler değerlendirmeye alınarak merkez olaya müdahale etmiş, kadıdan olayın teftiş edilerek şer'e göre hareket etmesi istenmiştir. Hâlbuki devlet kurduğu sistem içerisinde bu olayların çözülmesini beklemektedir. Yöneticilerin merkezden uzak oldukları için merkezin durumu fark etmeyeceğini düşünerek birbirlerinin hatalarını görmemeleri veya üstünü örtmeleri taşra idari teşkilatındaki zafiyetlerden biri olarak düşünülebilir. İdari toprak taksimatını ilgilendiren konular ise zaten merkezin görev alanına girdiğinden taşraya yeni sınırları ile ilgili bilgilendirme hükümleri göndermiştir. Ancak taşra idaresinin doğal olarak yapması gereken kendisinden ayrılarak başka bir eyaletin yönetimine verilen toprağın defterlerini merkezden bir hüküm gelmeksizin göndermesidir. Buna rağmen defterler gönderilmediği gibi merkezden konu ile alakalı gelen emirler vaktinde yerine getirilmeyerek emir tekrarı yaptırıldığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ADLİ BAKIMDAN MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİ

“*Küfr ile belki amma zulm ile payidar kalmaz memleket*”¹¹⁰ diyen Nizamü'l-Mülk bir devletin adalet sisteminin ne kadar önemli olduğunu, adalet olmaksızın devletin ayakta duramayacağını söylemiştir. Siyasetnamesini adaletin önemi üzerine inşa eden Selçuklu veziri bütün kitap boyunca devleti yönetecek olan kişilere hep adalet üzere hareket etmelerini tavsiye etmiştir. Dünya tarihi incelendiğinde, vezir Nizamü'l Mülk'ün, dikkat çektiği adalet kavramı kurulan bütün devletlerde önemsener bir adalet sistemi vücuda getirdikleri görülmektedir. Toplumların yapısına göre oluşturulan sistemler birbirlerini etkilemiş birbirlerinden alıntılar yapmışlardır. Bu devletlerden biri olan Osmanlı Devleti de kendi toplum yapısına binaen kendinden önceki Türk devletlerinden etkilener kendisine bir sistem oluşturmuştur. Merkez teşkilatının en üst mevkisi olan Dîvân-ı Hümâyûn içerisinde bulundurduğu kadıaskerlik makamı ile adalet sisteminin çatısını oluşturan devlet, topraklarının büyüklüğü sebebi ile ayrıyeten taşrada bir adalet mekanizması kurmaya mecbur kalmıştır. Bu iki sistemin görev dağılımını kanunnameler vasıtası ile çizerek kimin hangi işleri yapacağını belirlemiştir. Ancak XVI. yüzyılda devletin gücü münasebetiyle merkezi yapı zaman zaman taşranın işlerine müdahil olmuştur. Adalet başlığı altında, Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini nelerin oluşturduğu, merkez ve taşra adalet teşkilatlarının görevlerinin ne olduğu, hangi konularda merkezi sistemin taşranın görev alanına müdahale ettiği sorusuna cevap aranacak, adalet sisteminde merkez-taşra ilişkileri Halep şehri özelinde incelenecektir.

Osmanlı hukuk sistemi, Şer'i (İslami Hukuk), örfi (Hakani Hukuk) ve feth ettiği yerlerdeki halkın yeni idareye zorlanmamaları için mahalli hukuk kurallarının kendi yönetim anlayışına aykırı olmayanlarını alması ile 3 temel üzerine oturtulmuştur. Bunların sayısını ikiye düşürerek; “*Ahkam-ı Münife*”¹¹¹ de denilen yüksek, büyük hükümler anlamına gelen şer'i hukuk ve devlet hukuku denilen “*kanun*” veya

¹¹⁰ Hasan Ali Yücel, *Nizamü'l-Mülk Siyasetname*, Mehmet Taha Ayar (çev.), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1941, s.1.

¹¹¹ Develioğlu, a.g.e., s.852.

“*zevabit*¹¹²” kelimeleri ile de ifade edilen örfî hukuk sistemi diye kategori edilebilmektedir¹¹³. Devlet, toplumu ahlâken idare, inşa ve ihya etmek için İslam hükümlerini sistemin temeli kabul etmiştir. Ayrıca padişahın halife gibi dini bir makamı temsil etmesinden dolayı “*Kim Allah’ın indirdiği hükümler ile hükmetmezse işte onlar kafirlerin ta kendileridir*”¹¹⁴ ayeti gereğince Kur’an’ın hüküm verdiği konularda Kur’an hükümleri gereğince hareket etmişlerdir. Kur’an’ın bir başka ayetinde “*O hükmünde hiçbir şeyi ortak kabul etmez*”¹¹⁵ dediği için padişahlar birçok elkab kullanmış olmalarına rağmen hiçbir zaman hüküm koyucu hüküm veren anlamına gelen bir elkab kullanmamışlardır¹¹⁶.

Osmanlı Devleti’nde adaletin tesisi ile devletin ayakta kalacağına inanılmış, aksi halde ise sistemin kökten çözüleceği düşünülmüştür. Örneğin, adalet dairesi ile sistemin nasıl ayakta kalacağı XVI. yüzyılda Kınalızade Ali Çelebi tarafından şöyle anlatılmıştır. “*Adldir mûcib-i salâh-ı cihan, Cihan bir bağıdır dîvarı devlet, Devletin nâzımı şeri’attır, Şeri’ata olamaz hiç hâris illâ melik, Melik zabt eyleyemez illâ leşker, Leşkeri cem’ edemez illâ mal, Malı cem’ eyleyen râiyettir, Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl.*”¹¹⁷ Bu nizam ile hareket etmeye çalışan Osmanlı Devlet’inde daha kuruluş aşamasındayken sistem oluşturulmaya başlanmış ve “*bac*” denilen pazar vergisi Osman Bey tarafından eğer şer’e uygun ise alınsın dediği rivayet edilmiştir. Bunun ile beraber geçmişte kurulan Türk Devlet yapısını da örnek alan devlet şer’i hükümlerin müdahil olmadığı işlerde İslam ile zıt düşmediği takdirde toplum ve devlet hayatı temellerini örfî hukuka göre dizayn etmiştir. Ancak padişah bir konuda hüküm çıkartırken, ulemanın “*şer’i maslahat değildir ul’ulemr ne der ise öyledir*” diye fetva vermesi gerekmektedir¹¹⁸. Kalemîye sınıfının en üst üyesi divan azası olan nişancının örfî kanunların oluşturulmasında büyük etkisi vardır¹¹⁹.

¹¹² Sami, a.g.e., s.854.

¹¹³ Halil İncalçık, “Şeriat ve Kanun Din ve Devlet”, *İslâmiyât Dergisi*, Ankara, 1998, s.137.

¹¹⁴ Kur’ânı Kerim, Maide Sûresi, Ayet 44.

¹¹⁵ Kur’ânı Kerim, Kehf Sûresi, Ayet.22.

¹¹⁶ M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1992, s.60

¹¹⁷ Hüseyin Öztürk, *Kınalı-zâde Ali Çelebi Aile Ahlâkı*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s.95. Günümüz Türkçesi ile: Bütün dünyanın düzenini adâlet temin eder. Dünya bağının duvarı devlettir. Allah’ın kanunları devletin nizamını oluşturur. Melik de ancak Allah’ın kanunlarını korur. Mülk ancak ordu ile elde edilir, Orduyu ancak mal ayakta tutar. Malı ise bir araya getiren halktır.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, Türk İdare Tarihi, *TODAİE* yayınları, Ankara 1979, s.173.

¹¹⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitap Evi, Isparta 2013, s.62.

Örfi hukukta nişancılık şer’i hukukta şeyhülislamlık gibi makamlar bulunsa da bunların hepsi aslen birer danışma organı olup, Osmanlı Devleti’nde bütün sistemin başı padişaktır. Adalet sisteminin başında Padişah bulunmakla beraber yetkilerini işin ehline dağıtan padişah, adalet sisteminin başına da “kazasker” adını taşıyan bir görevli atamıştır. Kazasker kelimesi “kâdi” ve “asker” kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Kaynaklarda “*kâdi-asker, kâdilasakir, kâdılıcünd, kâdileşker*” olarak da zikr edilmektedir. İlk defa bu makam Hz. Ömer (r.a) zamanında Suriye’de bulunan bir birliğe “*kâdılıcünd*” tayini ile ortaya çıkmıştır¹²⁰. Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular gibi orta çağ Türk İslam devletlerinde de kazaskerlik makamı mevcuttur¹²¹. Fuat Köprülü bu kurumun Osmanlı Devleti’ne Anadolu Selçukluları’ndan yahut Mısır Memlûklü Devleti’nden geçtiğini tahmin etmekle beraber birinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu savunmuştur¹²². Osmanlılar’da I. Murat döneminde ihdas edilen kurumun kuruluş tarihi kimi kaynaklarda 1361 olarak verilse de 1362 tarihini veren kaynaklar da mevcuttur. Kazaskerlik makamına ilk kez, daha önce Bursa kadısı olan Çandarlı Kara Halil Paşa getirilmiştir. Kurum protokolde vezirlik ve beylerbeylik makamlarından sonra gelmekle devlet teşkilatının olmazsa olmazları arasındadır. Aldığı şer’i kararlar ile hükümdarın yaptığı işlere meşruiyet kazandırması göz önünde bulundurulursa önemi daha iyi anlaşılacaktır. Diğer kurumlarda olduğu gibi kazaskerlik kurumu da Fatih Sultan Mehmet döneminde tekâmül ederek Anadolu ve Rumeli kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde “*Arap ve Acem Kazaskerliği*” makamı kurulmuş ise de 1518 yılında kaldırılarak Anadolu kazaskerliğine bağlanmıştır¹²³. XVI. yüzyıl boyunca veziriazam arzı ile padişah tarafından yapılan kazaskerlik atamaları XVII. yüzyılda şeyhülislamın arzı ile gerçekleşmiştir. Kazaskerlik makamı başlangıçta ordu içindeki askerlerin şer’i davalarına bakmakla yükümlüydü. Bu sebeple padişahla birlikte sefere iştirak ederek ordu içindeki problemleri halletmişlerdir¹²⁴. 1574 yılına kadar kazasker bütün kadı ve müderrislerin atamalarını sadrazama arz ederken bu tarihten sonra ellerinden bu yetki alınarak şeyhülislama verilmiştir. Bu tarihten itibaren ise kazaskerler kendi bölgelerinde ki kaza kadılarını, askeri kassamları ve 20 ile 40 akçe arasındaki düşük rütbeli

¹²⁰ Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *TDVİA.*, C.25, İstanbul, 2002, s.140.

¹²¹ Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s.104.

¹²² Fuat Köprülü, a.g.e., s.66.

¹²³ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s.27.

¹²⁴ Cl Huart, “Kazasker”, *MEBİA*, C.6, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1987, s.522.

müderislerin atamalarını yapmışlardır. Kazaskerler Divan-ı Hûmâyun'un doğal üyeleridir. Divan günlerinde divana katılmaları da bir diğer görevleridir. Divanda Rumeli kazaskeri Anadolu kazaskerinden önde gelmektedir. Bu sebeple divanda dinlenmek üzere bazı davalar Rumeli kazaskerine havale edilmiştir. Anadolu kazaskeri söz verilmediği sürece davalara müdahale etmemiştir. Bundan dolayı görülen davaların sorumluluğu Rumeli kazaskerine aittir. Kazaskerlerin her ikisi sadrazam konağında yapılan Cuma Divanı'na da katılarak divana arz edilen konuları dinlemişlerdir. Ayrıca salı ve çarşamba günleri hariç kendi konaklarında da bir divan kurarak davaları dinlemeleri için yetkilendirilmişlerdir. Son olarak yaptıkları yargılama sonucu verdikleri hükümleri, padişah tuğrası ile tuğralamış ve kazasker buyrulduzu adı altında ilgililere duyurmuşlardır¹²⁵.

Taşra teşkilatında ise adli sorumluluğu tek başına yüklenen kadılık makamı, daha Osman Bey döneminde yapılan iki memur atamasından biri olmuştur. O dönemden itibaren kaza idaresinde adli teşkilatlanma oluşturulmuştur. Ancak devletin ilmiye sınıfı henüz tam oluşmadığından kadılık makamına gelecek kişiler Anadolu, İran, Suriye ve Mısır gibi yerlerde eğitim görmüşlerdir¹²⁶. Adli, mülki, beledi, askeri ve mali konuları kapsayan sorumluluk alanları ile imparatorluk üzerinde bu kadar yetki ve sorumluluk ile donatılmış başka bir memur ile karşılaşmak mümkün değildir. Ancak konu gereği yalnızca adli sorumluluk alanı ile ilgilenileceğinden diğer sorumluluk alanlarına yeri geldiğinde temas edilecektir. İlmiye sınıfının bir üyesi olan kadılar şer'i hukuk uzmanıdır. Şer'i hukuku uygulamasından dolayı merkezi hükümet memuru olduğu kadar bulunduğu kaza halkının da temsilcisi ve sözcüsü durumundadır¹²⁷. Kadıların davalara bakmaları için bugünkü gibi bir adliye binaları bulunmamaktaydı. Kendi evlerinde yahut camide davaları dinledikleri gibi yolda giderken bile kadıya şikâyet bildirilerek ayak üstü davaların çözüldüğü olmuştur¹²⁸. Mahkemelerde bugünkü anlamda hâkim, savcı, avukat gibi bir ayırım olmayıp bu iş ayırımının hepsi kadının uhdesinde toplanmıştır. Kadılar direk merkeze bağlı olduklarından yerel idareciler tarafından denetlenmemişlerdir. Merkezden tayin olunan kadılar yazışmalarını da

¹²⁵ Ahmet Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, Sy.14, Konya, 2009, s. 15.

¹²⁶ Akgündüz, a.g.m., s. 14.

¹²⁷ İlber Ortaylı, "Kadı", *TDVİA*, C.24, İstanbul 2001, s. 73.

¹²⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Litaratürü", *TALİD*, C.3, Sy.5, İstanbul, 2005, s. 418.

vasıtasız bir şekilde direk merkeze yapmışlardır. Kadılar İslam hukukuna göre hüküm vermişler ve verdiği kararlar derhal kolluk kuvvetleri tarafından infaz edilmiştir. Kadının verdiği kararlar ancak divan yolu ile temyiz edilmiştir. Divan konuyu inceleyerek ya tekrar görüşülmesine hükmetmiş yahut başka bir mahkemenin davayı görmesini istemiş veya da kendisi hükme bağlamıştır. Divanın verdiği kararın temyiz hakkı kalmamıştır¹²⁹.

Kazasker ve kadılar bir davada hüküm verirken fıkıh ve fetva kitaplarına başvurmuşlardır. Mezheplere göre verilecek hükümler değişiklik göstermiş, hangi mezhebe göre hüküm verileceği davacının ve davalının durumuna göre değişiklik göstermiştir¹³⁰. Ayrıca anlaşma sağlanamayan ve direk kitaplarda örneği bulunamayan konular için Osmanlı Devleti, sistem içerisine şeyhülislamlık makamını yetkilendirmiştir. İlk dönemlerde fakihler yolu ile sorunlar çözüldükçe, 1425 yılında Molla Fenari'nin Bursa müftülüğüne tayin edilmesiyle Osmanlı'da şeyhülislamlık müessesesinin kurulduğu kabul edilir¹³¹. Başkentte ikamet eden şeyhülislamlar aslen İstanbul müftüsü olmak ile birlikte bütün müftülerin başı kabul edilir ve kazalardaki müftülerin atama işini de yapardı. Müslümanların şer'i konularda karşılaştıkları problemlere çözüm üretmek, sorulan sualler ile ilgili dinin görüşünü bildirmek asli görevleriydi. Teoride böyle olmak ile birlikte örfi konularda da görüş beyan ederlerdi. Savaş kararı, barış yapılması, idarî, malî ve sosyal alandaki birçok konuda kendisine başvurularak yapılacak işin İslami olup olmadığı sual edilerek görüşü alınırdı. Kazalara atadıkları müftüler de gittikleri kazalarda aynı görevi icra ederlerdi. Verilen fetvalar yargı kararı sayılmadığından uyulma mecburiyeti bulunmamaktaydı. Fetvada belirtilen konular ancak kadının hüküm vermesi ile cezai işleme dönüşebilirdi¹³².

Yukarıda anlatılan teşkilatlanma ve görev dağılımı gereğince kadılar görevlerini kâzalarda yerine getirmişlerdir. Ancak bazı kâdılar görevlerini kötüye kullanmışlar ve halka zulüm etmişlerdir. Bu gibi durumlarda halk hakkını aramak amacı ile merkeze dilekçe vasıtası ile durumlarını bildirmiş ve gereğinin yapılmasını arz etmişlerdir. Merkez teşkilatı, duruma müdahil olarak adaleti tesis etmek üzere olayı değerlendirmiş,

¹²⁹ Ekinci, a.g.m. s. 419.

¹³⁰ Niyazi, a.g.e., s. 106.

¹³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı Vezir Ailesi", TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 44.

¹³² Ümit Kılıç, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz(Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 307.

rütbece daha büyük yerde görev yapan kadıyı görevlendirerek diğer kadının teftiş edilmesini istemiştir. Ancak böyle durumlarda itidal üzere olaylara yaklaşan devlet hemen bir hüküm vermemiş her ihtimale karşı olayın iyice değerlendirilmesini, ancak şikayetlerin haklı olması durumunda şer' ile problemin çözümünü istemiştir. 27 Cemaziye'l- Ahir 1577 (11 Eylül 1577) tarihinde Halep Beylerbeyine, Maarra ve Harim kâdılarına gönderilen hükümde, Hama kâzası ahali kâdı olan Mahmut'un çeşitli vesileler ile halktan zorla paralar alarak zulüm ve baskıda bulunduğu şikâyet etmişlerdir. Teftiş edilerek suçları sabit olması halinde hak sahiplerine haklarının verilmesi ve durumdan merkezin haberdar edilmesi istenmiştir¹³³. Üç gün sonra bu sefer Halep kadısına gönderilen hükümde Halep beylerbeyi ve diğer kâdılar ile birlikte teftişe katılması istenerek sonucun merkeze gönderilmesi emredilmiştir¹³⁴. Bir başka belgede ise bu sefer bir kâdının yapılan zulme sessiz kalması, şikayetleri göz ardı etmesi yansımış yine Halep kâdısının denetimine başvurulmuştur. 14 Cemaziye'l-Ahir 985 (29 Ağustos 1577) tarihli hükümde Halep beylerbeyi ve kâdısına gönderilen hükümde, Antakya emininin öşür vergisini kanuna aykırı olarak aldığı, zorla haraç topladığı ve Antakya kadısı Mehmet'in suiistimalde bulunarak bu kişiye müdahale etmediğine dair şikâyetlerin bulunduğu, durumun teftiş edilerek zulüm ve baskıların sabit olması halinde kanunun gereği yapılması istenmiştir¹³⁵. Kâdılarının zulümlerini engellenmek amacıyla görev süreleri iki yıl ile sınırlanmış olmasına rağmen bu gibi problemler engellenememiş, yargının bağımsız olması, etki altında kalmaması düşünüldüğü içinde onun üzerine kâzada bir denetleme mekanizması getirilmemiştir. Bu sebeple devlet, kadıların yaptığı haksızlıkları ancak kendi vermiş olduğu emir gereğince sadece denetlenmesini istemiş ve kâdı için yapılan şikayetlerin yersiz olması ihtimali de göz önünde bulundurularak kâdının incitilmemesine özen gösterilmiştir. Bu sebep ile her iki tarafın da denetlenmesini isteyerek adaletin savunulmasını talep etmiştir. 27 Rebiü'l-Ahir 985 (14 Temmuz 1577) tarihli Halep kadısına hitaben yazılan belgede, Birecik sancağında kadılık yapan Ahmet'in bazı vesileler ile para ve mirascısı olmayan malları taksim ederek fazla vergi aldığı ve kendi görmesi gereken davaları naiblerine terk ederek suiistimalde bulunduğu belirtilmiştir. Merkezden gönderilen Mehmet çavuş vasıtası ile şikâyette bulunanları ve kâdıyı teftiş ederek suçun sabit olması halinde

¹³³ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 529/240; BOA, A.DVN.MHM.d, 33, 222/109.

¹³⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 749/336.

¹³⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 479/216.

hakların alınması istenmiştir¹³⁶. Kazalarda yüksek rütbeli memurların zulümleri sebebi ile kişilerin, korkudan direk kendi kâza kadılarına başvuramamaları veya olayın birkaç kâzayı ilgilendiriyor olmasından dolayı hükmün hangi kadı tarafından verilmesi gerektiği kestirilemediğinden kişiler şikâyet haklarını kullanarak durumlarını merkeze bildirmiş ve olayın merkez vasıtası ile çözümü istenmiştir. Bu durumlarda da merkez olaya müdahale ederek taşranın bu durumu nasıl çözeceğini gönderdiği emirler vasıtası ile göstermiştir. 28 Şaban 989 (27 Eylül 1581) tarihli belgede Halep, Kile ve Ekrad kadılarına ve Azez beyine gönderilen hükümde, Ahmet isimli kişinin arzuhal sunarak kardeşi Habib'in Cebele beyi olduğu dönemde mal-ı miriye ve halka düşmanlık ettiği, Mehmet isimli bir kişiye zulüm ederek ateşte yaktığı mal ve emlakini zabt ettiği ayrıca babası hayattayken babasına isyanda bulunduğu, babasının kendisini vasi ve vakıflarına mütevellî tayin ettiğinden kardeşi Habib'in kendisine düşmanlık ederek vakıf malına da el koymak isteyerek ayrıca canına kastetmeye çalıştığını bildirmiştir. Durumun teftiş edilerek şer'e göre icabının yapılması istenmiştir¹³⁷.

Kâdî'nın askeri görevleri arasında, ordu sefere gittiği sırada ordu ile beraber gidecek olan esnafın bir sıra ve düzen içinde gönderilmesi de vardır. Ancak kadı bu görevini yerine getirmediği durumlarda halkın kazada şikâyet edecek bir mercii kalmadığından durumu arzuhal ile merkeze bildirerek gereğinin yapılmasını istemişlerdir. Dîvan, halkın şikâyet edecek kimsesi kalmadığı durumlarda olayın tarafı olmuş, konunun nasıl çözüme kavuşturulacağını bildirerek durumun çözülmesini istemiştir. 2 Zilkade 990 (28 Kasım 1582) tarihinde merkezden gönderilen hükümde, Halep tüccarının sunduğu arzuhalde sefer vakitleri orduya lazım olan esnafın adalet üzere çıkarılmayıp daima fakirlerin gönderilerek zenginlerin gönderilmedikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine nöbetleri gelen esnafın adalet üzere ihraç olunmaları merkezden istenmiştir¹³⁸. Haksızlığı yapan kurum bizzat taşrada adaleti sağlaması gereken kurum olduğu için halk durumu doğrudan merkeze bildirmiştir. Yukarıda halkın kadıya neden gitmediği veya gidemediği tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ancak bazı olaylarda halkın hemen yanı başında adaleti sağlayacak bir mercii olduğu halde ona başvurmayarak uğradığı haksızlığı merkeze bildirmesi dikkat çekicidir. Halep beylerbeyine ve kadısına atfen yazılan 9 Muharrem 991 (2 Şubat 1583) tarihli belgede,

¹³⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 37/15.

¹³⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 46, 205/108.

¹³⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 515/185.

Kilis beyinin gönderdiği mektupta Halep'te Hacı Musaoğlu Hasan ve Çalışoğlu Mehmet'ten birçok kimsenin şikâyetçi olduğu ve bu kişilerin şer'e davet edilmelerine rağmen itaat etmeyerek zulümlerine devam ettikleri bildirilmiştir. Devlet bu durumun teftiş edilmesini istenmiştir¹³⁹.

Belgeler incelendiğinde yaşanan problemlerin, bölgede bulunan memurlar ile ilgili olduğu durumlarda kişilerin kadıya gitmeyerek durumu merkeze bildirdiğini göstermektedir. 23 Ramazan 991 (10 Ekim 1583) tarihinde Halep beylerbeyine ve Maarra kadısına gönderilen bir başka hükümde, Tercüman İskender adında bir kişinin işret meclisi kurup şarap içmeyi alışkanlık haline getirdiği ve haramzadelere yataklık ettiği bildirilmiştir. Durumun teftiş edilmesi ve doğru ise şer' ile muamele edilmesi istenmiştir¹⁴⁰. Nüfus çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bir belde Ramazan ayında kurulan işret meclisinden halkın haberdar olarak merkeze bildiriyor olması ancak böyle bir durumdan kâdının haberdar olmaması ilginç bir durumdur. Osmanlı adalet sistemi gereği bölgede olan bir olay öncelikle kâdıya götürülür ve kâdının verdiği karara itiraz olursa bir üst merciye başvurulurdu. Fakat yukarıda incelediğimiz olaylar kadıdan önce merkeze bildirilmiştir. Halep'in 664 adet şer'iyeye sicillinin olması bize halkın mahkemeye gitmekten çekinmediğini göstermektedir. Çalışma aralığımızı denk gelmesi hasebiyle 1 numaralı Halep şer'iyeye sicili ile ilgili yapılan bir çalışma incelendiğinde yukarıdaki olaya benzer nitelikte 22 adet içki içilmesi ile ilgili davanın kadıya götürüldüğü görülmüştür.¹⁴¹ Yine kâdının pazar görevlerinden olan tartı işlerinin denetlenmesi ile ilgili bir problem yaşandığında sorunun yerelde kendisi tarafından çözülmesi gerekmektedir. Ancak buna benzer bir örnek 17 Şevval 984 (7 Ocak 1577) tarihinde merkeze intikal etmiştir. Halep kadısına gönderilen hüküme göre, Halep ihtisabında görevli olan terazibaşı Osman'ın halka hile yaparak haksız ücret aldığı bildirilmiştir. Durumun derhal tetkik edilerek merkeze haber verilmesi istenmiştir¹⁴². Bu olay örneklerini verdiğimiz önceki olaylarla beraber, kadı defterleri ile yaptığımız kıyaslama da göz önünde bulundurulduğunda, halkın kendi aralarındaki davaları kadıya götürmekten çekinmedikleri ancak problem memurlar ile olduğunda halkın konuyu

¹³⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 844/289.

¹⁴⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 146/64; BOA, A.DVN.MHM.d, 34, 648/309.

¹⁴¹ Mustafa Aslan, *1 Numaralı Halep Şer'iyeye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.42.

¹⁴² BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 359/146; BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 214/89.

beylerine yahut direk merkeze aksettirdiği görülmektedir. Bu durum üzerine merkez normal sistem içerisinde kendi vazifesi olmamasına rağmen taşranın görevini layığı ile yerine getirmemesi dolayısı ile olaylara müdahale ederek adaletin tesis edilmesini sağlamıştır. Bazı durumlarda kâdı kendini aklamak için merkeze mektup göndererek kendisi için müfettiş talep etmiştir. Bu sayede zan altından kurtularak görevini layığıyla yerine getirip getirmediğini merkezin denetlemesini istemiştir. 28 Rebiü'l- Ahir 985 (15 Temmuz 1577) tarihli Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde, Hama kâdısı Mahmut'un mektup göndererek ahalinin kendisinden memnun olduğu halde bazı kimselerin şirret veya tahrikiyle aleyhinde isnatlarda bulduklarını bildirerek hakkında tahkikat yapılmasını talep ettiği ifade edilmiştir. Devlet, gerekli tahkikatın yapılarak sonucunun bildirilmesini istemiştir¹⁴³.

Adalet sistemindeki aksamalar, kadıların verdiği kararlara itiraz yahut kadıların yaptığı zulümler ile ilgili merkeze gönderilen şikayetlerin artması üzerine devlet konuyu incelemeye almıştır. Kadının verdiği hükümlerdeki adaletsizliğe 2 Recep 985 (15 Eylül 1577) tarihinde Halep kâdısına gönderilen hükümde anlatılanlar örnek olarak verilebilir. Belgeye göre Halep'te Hoca Osman adında birinin halka zulüm ettiği ve evvelce bu sebepten yakalanıp haps edildiği halde para vererek kurtulduğu ihbar edilmiştir. Tayin olunan Süleyman Çavuş ile beraber durumun tetkik edilerek sabit olacak hakların alınarak bildirilmesi istenmiştir¹⁴⁴. Adaletin tesisi konusunda görevlendirilen kâdının görevini yerine getirmeyerek adaleti akamete uğratması sonucu devlet uyarı niteliğinde kâdılık makamına hüküm göndermiştir. 7 Cemaziye'l- Evvel 993 tarihli Halep kadısına gönderilen hükümde, Halep kadılığına ihsanlarda bulunulduğu kendisini şeriat ve adalet üzere hüküm vermesi gerektiği hatırlatılarak doğru yoldan ayrılmaması istenmiştir¹⁴⁵. Adalet konusunda merkezin taşra işlerine direk müdahale ederek kâdıyı görevinden almasından önce bu hüküm son uyarı olsa gerektir. Merkez, her ne kadar kâdı tahkikatı kendisi istiyor olsa da olaya lakayt kalmayarak Halep beylerbeyini ve kâdısını denetleme ile görevlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin merkez adalet sistemi bazı konularda daha önceden suç işlemiş veya suç işleme potansiyeli gördüğü kişileri taşradaki idarecileri vasıtası ile

¹⁴³ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 87/34.

¹⁴⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 572/259.

¹⁴⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 58, 148/51.

durum tespitlerinin yapılmasını istemiştir. Merkezden gönderdiği müfettişler ile olayları tetkik ettirmiş bu sayede daha önceden tedbir alarak taşraya gereğinin yapılması tavsiyesinde bulunmuş, ayriyeten durumdan da kendisinin haberdar edilmesini istemiştir. Taşrada olup bitenleri hızla öğrenme isteği, merkezi gücün, otoritesini taşrada hissettirmeye çalıştığı kanısını oluşturmaktadır. 15 Şevval 984 (5 Ocak 1577) tarihinde Halep beylerbeyine ve Antalya ve Bakras kadılarına hüküm gönderilerek, Bakras'ta Hacı Ahmet adında bir sipahinin öşür almak için mezraya gittiği, ancak bölgede ziraat eden ve isimleri de belgede yazılı on bir kişinin kanuna uymadığını tespit ederek merkeze bildirdiği ifade edilmiştir.¹⁴⁶. Herhangi bir memura karşı çıkılarak işin yapılmasını engellemeye çalışmak gibi aslında büyük suç olan bir durumu normal şartlarda devlet cezasız bırakmazken, bu olayda devlet olaya müdahil olarak cezai işlem uygulamaktan ziyade, olayın sulh içinde çözülmesi için çaba sarf etmiş taşrada devlet görevlileri ile halkı veya yönetici kesimi karşı karşıya getirmemeye çaba sarf etmiştir. Bazı durumlarda da yüksek rütbeli memurların denetlenmesinde problemin çözümü için farklı yollara başvurulurken vezir gibi yüksek rütbeli kişilere hakemlik görevi verilmiş olayın büyümesi engellenmiştir. Nitekim 28 Safer 991 (23 Mart 1583) tarihli Halep kadısı ve defterdarına gönderilen yazıda, Bağdat beylerbeyi Ali Paşa'nın biraderi, sancak beyi olan Mustafa Bey'in adam göndererek sabık Halis Bey'in Halep darphanesini bazı şartlar dahilinde iltizam eden Rıdvan Bey'e kefil olduğunu bildirmiştir. Ancak adı geçen kişinin müddetinin tamam olmadığı ve sancağı ve iltizamları elinden alınmadığı halde Halep kalesine hapsedildiği bildirilmiştir. Sabık mültezimler borçların kendilerine ait olduğunu bildirdikleri halde borçların onlardan alınmayarak Rıdvan Bey'in tazyik edilmesinin zulüm olduğu belirtilmiştir. Bu beyan üzerine devlet, Mısır yönüne gitmekte olan vezir İbrahim Paşa'nın Halep'e geldiğinde bu işi bölgedeki idareciler ile tetkik ederek haklı ile haksızı ayırmasını emretmiştir.¹⁴⁷. Bazen de memurlar görevlerini yerine getirerek, merkeze mektup göndermek suretiyle durumu bildirmişlerdir. Devlet bunun üzerine beylerbeyi ve kadıya durumun değerlendirilip kimin haklı kimin haksız olduğunu merkeze bildirmesini istemiştir. 10 Safer 985 (29 Nisan 1577) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde, Selemiyye beyi Ahmet'in mektup göndererek isimleri belgede yazılı yedi nefer kimsenin iyi atlar besleyen Türkmenlerin atlarını çaldıklarını Halep'e gelerek

¹⁴⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 125/53.

¹⁴⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 1028/350.

burada izlerini kaybettirdiklerini ancak bir kez daha gelip çaldıklarında Türkmenler bu hırsızları takip ederek bir kaçını elde etmeleri ile bunların fesatları meydana çıktığı ve haps olunmuş iken hapishanede karışıklık çıkartarak firar ettikleri, para ile adam tutup İstanbul'a şikâyetçi olarak geldikleri bildirilmektedir. Devlet olayın teftiş edilerek kimin haklı kimin haksız olduğunu ortaya çıkarılmasını istemiştir¹⁴⁸. Bir başka devlet görevlisi olan bir yeniçerinin de halka zulmettiğine dair şikâyetin merkeze ulaşması üzerine devlet olayın tetkik edilerek kendisine bildirilmesini istemiş ancak herhangi bir cezaya çarptırılması gibi bir hüküm vermeyerek, sadece olayın tetkik edilerek neticenin merkeze yazılarak bildirilmesini istemiştir¹⁴⁹. Devlet gücünü arkasına alan memurlar ile ilgili bir başka örnek de 29 Zilhicce 1001 (26 Eylül 1593) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde görülmektedir. Halep mahkemesi tercümanının halka zulmettiği haber verilmekle durumun teftiş edilerek tahkikat neticesinin bildirilmesi istenmiştir¹⁵⁰. Bu örneklerde görüldüğü üzere devlet bazı konularda hüküm verilmesinden ziyade olaydan haberdar olmak istemiştir. Diğer belgelerde olaya müdahil olanlar sıradan halk olduğunda şer'e göre hareket ediniz ifadesini kullanarak hüküm verilmesini taşraya bırakırken bu örneklerde sadece teftiş edilerek ara bulunmasını istemiş yahut sadece kendisine durumun bildirilmesini emretmiştir.

Yukarıda örnekleri verilen davalarda merkez adalet teşkilatı davanın görülerek durum tespiti yapılmasını ve durumdan kendisinin de haberdar edilmesini istemiştir. Karşılaşılan bazı belgelerde ise hükümlerin merkezden verilerek hükmün uygulanmasının istendiği görülmektedir. Akla, bu gibi durumlarda taşraya merkezden gönderilen müfettiş ile yapılan denetim sonuçları merkeze bildirildiği, merkezin de teftiş belgelerini inceleyerek yargılamaların nasıl yapılmasını istediğine ve nihayetinde dava sonucunda hangi cezaların verilmesi gerektiğini taşraya bildirerek taşra yargılamalarına müdahil olduğu gelmektedir. 1 Şevval 984 (22 Aralık 1576) tarihinde merkezde yapılan yargılama sonucu gereğinin yapılması için Halep beylerbeyine yazılan hükümde, Hama ve Selimiyye'de faizcilik ve zulüm ile şöret bulmuş olan Abdülvahhap isimli zalimin oğulları, evlad ve iyalleri ile Kıbrıs'a sürgün edilmeleri istenmiştir¹⁵¹. Devlet bir yerin nüfusunu artırmak istediğinde orada farklı yöntemler

¹⁴⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 181/76.

¹⁴⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 620/280.

¹⁵⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 67, 425/163.

¹⁵¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 112/49.

izleyerek fethedilen bölgenin şenlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu yöntemlerden birisi zorla iskân yöntemi olup, suç işleyenlerin ceza olarak iskân edilmek istenen bölgeye gönderilmesidir. Yukarıda zikr edilen örnek ile beraber 29 Ramazan 991 (16 Ekim 1583) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde Necmeddin isimli kişinin durumunun teftiş edilerek fesat ve kötülüğü olması durumunda Kıbrıs'a sürgün edilmesi istenmiştir¹⁵². Faiz ve fesat gibi şer'i hüküm¹⁵³ bulunan bir suçun şer'e göre hüküm verilmeyerek merkez tarafından sürgün cezası verilmesi Osmanlıda her daim mahkeme hükümlerinin şer'e göre verilmediğini göstermektedir. Büyük imparatorluk topraklarının en ücra köşesine gönderilerek cezalar verilmektedir. Nitekim Halep beylerbeyi ve Antakya kadısına gönderilen 22 Zilhicce 1003 (28 Ağustos 1595) tarihli hükümde, sabık Antakya müfettişi olan Emrullah'ın halkı gasp ederek emval ve erzakını aldığı ve ahaliye zulüm ettiğinden ol vilayetten alakası kesilerek kendisinin Cezayir-i Garba sürülmesi istenmiştir¹⁵⁴.

Merkezde karar alınarak taşraya gönderilen bazı hükümler, daha önce kâdı tarafından verilmiş olmasına rağmen kararın yerine getirilmediği durumlarla ilgili kuruma kararın tekrarı olarak uygulanmasını emreder mahiyettedir. 9 Cemaziye'l- Ahir 985 (24 Ağustos 1577) tarihli hüküm, Halep defterdarına gönderilmiş ve Halep'te ölen birinin Halep hazinesine zapt olan terekesinin Halep kadısının veraset ilamı mucibince yeğenlerine verilmesini istemiştir¹⁵⁵. 7 Recep 1001 (9 Nisan 1593) tarihinde Halep kâdısına bir hüküm göndererek Süleyman, Ali, İskender ve Ferruh adında dört yeniçerinin Suruc Beyi Muan'ın talepleri olan parayı tahsil edip dönerlerken bölge cemaatlerine bağlı bazı silahlı kişilerin saldırılarına uğrayarak yaralanmışlardır. Para, eşya ve elbiselerinin alındığı bildirilmiştir. Suçlulardan para, eşya ve elbiseler alındıktan sonra şer' ile gereğinin yapılması istenmektedir¹⁵⁶. Bir başka eşkıyalık olayına şahit olan Halep kadısı durumu hemen merkeze bildirmiş ve merkezin duruma müdahale etmesini istemiştir. Olayın büyüklüğünden dolayı mı merkezin duruma müdahale etmesini istemiştir yoksa başka bir sebep var mıdır, belgeden anlaşılamamıştır. Çünkü dava Hama kadısına sevk edilmiş olmasına rağmen Hama kadısına yargılamadan ziyade

¹⁵² BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 174/74.

¹⁵³ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet 173; Maide Suresi, Ayet 33.

¹⁵⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 73, 1186/543.

¹⁵⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 444/197.

¹⁵⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 70, 302/154. BOA; A.DVN.MHM.d, 71 35/69.

nasıl davranacağı hakkında hüküm gönderilmiştir. 29 Safer 1002 (24 Kasım 1593) tarihinde Halep beylerbeyine ve Hama kâdısına gönderilen hükümde, Halep kâdısı Kemalettin'in yazdığı mektubta kendisi Üzeyir toprağından Payas'a geçeceği gün haramilerin üç kabileyi yağmaladıkları kapı halkını ve Şam yeniçerilerinden bazılarını öldürdükleri, kendisini karşılamaya gelenleri de yaraladıkları, bunlardan ikisinin öldüğü bildirilmiştir. Halkın bu gibi tecavüzlere her gün uğradıklarını, kalabalık bir kabile olmadıkça bu yollardan emniyetle geçilemeyeceğini öğrenmiştir. Eşkîya başının kim olduğunu ve kimlerden yardım gördüklerini yazmakla, Muarra beyi Hamza'nın bu gibi eşkıyalık olaylarına müsaade ettiği bildirilmiştir. Bunların yakalanarak şer' ile tedibi, arz edileceklerin hapis edilmeleri ve bu kişilerin sicillerinin merkeze gönderilmesi istenmiştir¹⁵⁷. Merkezin ilginç bir şekilde taşra mahkemesine müdahale ettiği davalardan bir tanesi 5 Muharrem 1002 (1 Ekim 1593) tarihli hüküm ile kayıtlara geçmiştir. Halep beylerbeyine ve kadısına gönderilen yazıda Halep'te ikamet eden bir buçuk dirhem lakaplı Ahmet hayatta iken malının üçte birinin yarısını Haremeyn-i Şerefeyn'e diğer yarısını da Halep fukarasına vakf etmiş ve bunu da 17 Muharrem 1001 senesinde tescil ettirmişken çocukları Hasan ve Hüseyin'in bunu inkâr ettikleri bildirilmiştir. Vakf edilen şeylerin evkaf adına zabt ve tahsil edilmesi istenmektedir¹⁵⁸. Bu davanın hangi sebeple merkezde karara bağlanarak taşra yargısına müdahale ettiği anlaşıl原因amamıştır. Normal şartlarda vakıf denetimlerinden de sorumlu olan kadının yargılamayı yaparak konuyu hükme bağlama yetkisi bulunmaktadır. Bir başka vakıf ile ilgili konu ise 16 Safer 999 (14 Aralık 1590) tarihinde, Halep beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde geçmektedir. Buna göre Ali Hamza Bey mektup göndererek ceddî Hüsrev Paşa'nın cami ve imaretinin tamire muhtaç olduğunu bildirmiştir. Merkezi idare de Vakfın mütevellî ve diğer görevlilerini toplaması ve kimin üzerinde vakıf malı var ise tahsil edilerek imaretin tamir edilmesini istemiştir¹⁵⁹. Bir başka örnekte ise vakıf ile alakası olan bir kişi konuyu kâza kâdısına götürmeyerek direk merkeze bildirmiş ve merkezi idare yaptığı inceleme sonucunda bir karar vererek kâdının ve beylerbeyinin verilen hüküm gereğince hareket etmesini istemiştir. 20 Şevval 990 (17 Kasım 1582) tarihinde gönderilen hüküm gereğince, Halep beylerbeyi ve kâdısı Halep'te bulunan darüşşifada doktor olan Mevlâna İdris merkeze mektup göndererek vakfın mütevellisi

¹⁵⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 144/71.

¹⁵⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 204/100.

¹⁵⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 67, 113/43.

Hacı Abdurrezzak ve nazırı Şeyh Mehmet'in vakıf mallarını suiistimal ettiklerini bildirmiştir. Konunun teftiş edilerek vakfın usulüne uygun olarak işletilmesi istenmiştir¹⁶⁰. Merkezde görülerek hükme bağlanan konular arasında evrakta sahtecilik de bulunmaktadır. Ciddi bir suç olduğundan bu gibi davalar İstanbul'da görülmüştür. 996 (1588) tarihinde Halep kadısına ve muhafızı Habib Bey'e yazılan hükümde, Çarşığırlardan İlyas, Antakya müftüsü Mehmet bin Ömer için fukaraya baskısı vardır diye teftiş edip Halep kalesinde hapis etmek için elinde emir olduğunu beyan etmiş ve müftüyü tutuklayarak zincire vurup altınlarını almıştır. Müftünün oğlu İstanbul'a giderek durumu anlatmış, adı geçen İlyas'ın elinde olan emrin gerçek olup olmadığını tetkik ettirmiştir. Belgenin sahte olduğu ortaya çıkmış ancak Antakya'da isimleri yazılı beş kişi ile Antakya kadısı İsmail'in ellerinde müftünün fetvadan men'i ve ulufesinin kesilmesi ve her fiili için emval ve eşyasının hazineye aktarılması hakkında hüküm olduğunu iddia ettiklerini bildirmişlerdir. Bu kişilerin ellerindeki hükümlerin alınarak haps edilmeleri, ellerinde olduğu söylenen emirlerin toplanarak İstanbul'a gönderilmesi, zabt olunan eşyaların iadesi ve İlyas'ta olduğu söylenen emirnamenin alınarak tetkik için İstanbul'a gönderilmesini istenmiştir. Ayrıca bu emrin kim tarafından İlyas'a verildiğinin araştırılarak bildirilmesi de talep edilmiştir.¹⁶¹. Merkezden verilen kararların bir kısmında merkez kâdıyı muhatap almayarak doğrudan beylerbeyinin emri yerine getirmesini istemiştir. Hüküm verildiği için artık kâdının olay ile bir bağlantısı kalmadığından kolluk kuvvetini elinde bulunduran beylerbeyine hükmün icrasını yerine getirmesi kalmıştır. 23 Cemaziye'l- ahir 992 (2 Temmuz 1584) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen hükümde, Müslümanlara zulüm ve baskısından, yaptıklarını gizleyip ayrıca bozgunculuk yaptığından dolayı şikâyet edilen Bakras köyü kethüdası Davut'un kötü halinin köy sakinlerinin şهادetleri ile sabit olduğundan kendisinin hapsedilerek durumun merkeze bildirilmesi istenmiştir¹⁶².

Merkez taşra arasında adalet ile ilişkili bir diğer konu, davaları İstanbul'da görülecek olan suçluların verilen emir ile başkente ulaştırılması konusunda olmuştur. 29 Zilhicce 990 (24 Ocak 1583) tarihinde Halep beylerbeyi ve kâdısına hitaben yazılan yazıda, Halep kalesinde mahpus olan İvas oğlunun davasının İstanbul'da

¹⁶⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 480/172.

¹⁶¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 64, 243/82.

¹⁶² BOA, A.DVN.MHM.d, 53, 225/82.

görülebileceğinden merkezden gönderilen Yahya Çavuş'a teslim edilmesi istenmiştir¹⁶³. Suçlular her nerede suç işlerler ise davalarının kâza kadıları tarafından bakılması gerekirken bazı suçluların suçlarının büyüklüğünden dolayı olsa gerek davaları başkentte ki büyük mahkemede görülürdü. Nitekim 25 Muharrem 991 (18 Şubat 1583) tarihli hükümde, Avecoğlu Mehmet'in İstanbul'a gönderilmesi elzem olmakla her kimin bölgesinde yakalanırsa Yahya Çavuşa teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir¹⁶⁴. Merkezin adli olarak taşradan beklentileri arasında, kaçakların ele geçirilerek bu hususta gereğinin yapılması önemli yer tutmaktadır. Her ne kadar olay kolluk kuvvetlerini ilgilendirse de adli bir vaka olarak taşra merkez ilişkisini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Evahir-i Cemazüye'l-Evvel 994 (19 Mayıs 1586) tarihinde gönderilen bir hükümde, Maraş'ta ikamet eden Nurullah'ın İstanbul'a gönderilmesine lüzum görüldüğünden saklanan kişinin bulunarak merkezden gönderilen iki kapıcıya teslim edilmek sureti ile İstanbul'a sevki istenmiştir¹⁶⁵. Görece daha küçük olan davaların taşrada yargılanması istenirken dönemine göre önem arz eden konular için merkezde yargılama yapılmıştır. Bu durumlarda merkez taşra ilişkisi kâzada bulunan suçlunun İstanbul'a gönderilmesi yahut aranması şeklinde olmuştur. Merkezden gönderilen bir memurun işini yerine getirmemesi de merkezi ilgilendiren adli konulardandır. Bu gibi durumlarda taşraya kişinin yakalanarak merkeze gönderilmesi emri verilmiştir. 19 Şevval 991 (5 Kasım 1883) tarihinde Halep kadısına gönderilen hükümde, Halep'te vergi toplamak ile görevlendirilen kapıcı Musa'nın orada ticaretle meşgul olarak başkente dönmediği bildirilmiş ve Musa'nın yakalanarak gönderilen kapıcıya teslim edilmesi istenmiştir¹⁶⁶.

Merkez taşra arasındaki adli meselelerden en ilginç olanı kadırgalar için ihtiyaç duyulan kürekçi talebinin taşra adliyesinde yapılan yargılamaların sonucunu belirlemesidir. Konunun en başında Osmanlı Devleti'nin adli yapısı açıklanırken şer'i hukuk ve örfi hukuk ile yönetildiğinden bahis edilmiştir. Hukuk kuralları belirlenirken suç ve suçun karşılığı her halükârda aynı olması beklenir. Hukukun üstünlüğü diye dillere pelesenk olan söz herkese eşit şekilde hukuk kurallarının işletilmesidir. Ancak devletler ihtiyaç duydukları zaman bir ceza yöntemi olarak devletin zor işlerini

¹⁶³ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 758/266.

¹⁶⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 883/301.

¹⁶⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 60, 559/236.

¹⁶⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 289/116.

mahkumlara yaptırmışlardır. Bu ceza farklı bir uygulama yöntemi ve farklı bir amaçla diğer ülkeler ile birlikte ülkemizde de bugün bile kullanılan yöntemlerden biri olup suçluları amme hizmetine mahkûm etmektedirler¹⁶⁷. 21 Rebiü'l- Ahir 985 (8 Temmuz 1577) tarihli hükümde, Şam, Halep ve Karaman Beylerbeyinden, Sayda ve Beyrut Beylerbeyi Mehmet'in tedarik ettiği üç kıta kadirga için hukuken suçu sabit olan kimselerden kürekçi göndermeleri istenmiştir¹⁶⁸. Küreğe mahkûmiyet ile ilgili bir başka olay kayıtlara şu şekilde geçmiştir. 4 Rebiü'l- Ahir 985 (11 Temmuz 1577) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen hüküm de: Halep'teki suçlulardan ölüm cezasına çarptırılanlar hariç küreğe müstahak olan suçluları muhafazadaki gemilere kürekçi konulmak üzere Beyrut sancağı beyi Mehmet'e gönderilmesi istenmiştir¹⁶⁹. Hangi suçluların küreğe gönderildiği bir başka belge de şöyle geçmektedir. 24 Recep 990 (14 Ağustos 1582) tarihinde, Halep Beylerbeyine gönderilen hükümde, Nefs-i Halep'ten Hacı Yusuf isimli kimse merkeze arzuhal göndererek Alaaddin isimli kişi ve Yusuf'un beytülmâl emini olup gizliden gizliye halka zarar verdiklerini bildirmiştir. Yusuf'un küreğe gönderilmesi Alaaddin'in ise kaçtığı, bu sebep ile yakalanarak Mısır mahkemesine iade olunması ve orada hapis edilmesi emredilmekle durumun merkeze bildirilmesi istenmektedir¹⁷⁰. Ancak bazı durumlarda verilen kararların yanlış olduğu anlaşılmiş devlet yanlıştan dönmek için tekrar beylerbeyine hüküm göndererek yanlış düzeltmesini istemiştir. 20 Zilkade 985 (29 Ocak 1578) tarihinde Halep Beylerbeyine gönderilen hüküm gereğince; Oğulları ile beraber Kıbrıs'a sürgün edilen Selemiyye beyi Abdurrahman ve oğulları hakkında iyi yönde şahadet edildiğinden affedilerek geri getirilmesi istenmiştir¹⁷¹.

Merkezin görevlerinden bir diğeri kâzalar arası koordinasyonu sağlamaktır. Bu vasıtaıyla taşraya hangi kâza ile ortak hareket ederek problemin hangi yollar ile çözülmesi gerektiğini bildirmiştir. 14 Rebiü'l-Ahir 985 (1 Temmuz 1577) tarihinde Halep Beylerbeyine gönderilen hükme göre, Halit Bey'in mirahuru Hamza'nın kardeşi Yusuf'u katleden Ali isimli şahsın muhafaza altında Selemiyye beyi olan Ahmet Bey'e

¹⁶⁷ TCK 50/1-f maddesi gereğince; mahkûm olunan cezanın yarısından bir katına kadar süreyle ve gönüllü olması koşuluyla ücretsiz olarak kamu kurumunun veya kamu yararına hizmet veren bir özel kuruluşun belirli hizmetlerinde çalıştırılması.

¹⁶⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 849/359.

¹⁶⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 7/3.

¹⁷⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 117/42.

¹⁷¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 3, 680/327.

gönderilmesi istenmiştir¹⁷². Bugün toprakların daha küçük olması, iletişim yöntemlerinin gelişmişliği ve merkezi devlet yapısı gereği bu uygulama normal ve oldukça basit bir işlem iken dönemin şartları düşünüldüğünde çok da kolay olmayan bir yöntem olduğu anlaşılacaktır. Ancak güçlü bir devlet yapısı, dönemin şartlarında bu yöndeki bir uygulamayı yerine getirebilecek kabiliyete sahiptir. Nitekim, 8 Recep 985 (21 Eylül 1577) tarihinde Halep kadısına ve Bozok Bey'i Çerkez'e gönderilen başka bir hükümde, Arap Mirza ve hasımlarının teftişi geciktirmeye çalıştıkları bildirilmiştir. Adı geçen mültezimlerin Mustafa Çavuş tarafından teftiş edilip, Maraş kâdisına emir gönderildiği gibi Maraş kalesinde hapis olan Mehmet Çavuş'un arzuhali doğrultusunda teftiş esnasında salıverilmemesi başka yollar ile mahkemeye çıkarılması istenmiştir¹⁷³. Kaçak suçluların yakalanması da bir koordinasyonu gerektirmektedir. Geniş coğrafi sınırlar içerisinde nereye gideceği belli olmayan suçlunun ele geçirilebilmesi için kâzalar arasındaki iletişimin sağlanması oldukça önemlidir. Örneğin, 18 Recep 990 (8 Ağustos 1582) tarihinde Halep Beylerbeyine gönderilen hükümde, Maraş kadısının mektup göndererek Kürt mihmatlu cemaatine bağlı Küçük Eminoğulları Dürzi eşkiyasından biraz adam toplayarak Danişmentli Cemaati üzerine hücum ederek adam katlettiklerini bildirmiştir. Ne suretle olursa olsun suçluların ele geçirelerek cezalarının verilmesini, sipahi olmayanların hapsedilmek sureti ile bu kişilerin isimlerinin yazılarak bildirilmesini istemiştir¹⁷⁴. Devlet gönderdiği memurlarının bölgede kaybolması, gasp edilmeleri ya da öldürülmeleri halinde bölgenin tamamen abluka altına alınarak bölgedeki sorumluların bir arada çalışmasını ve bir suç varsa suçluların bulunmasını emretmiştir. Ayrıca durumdan da merkezden gönderdiği çavuş vasıtası ile haber almak istemiştir. 5 Şaban 990 (26 Ağustos 1582) tarihinde Halep, Şam, Diyarbakir, Bağdat, Şehrizol ve Basra Beylerine hüküm göndererek Arabistan'a rüsum-u bevvan ve çavuşan tahsiline gönderilen kapıcı, Bağdat ile Diyarbakir arasında öldürülüp yanındaki paralar çalınmıştır. Katillerinin kimler olduğunu ve hangi mahalde katledildiğini ve alınan paraların miktarının tahkik edilerek neticeyi bu iş için görevlendirilen kapıcı Kasım ile merkeze bildirmeleri istenmiştir¹⁷⁵. Vakıf işlerinde eyaletler arası koordinasyon sağlayarak Mısır'da olan bir olaya Halep kadısını görevlendirerek

¹⁷² BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 797/340.

¹⁷³ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 632/285.

¹⁷⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 83/29.

¹⁷⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 191/69.

durumun incelenmesini, neticenin ise Mısır beylerbeyine gönderilmesi emredilmiştir. 7 Cemaziye'l- Ahir 987 (1 Ağustos 1579) tarihinde Halep kâdısına gönderilen hükümde, Hama ve Eriha kâdılarının merkeze mektup göndererek Hama'da Mısriyyun evkafının mütevellisi Ahmet'in vakfi harap ettiğini bildirmişlerdir. Teftiş edilerek neticenin Mısır beylerbeyine gönderilmesi istenmiştir¹⁷⁶.

Devlet konar göçerlerin yaylak kışlak işlerine çok dikkat etmiş, onların yol güzergahlarını belirleyerek ekinlere zarar vermelerini engellemiştir. Bazı durumlarda onların yerlerini değiştirmiştir. Fakat gittikleri yerlerden şikâyet gelmesi gibi durumlarda tekrar eski yerlerine iadeleri hakkında hüküm gönderilerek yerlerine iadeleri sağlanmıştır. Yerleşim alanlarından geçerken konar göçerlerin verdikleri zararlardan dolayı olaylar genellikle davalara yansımıştır. Örneğin, Maraş ve Halep beylerbeylerine ve kâdılarına gönderilen hükümde, A'zaz ve Kilis Beyi arazisinde sakin olan kürt aşiretlerinin yerlerinden alınarak başka yere nakil edildikleri ancak burada ekinlere zarar verdiklerinden dolayı çeşitli şikâyetler geldiğinden bunların eski yerlerine geri iade edilmeleri istenmiştir¹⁷⁷.

Bazı durumlarda mahkemenin tehdit edilmesi dolayısıyla olayların araştırılmaması ve mahkemeye çağırılan kişilerin gelmemesi üzerine merkez olaya müdahil olmuş, taşrada yapılacak davalara müdahale etmiştir. Gönderilen hükümler ile olayın savsaklanmaması kişilerin gerekirse zor kullanılarak mahkemeye getirilmesi istenmiştir. Merkez, verdiği emir ile yetinmeyerek davaların takipçisi olmuş ve sonuçların kendisine bildirilmesini emrederek çıkacak olan hükümleri tehditlerin etkileyip etkilemediğini de denetlemiştir. 20 Rebiü'l- Ahir 990 (14 Mayıs 1582) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde; Halep'te Yezidi Hüseyinoğlu Ahmet'in refikleri ile beraber mahkemeyi tehdit ve tazyik ederek mal yağmaladıklarından kendilerine hiçbir müdahalede bulunulmadığı şikâyet edilmiştir. Kendilerinin zorla yakalanarak mahkemeye sevk edilmeleri ve durumun bildirilmesi istenmiştir¹⁷⁸. Halep ve Antakya kâdılarına hitaben yazılan 28 Zilhicce 995 (29 Kasım 1587) tarihli yazıda nefis-i Antakya'da Kebek Ahmet ve oğlu Yusuf'un mahkeme işlerine karışarak halka ziyadesi ile zulüm ettikleri bildirilmiştir. Ahvallarının teftiş

¹⁷⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 372/193.

¹⁷⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 33, 280/140.

¹⁷⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 47, 295/116.

edilerek mahkeme işlerine karışmamaları ve halka zulüm etmemelerinin kendilerine tenbih edilmesi istenmiştir¹⁷⁹. Herhangi bir hüküm olmaksızın kimsenin bir başkasını tutuklaması, işkence yapması gibi hukuksuz uygulamalara izin verilmemiş böyle bir olayın kendine aksetmesi durumunda da olaydan sorumlu olan kişiyi mahkemeye davet etmiştir. Osmanlı Devleti'nde konuların çözüm merkezi olarak mahkemeler görülmüştür. Devlet mahkemelerin verdiği hüküm gereğince cezaların infaz edilmesini istediğinden kişilerin kendi başına buyruk hareket etmesine müsaade etmemiştir. Bu gibi durumlarda kişi mahkemeye davet edilmiş, gelmemeleri halinde de zorla getirilmeleri emredilmiştir. Nitekim 7 Rebiü'l- Evvel 1002 (1 Aralık 1593) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdisına gönderilen hükümde, Trablusşam kalesinin mustahfizlarından Hacı Mehmet eski Trablusşam beylerbeyi Canbolatoğlu Hüseyin adına vilayeti zabt eden Hasan'ı yakalayarak haps etmiş, iki ayağından bağlayarak kafasını suya sokmuş, parmaklarına kamış bağlamak suretiyle çeşitli işkenceler yaptığı bildirilmiştir. Hacı Mehmet mahkemeye çağrıldığı halde gelmemesi üzerine yakalanarak vaziyetin tetkik edilmesi istenmiştir¹⁸⁰.

2.2. MERKEZ-TAŞRA ADALET İLİŞKİLERİNE CELALİ İSYANLARININ ETKİSİ

Taşranın müdafaası için bırakılan asker sayısının azlığı o dönem içinde baş gösteren toplum düzenindeki bozulmalarla birlikte eşkıyaların iştahını kabartmış ve Halep'te birçok eşkıyalık hareketi daha “büyük kaçgunluk” döneminden önce görülmeye başlamıştır. Celali İsyanları ile ilgili yapılan çalışmalarda adına rastlayamadığımız Halep civarında şâki olan Ebû-rişoğlu'nun isyanları mühimme defterlerine yansımıştır. Celaliler ile ilgili yapılan çalışmalara konu olmamasının sebebi bu isyanın bölgesel olması, çok büyük bir tehdit oluşturmaması gibi etkenlere bağlamak yanlış olmayacaktır.

Ebû-rişoğlu karşımıza tezimizin ilk defteri olan 29 numaralı mühimmede çıkmaktadır. Ancak etrafına adam toplaması, belli bir zaman devleti oyalaması, bölge güçleri ile girdiği çekişmelerde onları alt etmesi, olaylara amcası, yeğeni gibi aile mensuplarının da katılması daha öncesinden bey olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Evail-i Ramazan 984 (26 Kasım 1576) tarihli Halep beylerbeyine gönderilen hüküme

¹⁷⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 306/138.

¹⁸⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 197/95.

göre Ebû-rîşoğlu'nu terbiye etmek için toplanacak beylere kış münasebeti ile yerlerine gitmeğe icazet verildiği ancak onlara gerekli uyarıların yapılması ve herhangi bir hareket için hazır bulunmaları buyurulmuştur. Fakat Hadîse, Deyr-i Zor, Rakka ve diğer beyler cemiyetlerini dağıtmayarak Ebû-rîşoğlu'nun hacıların yolunu kesme gibi bir faaliyeti olur ise hızla hakkından gelinmesi için Ali İdris'in yanından ayrılmamaları emrolunmuştur. Ayrıca herhangi bir olay olması halinde merkeze bildirilmesi tembihlenmiştir¹⁸¹. Belgeden anlaşıldığına göre daha önceden de Ebû-rîşoğlu'nun eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu ve ele geçirilmesi amacı ile adam toplandığı ancak sonuç alınmadığı söylenebilir. 22 Ramazan 984 (13 Aralık 1576) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde Ali İdris'in Halep'e gelerek Ebû-rîşoğlu'dan haberler getirdiği ve bir haftadır orada kaldığı haber verilmiştir. Bunun üzerine derhal Ebû-rîşoğlu'nun ele geçirilmesi için harekete geçilmesi emrolunmuştur.¹⁸² Olayların devamlı takipçisi olan merkezi idare konu ile alakalı sürekli taşradan bilgi almakta ve bu problem ile ilgili ilgililere hüküm göndermeye devam etmektedir. İsyanın Halep merkezinden Şam taraflarına doğru kayarak alan genişlettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Şam Beylerbeyine gönderilen bir hükümde, Halep beylerbeyinin merkeze mektup göndererek Şehrizol taraflarından Ebû-rîşoğlu'na zahire verilerek onun güçlendirildiği bildirilmiştir. Konu ile alakalı Ebû-rîşoğlu'na yardım edilmemesi hakkında daha önce hüküm gönderilmiş olup hükmün hala geçerli olduğu ve daha önceki uygulama gereğince hareket etmeleri istenmiştir. Ayrıca yardım edilenlerin tespit edilerek cezalandırılmaları emrolunmuştur¹⁸³. Devlet konunun ehemmiyetine binaen isyancılara göz açtırmayarak onlara yardım edenleri engellemek amacı ile idam cezasını dahi ibret olsun diye kullandığı görülmektedir. 8 Şevval 984 (29 Aralık 1576) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen bir başka hükümde, Halep beylerbeyinin mektup gönderip Ebû-rîşoğlunun ahvalinden haber almak için casuslar gönderdiği ve gelen haberlere göre asinin zahire almak için geleceğinin anlaşıldığı haber verilmiştir. Aynı şekilde Ali İdris dahi mektup göndererek haberi doğrulamıştır. Müfsidin ahvali takip edilerek ilgili beylere haber verilmesi ve hüsn-i tedbir alınarak zahire tedarik etmek için geldiği vakit aman verilmeyerek ele

¹⁸¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 35/15.

¹⁸² BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 42/19.

¹⁸³ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 78/34.

geçirilmesi istenmiştir¹⁸⁴. Ancak daha sonra gelen hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla asi ele geçirilememiş isyanını sürdürmeye devam etmiştir. 20 Şevval 984 (10 Ocak 1577) tarihinde Halep Beylerbeyine gönderilen hükümden de anlaşılacağı üzere Ebû-rîşoğlu kendisini yakalamak için görevlendirilen Ali İdris'in evini basmaya teşebbüs edecek kadar ileri gitmiş ancak yaralandığı halde yine yakalanamadığı için gönderilen hükümlerin hala geçerli olduğu ve yakalanmasının Halep Beylerbeyinin sorumluluğunda olduğu uyarısı yapılmıştır¹⁸⁵. Merkeze ile taşra arasında olay ile ilgili haberleşme devam etmiş ve bir başka hüküm de Şam beylerbeyine gönderilerek Ebû-rîşoğlu'nun o bölgede olduğunun haber alındığı, Ali İdris ve Halep beylerbeyi ile irtibatla olup birbirlerine yardım ederek asinin ele geçirilmesi istenmiştir¹⁸⁶. Bir türlü ele geçirilemeyen Ebû-rîşoğlu için Halep ve Şam beylerbeylerine gönderilen hükümlerden anlaşıldığı üzere artık eyalet sınırlarını aşan bir isyan hüviyeti kazandığı, bundan dolayı beylerbeyi makamlarının birbirleri ile yardımlaşarak sorumluluktan kaçınmamaları uyarısında bulunulmuştur. Benzer bir hüküm ise 26 Şevval 984 (16 Ocak 1577) tarihinde Şam beylerbeyine gönderilmiş ve Ebû-rîş denilen müfsidin ele geçirilmesi mümkün iken ihmal nedeni ile elden kaçırıldığı belirtilmiştir. Bu sebeple Halep beylerbeyi ile haberleşilerek ümera ve askerden dahi yardım alınması istenmiştir. Bu şekilde ittifak edilerek müfsidin bir mahalde tuzağa düşürülmesi emredilmiştir. Ayrıca "*burası toprağım değildir*" diye kimsenin asiye yakalamaktan geri durmaması ve hüküm gönderilenlerden her kim yakalamaya yakın ise diğerleri ile haberleşip eşkıyanın ele geçirilmesi istenmiştir¹⁸⁷. Ancak çevreden yardım aldığı için bir türlü ele geçirilemeyen Ebû-rîşoğlu'nun gönderilen hükümler ile aldığı yardımların kesilmesine çalışılmıştır. Yukarıda yardım yapanların idam edilmeleri istenmiş olmasına rağmen yapılan yardımlar durmamıştır. 8 Zilkade 984 (27 Ocak 1577) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen hükümden, Sermin kazasına bağlı Teltuniye köyü ahali mektup göndererek Halep ümerasından bazı kimselerin karyelerine gelerek zorla mâl olarak baskılarda buldukları ayrıca asi Ebû-rîşoğlu'na kılıç kalkan vs. silah olarak ona gönderdikleri bildirilmiştir. Olayı teftiş ederek ümeranın Ebû-rîşoğlun'a silah ve erzak gönderip gönderilmediğini incelemesi istenmiştir. Ancak inceleme esnasında dikkat

¹⁸⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 84/35.

¹⁸⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 127/54.

¹⁸⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 128/54.

¹⁸⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 193/81.

edip haksızlıkta da bulunulmaması istenmiştir¹⁸⁸. Bir önceki belgede yardım edenleri direk idam etmesi istenirken bu defa yardım edenlerin ümera olmasından dolayı dikkatli davranılmasını, bir isyana daha sebebiyet verebilecek bir davranışta bulunulmaması istenmiştir. Nihayetinde Ebû-rîşoğlu ile yapılan mücadelede etrafındaki kalabalığın dağıtılması ile devlet artık daha rahat hareket etmeye başlamıştır. Devletin bu rahatlığı belgelere de yansımış beylerbeyine gönderilen hükümde bölge yöneticisine inisiyatif hakkı tanınmıştır. 12 Zilkade 984 (31 Ocak 1577) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen hükümde, Ebû-rîşoğlu denen müfsidin kardeşleri ve adamlarının çoğu gelip itâ'at ettikleri ancak asinin on beş yirmi neferle kaçtığı bildirilmiştir. Belgede yazıldığı üzere Ebû-rîşoğlunun tekrar adam toplayıp bazı yerlere zarar verme ihtimali yoksa ümera ve zu'amâyâ icazet verip yerlerine gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ancak Ebû-rîşoğlu'nun etrafında kimse yokken ele geçirmek daha münasip olduğu, bu nedenle ister kendi başına ele geçirmesi isterse de ümera ile bu mücadeleyi vermesi beyler beyinin kararına bırakılmıştır.¹⁸⁹ Asinin etrafı dağıtılmış olsa dahi devlet aldığı istihbaratları değerlendirerek asinin tekrar güçlenmesini engellemek amacıyla beylerbeyi vasıtasıyla devamlı denetleyerek herhangi bir yerden Ebû-rîşoğlu'nun yardım almasını engellemeye çalışmıştır. Halep beylerbeyine gönderilen hükümde, Basra kâdisinin mektup göndererek Basra'da bazı kimselerin Ebû-rîşoğlu'na yardım edip ona barut verdiklerini ve bu kimselerin uyarılmış olmalarına rağmen uyarıları dinlemedikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine devlet olayı hak üzere teftiş edilmesini ve eğer doğru ise yardım eden kişilerin Kıbrıs'a sürülmesini emretmiştir¹⁹⁰. 17 gün sonra 25 Zilkade 984 (13 Şubat 1577) tarihinde Halep beylerbeyine gönderilen hüküm ile artık Ebû-rîşoğlu tehlikesinin geçtiği, asi ile mücadele etmek için toplanan beylerin artık yerlerine dönmesinde bir mahsur olmadığı belirtilerek beylerbeyinden ümerayı yerlerine göndermesi istenmiştir. Ancak bir önceki emirde olduğu gibi onları her daim hazır olmaları gerektiği konusunda uyarmasını istemiştir¹⁹¹. Ancak devlet yapılan isyanı unutmuyarak fırsatını bulduğunda Ebû-rîşoğlu'nun tekrar peşine düşüp onu ele geçirmek yahut öldürmek için birlik toplayıp üstüne gitmiştir. 23 Zilhicce 985 (8 Mart 1578) tarihinde Halep beylerbeyine bir hüküm göndererek Rakka beyinin Ebû-

¹⁸⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 273/113.

¹⁸⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 294/120.

¹⁹⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 320/129.

¹⁹¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 382/156.

rîşoğlu'nun durumunu bütün tafsilatıyla anlattığını haber vererek alınan istihbarat gereği hemen bütün ümerayı toplayıp Şam beylerbeyi ile de birleşerek dört senedir toplanılan yerde toplanılmasını emretmiş ve memlekete Ebû-rîş'ten bir zarar gelmemesi için tedbir olarak müfsidin ele geçirilmesini istemiştir.¹⁹² Bu belgeden sonra 31 numaralı defterde 201 numaralı kayıt ile bir kez daha karşılaşılan Ebû-rîşoğlu vakası belgenin tarihi incelendiğinde kronolojik olarak bir sene geri gittiği görülmektedir. Bu şekilde geriye dönülerek yapılan bir kayıt belgenin sonradan deftere kayıt edildiği kanısını oluşturmaktadır. Bu sebepten 1578 tarihi son belge baz alınmış ve sonraki defterlerde tekrar karşılaşılmamıştır. Ebû-rîşoğlu'nun akıbeti hakkında sağlıklı bir bilgi mevcut olmamak ile birlikte, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin IV. Murat'ın Revan seferi ile ilgili yazdığı zafer namesinde “*Ebû-rîş oğlu pâye-i serîr-i saltanata rûy-ı mâl idüp mahzar-ı envâ-ı iltifât-ı Sultânî oldu*¹⁹³” demektedir. Yine de Ebû-rîşoğlu bizim belgelerimizde geçen Ebû-rîşoğlu mu yoksa onun soyundan gelen başka birimi olduğu bilinmemektedir. Revan seferinin 1638 yılında yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda arada 60 sene gibi uzun bir dönem olmak ile birlikte bu zaman dilimi içerisinde bir insanın yaşamış olması normaldir. Böyle bir ihtimal olmak ile birlikte dönemin ortalama yaşam süresi düşünüldüğünde onun soyundan gelen biri olabileceği ihtimali daha kuvvetlidir.

Halep ve çevresini dört sene meşgul eden Ebû-rîş olayının ardından Celali isyanlarına giden süreç hızlanmış ve asayişin bozulması ile ilgili merkeze çeşitli şikayetler ulaşmıştır. 20 Recep 986 (22 Eylül 1578) tarihinde Halep'te bulunan kadılara gönderilen hükümde, kâzalarında bulunan fesatçıların havass-ı hümayuna, tımarlılara, evkafa ve türlü emlaka iltica edip para karşılığında himaye edildikleri bildirilmiştir. Bu sebep ile asayişin bozulduğuna dair şikayetler merkezi idareye kadar ulaşmıştır. Fesatçıların fesat çıkardıkları köylerden toplanarak teftişlerinin yapılması, aralarında sipahi var ise hapsedilmeleri ve haps edilenlerin de merkeze bildirilmesi istenmiştir. Sipahi olmayanların ise lazım gelenlerini mahallerinde siyaset edip gerisini küreğe konulmak üzere Halep muhafazasında bulunan Adana Bey'i İbrahim'e göndermeleri

¹⁹² BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 54/21.

¹⁹³ Nermin Yıldırım, *Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 52.

emir olunmuştur¹⁹⁴. Devlet sert cezalar uygulayarak olayları engellemeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Artık ok yaydan çıkmış Celali isyanlarının habercisi niteliğin de küçük çaplı isyanlar baş göstermeye başlamıştır. Nitekim 19 Şaban 989 (18 Eylül 1581) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde, birtakım tüccarların kafilesi eşkıyalar tarafından basılarak mallarının yağmalandığı şikayetleri gelmiştir. Bunu yapanların yakalanması ve aralarındaki sipahi taifesinin hapsedilmesi, diğerlerine ise lazım gelenlerin yapılması istenmiştir¹⁹⁵. Sipahi taifesinin başı boş dolanarak eşkıyalık faaliyetleri göstermesi verdiğimiz iki olaya da yansımıştır. Bundan iki sene sonra artık olaylar bir üst seviyeye çıkarak sancak beylerinin oğulları da devlete isyan etmeye başlamışlardır. 11 Zilhicce 991 (26 Aralık 1583) tarihinde Halep beylerbeyine ve kadısına gönderilen hükümde, Halep'e tabi Suruç sancağı beyi Mehmet'in oğlu Şefkat'in eşkıya ile ittifak ederek yol kesmeye başladığı haberi verilmiştir. Derhal teftiş edilerek, suçu sabit olması halinde şer' ile muamele edilmesi istenmiştir.¹⁹⁶ Daha önceleri sancak beyleri ile ilgili olan durumlarda daha tahammülkâr davranan devlet artık olayların önünü alabilmek için daha şiddetli davranmaya başlamış, ibret olması için de gerekirse bir beyin oğlunun dahi idamını istemiştir. Bu doğrultuda girilen savaşlar ile birlikte sarsılan ekonomi, nüfusun artması ile toprağa olan baskı ve birçok etken ile toplum yapısının tamamen sarsılması neticesinde artık beyler ve memurlar da kanun dışı işlerde görülmeye başlanmıştır. 9 Ramazan 993 (4 Eylül 1585) tarihinde, Halep kâdısına ve Adana hâkimi olup Halep muhafazasında olan İbrahim Bey'e ve Maarra kâdısına gönderilen hükümde, Maarra ahalisi namına Seyyit Mehmet'in gönderdiği şikâyet mektubunda Maarra sancağı beyinin kethüdası İskender ve tercümanı Mehmet'in halktan haksız yere paralar alarak zulüm ettiklerini bildirmiştir. Bunun üzerine merkezden olayın teftiş edilerek kanunun gereğinin yapılması emredilmiştir¹⁹⁷. Bir zamanlar Ruha beyi iken dağa çıkıp eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Budak ve adamları da belgelere yansımış ve yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri geniş çaplı olduğundan Halep, Van ve Bitlis kâdılarına gönderilen hükümde nerede yakalanırsa şer'en gereği yapılması istenmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 35, 757/299.

¹⁹⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 46, 176/93.

¹⁹⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 434/173.

¹⁹⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 58, 648/256.

¹⁹⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 60, 339/144.

Celali isyanlarının ayyuka çıktığı 1591 tarihinde Halep şehri de bu karışıklıklardan nasibini almıştır. Nitekim ilerleyen dönemlerde Celali isyanlarının en büyük aktörlerinden olan Canbolatoğlu Halep'te ortaya çıkmıştır. Ayrıca Canbolatoğlu'nu diğer isyancılardan ayıran büyük bir özelliği vardır. Canbolatoğlu ailesi Kilis'ten Halep'e kadar olan geniş bir bölgeyi kontrol altına almıştır. Bu tarihlerde Osmanlı Devlet'i İran ile savaş halinde olduğundan bölgede idari boşluk oluşmuş bunu çok iyi değerlendiren Canbolatoğlu da yerel ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Celali asilerinin şöhret bulmuşlarından olan Canbolatoğlu Ali Paşa'dan önce Trablusşam beylerbeyi iken bölgede söz sahibi olarak ayaklanan ve idareyi ele geçirdiğini belgelerden anladığımız Canbolatoğlu Hüseyin ile ilgili 7 Rebiü'l-Evvel 1002 (12 Aralık 1592) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdî'sına hüküm gönderilmiştir. Gönderilen hükümde Trablusşam kalesi mustahfizlarından Hacı Mehmet, eski Trablusşam beylerbeyi Canbolatoğlu Hüseyin adına vilayeti zabt eden Hasan'ı yakalayarak hapis ettiği ve iki ayağından asarak başını suya soktuğu ve parmaklarına kamış sararak çeşitli işkenceler yaptığı bildirilmiştir. Hacı Mehmet mahkemeye davet edildiği halde icabet etmemiştir. Yakalanarak mahkemeye getirilmesi ve durumum tetkik edilmesi emredilmiştir¹⁹⁹. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla devlet kendisine isyan ederek eyaleti ele geçiren şakinin adamını yakalayan Hacı Mehmet'i yaptığı işkenceden dolayı mahkemeye davet etmiştir. Hâlbuki Ebû-rîş isyanında gördüğümüz üzere değil eşkıya, ona yardım edenler dahi idam cezasına çarptırılmışlardır. Ancak Canbolatoğlu'nun gücü karşısında devlet çaresiz kalmış ve idareyi ele almalarına müsaade edilmiştir²⁰⁰. Yukarıda bahsettiğimiz Canbolatoğlularını diğer Celali isyancılarından ayıran bir diğer özellikleri yabancı devletler ile iş birliği içerisine girmiş olması ile beraber Anadolu'daki diğer Celaliler ve güneydeki bölge hakimleri ile ittifaklar kurarak bağımsızlık mücadelesi içerisine girmiş olmalarıdır. Devlet Canbolatoğlu'nun altmış bin kişilik kuvveti karşısında daha fazla dayanamayarak kendisine Halep beylerbeyliğini vermiş ancak Canbolatoğlu'nun İran Şahı ve Toskano Büyük Dükası ile iş birliği yapmasını engelleyememiştir. Hatta dahada ileri giderek adına para bastırıp, hutbe okutarak kendini Suriye Krallığı'nın Prensi ilan etmiştir. Bunun üzerine harekete geçen devlet, bölgeye Kuyucu lakabı ile müsemma Murat Paşa'yı İran üzerine sefere gidiyor bahanesi ile göndermiştir. Halep'in kuzeyinde Oruç

¹⁹⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 71 197/95.

²⁰⁰ Acun, a.g.m., s.1287.

Ovası'nda, Osmanlı ordusu ile Canbolatoğlu kuvvetleri karşı karşıya gelmişlerdir. Kuyucu Murat Paşa Canbolatoğlu'nu yenerek esir edip İstanbul'a getirmiştir. Burada izzet ve ikram ile karşılandıktan sonra Canbolatoğlu Ali Temeşvar Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Ancak devlete olan isyanı hiçbir zaman unutulmayarak 1610 yılında yine Kuyucu Murat Paşa'nın girişimi ile öldürülmüştür²⁰¹.

İncelenen defterlerdeki tarih aralığı devletin oldukça hırpalandığı ve dünyada büyük dönüşümlerin yaşandığı zamana denk gelmesinden olsa gerek, konunun başında ifade edilen adalet sisteminin kanunlar ile belirlenen görev alanlarının zaman zaman ihlal edildiği defterlere yansımıştır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman zamanında devletin merkezileşmesi zirveye çıktığından merkez adalet teşkilatı her fırsatta taşranın yapması gereken işlere karışmış, olayları kendi görev alanında kabul ederek hüküm göndermiştir. Bunun ile beraber defterlere yansıyan bazı davalar merkeziyetçilikten ziyade taşranın görevini yerine getirmemesinden kaynaklı hüküm gönderildiği kanaatini oluşturmaktadır. İkinci bölümün başında ele alınan davalar, taşra adalet sisteminin başında bulunan kâdıların halka zulmetmesidir. Daha sonra incelenen örnekler ise bölgede yönetici sınıfı ile ilgili olan davalara ilişkin merkezden gelen emirlerdir. Yönetici sınıfın zulmetmesi üzerine derdini anlatacak muhatap bulamayan halk durumu merkeze iletmiştir. Yapılan zulümlerin önüne geçmek için devlet denetimlerin yapılarak adaletin sağlanması amacı ile hükümler göndermiştir. Ancak burada da davanın muhatabı reayadan bir kişi ise verilen ceza merkezden taşraya direk ceza hükmünün uygulanması yönündedir. Buna mukabil yönetici kesimine ilişkin bir davada merkezi idare daha ihtiyatlı davranmaktadır. Öyle ki yöneticiler ile ilgili gelen şikayetlerde sadece olayın tetkik edilerek, merkeze bildirilmesi istenmektedir

Kadılar hakkındaki şikayetlerin artmasından dolayı olsa gerek kâdıllara uyarı mahiyetinde gönderilen hüküm de ilgili bölüme eklenerek anlatılmıştır. Suçluların ele geçirilmesi olaylarında merkezin taşra teşkilatını koordine etmesi birbirleri ile nasıl yardımlaşacaklarını bildirmesi bir başka merkez-taşra ilişkisini oluşturmuştur. Yakalanan suçluların İstanbul'da görülecek davaları için taşrada herhangi bir yargılama yapılmayarak İstanbul'a nakledilme isteği ile ilgili belgeler de merkez-taşra ilişkileri ile ilintili olduğu düşünülerek incelenmiştir. Merkez 1578 tarihinde camide bulunan

---

²⁰¹ Acun, a.g.m., s.1288.

kişilerin camiden çıkartılması ile ilgili bir olaya dahi müdahil olarak hüküm vermiştir.²⁰² Devletin uzun dönemli savaflara girmesi, Celali isyanlarının baş göstermesi gibi olağanüstü dönemlerde ise merkez tamamen inisiyatifi ele almış, yapılacak olan bütün işlere karar vermeye başlamıştır. Canbolatoğlu'nun adamının ele geçirilmesi gibi bir durumda normal şartlarda verilecek kararın tam aksi yönde karar vererek asiye yakalayanın mahkemeye getirilmesini emretmiştir. Bu gibi durumlar merkezin-taşra idaresine müdahalesi ile neticelenmiştir.

---

²⁰² BOA, A.DVN.MHM.d, 35, 153/63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. MALİ BAKIMDAN MERKEZ TAŞRA İLİŞKİLERİ

Devletin ayakta kalması için birçok kişi tarafından farklı kelimelerle aynı anlamı ifade eden “*adalet zinciri*” kavramının halkalarından biri de mülk edinmektedir²⁰³. Mülk edinmek için gereken, vergi toplama ve farklı gelir kalemleri ile yapmak zorunda olduğu harcamalar devletin mali yapısını oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti birçok alanda iktisadi faaliyet yürütmekte ve bu faaliyet alanlarının her biri farklı hedeflere varmayı amaçlamaktadır. Ancak bu faaliyetlerin amaçları sadece iktisadi amaçlar gütmemiş, genellikle siyasi, dini, askeri, mali veya idari amaçları iç içe geçerek birbirinden ayırt edilmesi neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Bunun açık delili, iktisadi karar alan ve uygulayan organların bürokrasi içerisindeki görevleri itibari ile tamamen iktisat alanı dışında faaliyet yürütüyor olmalarıdır. Ayrıca kanunnamelerde devletin maliye ile ilgili en önde gelen temsilci “*defterdar*”dan bahsederken bile onu vezir-i azam ile anıyor olması bir başka delil kabul edilebilir. İktisat ile ilgili işler, vezir, kazasker, kâdı, darphane nazırı, gümrük emini gibi memurların diğer işlerinin arasına ek olarak verilmiş bir iştir²⁰⁴. Her ne kadar birçok memur görevleri gereği mali konularda söz hakkına sahip olsa da bu konuda devletin en tepesindeki isim defterdardır.

Daha önceki İslam devletlerinde “*müstevfi*” Selçuklularda ise “*divan-ı istifa*” olarak adlandırılan mali kurumu Osmanlı Devleti, İlhanlı Devlet’inin kullandığı “*defterdar-ı memalik*” isminden mülhem “*defterdar*” olarak adlandırmıştır²⁰⁵. Maliyenin başında bulunan defterdarlık makamı kanunnamelerde en çok zikredilen makamların başında gelmektedir. Devletin diğer bütün organlarında olduğu gibi maliye teşkilatının yapılandırılması da Fatih Sultan Mehmet döneminde. Ancak kurumun Osmanlı Devleti’nde ilk ne zaman oluşturulduğu hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür. İsmail Hakkı Uzunçarşılı

²⁰³ Muhammed Paşa Eldefteri, *Nesayih’ul- Vüzera V’el- Ümerâ*, Hüseyin Ragıp Uğural (drl.), TTK Yayınları, Ankara 1969, s. 22.

²⁰⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 45-46.

²⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 215.

kitabında; Germiyanlı Şeyhoğlu Mustafa, Germiyanoglu Süleyman Şah namına eser yazarken Süleyman Şah'ın vefatı ile damadı olan Yıldırım Beyazıt'a attettiği eserinde bulunan şu beyit:

“Nişan-ü defter-i mal-ü hâzine

Çoğuna bakmaz idi ve azına²⁰⁶”

ile Yıldırım Beyazıt döneminde kurulduğuna delil getirmiştir. İçerisinde geçen defter, mal ve hazine gibi kelimeler daha o zaman içerisinde bu memuriyetin oluşturulduğunu düşündürmektedir. Fuat Köprülü de; Selçuklular, Harizmşahlar ve Memlûklerde kullanılması vasıtası ile defterdarlık gibi bir makamdan Osmanlı Devleti'nin haberdar olduğunu ancak bunun tam olarak ne zaman kurumsallaştığı bilinmemek ile birlikte II. Murat döneminden kalma 1444 tarihli bir temliknamede şahit olarak ismi zikredilen “Murad b. Yahya Bey elma'rûf bi-defterdar” kaydını delil göstermiştir²⁰⁷. Bu delillere dayanarak defterdarlık kurumunun XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl. başından beri Osmanlı Devleti'nde var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Devlet içerisinde bu makama gelebilecek kişiler de şu şekilde belirtilmiştir: Defter emini, Şehremini, üç yüz akçe gelimli kâdı makamları ile Sahn-ı Seman Medreselerinde müderris olan kişiler olarak zikr edilmiştir.²⁰⁸

Osmanlı terminolojisinde “bab-ı defteri” olarak anılan kurum Fatih Kanunnamesi'nde, padişahın malının vekili ve sadr-ı azam da o malın nâzırı olarak tanımlanmıştır. Para hazinesi ile defter hazinesini açılmasını gerektiren hallerde aynı kanunname hükmüne göre defterdarın huzurunda açılmış ve onun mührü ile kapanmıştır. Bu maddelere göre defterdarlık makamı, sadrazamın sofrasında yemek yiyebilecek kadar yüksekte olmuştur. Teşrifattaki yeri itibari ile vezirler ve kazaskerlerden sonra sadırda oturmuştur. Rumeli beylerbeyi ile aynı rütbede sayılmasından dolayı gerektiğinde vezirlik rütbesine yükselebilmıştır²⁰⁹. Görevleri arasında; hükümdarın malını muhafaza etmek, hazineye ait işlerde maliye adına hüküm yazmak, hizmet eden kimselere çavuşluk, iki akçeye kadar olan zamları hükümdara

²⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s.325.

²⁰⁷ Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları Ankara 2012, s.74.

²⁰⁸ Köprülü, a.g.e., s.73

²⁰⁹ Köprülü, a.g.e., s.72

arzetmeksizin yapma ve sefere giderken hükümdarın yanına yaklaşarak konuşma selahiyeti bulunmaktadır. Hatta çavuşluk, sipahilik, kâtiplik, sancak ve zeamet arz etmek gibi görev ve yetkileri bulunurdu. Defterdarlar kendileri ile ilgili işlerdeki şikayetleri Defterdar Kapısı'nda dinler ve lüzumunda tuğralı ahkâm verebilirlerdi. Ayrıca en büyük sorumluluğu senede dört defa kapıkullarının verilmesi icap eden ulufeleri için gereken parayı tedarik etmek idi. Ulufe günleride ulufe telhisini okurdu. Mali teşkilatlanmada da iki defterdar divanda bulunmasına rağmen baş defterdar daima Rumeli defterdarı idi. Diğer defterdarların divanda çok fazla bir ehemmiyeti yoktu. Ancak başdefterdar padişah ile sefere gitmesi durumunda Anadolu defterdarı yerine vekalet ederdi. Dîvanda mali işler ile ilgili bir sorun olduğunda kendisine danışılırdı. Ancak defterdarlar, dört gün olan dîvan toplantılarından sonra gerçekleşen arza kabullerde sadece salı günü bulunabilirlerdi. Burada arz edeceği konuları öncelik ile sadrazamla istişare eder uygun görülürse padişaha arz gerçekleşirdi. Mali işler ile alakalı verdiği izahatlar padişah tarafından uygun bulunmaz ise defterdar söyleyeceklerini sadrazama söyler, o da hükümdara durumu aktarırdı. Ayrıca yılda bir defa padişaha bütçeyi sunardı²¹⁰. Hazineye girecek paraları kontrol ederek tam ayar olup olmadıklarını kontrol etmek de mükellefiyetindeki işlerdendi²¹¹.

Defterdarlık makamı devletin ilk zamanlarında bir adet iken, devletin sınırlarının genişlemesi ile artan iş yükü nedeni ile daha sonraları ikinci bir defterdarlık ihdas edilmiştir. İkinci defterdarlık makamı olan Anadolu Defterdarlığı ile ilgili ilk bilgilere Fatih Kanunnamesinde ulaşılması bu ikinci defterdarlığın Fatih döneminde kurulduğuna işaret etmiştir²¹². Yavuz Sultan Selim, Doğu Anadolu ve Suriye bölgesini ele geçirmesi üzerine coğrafya daha da genişlemiş bu sebeple Halep'te üçüncü bir defterdarlık kurulmuştur. Bu defterdarlığın kuruluş yılı ile ilgili İsmail Hakkı Uzun Çarşılı 1540 ile 1560²¹³ tarihleri arasını işaret ederken, Mübahat Kütükoğlu kurumun kuruluş yılını 1525 olarak zikretmektedir²¹⁴. Konu ile alakalı en son çalışmaları gerçekleştiren Enver Çakar ise kurumun 1518 yılında ihdas olduğunu söylemektedir²¹⁵. Ancak bu defterdarlığın başı diğer ikisinde olduğu gibi devlet merkezinde bulunmamıştır. İşleri

²¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet'inin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 331.

²¹¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s.333.

²¹² Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *TDVİA*, C.9, İstanbul 1994, s. 95.

²¹³ Uzunçarşılı, a.g.e., s.328.

²¹⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s.95.

²¹⁵ Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elâzığ 2003, s. 16.

daha kolay yürütmesi açısından Halep'te ikamet etmesi uygun görülen bu defterdar literatüre “*şıkkı sani*” adı ile geçmiştir. Ancak 1573 yılında Halep merkezli Arap ve Acem defterdarlığı kısımlara ayrılarak önce Diyarbakır, ardından Şam ve nihayetinde de Erzurum ve Trablusşam sancakları, merkez Halep'ten bağımsız birer defterdarlık olmuşlardır. 1584 senesinde de büyüklüğünden dolayı Sivas ve Karaman eyaletleri Anadolu Defterdarlığından ayrılmışlardır. Arap ve Acem Defterdarlığı ile Anadolu Defterdarlığından ayrılan yerler ve daha sonra diğer eyaletlerde kurulan defterdarlıklara “*kenar defterdarlıkları*” ya da “*hazine defterdarlığı*” adı verilmiştir²¹⁶.

Merkez mâli teşkilatının burada sadece en üst merciinden bahsedilmek ile beraber altında birçok daire ihdas edilmiş ve her biri ilgilendiği işlere göre farklı farklı isimler ile anılmıştır. Ancak bu konuyu uzatacağından ve merkez-taşra ilişkilerini anlamamızda bize yardımcı olmayacağından burada bahsetme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu dairelerden yahut memurlardan, belge tahlilleri yapılırken içerisinde isimleri geçmesi halinde bahsedilecektir.

Taşradaki mali teşkilat içerisindeki defterdarlık görevi, henüz taşra hazineleri kurulmadan önceki dönemlerde kâdı ve beylerbeyinin uhdesinde idi. Defterleri merkezde tutulup sorumlusu Anadolu Defterdarı idi. Ancak merkezdeki defterdarlıkların iş yüklerinin artması sonucunda taşra defterdarlıklarının kurulması ile sorumluluk taşra defterdarına geçmiştir. 1517 yılında taşra defterdarlıklarının kurulması ile beraber taşra hazine memurları eyalet dîvanında yerlerini almışlardı. Eyalet dîvanları başkentte olduğu gibi teşkilatlanmış bir dîvan olup bölgenin en büyük yetkilisi olan beylerbeyinin bölgesini yönetirken karar alma mekanizması için oluşturulmuş bir sistemdi. Buna paşa dîvanı adı da verilirdi. Dîvanda beylerbeyi, kâdı, kenar defterdarı, tımar defterdarı, paşanın tezkerecileri, subaşı veya asesbaşı gibi bölge yönetiminde söz sahibi idareciler bulunurdu²¹⁷. Bu makamlardan kenar ve tımar defterdarları taşranın mali işlerini yürütmek ile mükellef olan kimselerdi. Kenar defterdarı merkezde defterdarın bir prototipi olarak taşrada ihdas edilmiş bir kurum olup temel vazifesi bulunduğu eyalette merkez hazinesi ile ilgili gelirleri kontrol etmektir. Kenar defterdarının sorumluluğu altında çalışan eyalet teşkilatı ile alakalı memurlar bulunmaktaydı. Tımar defterdarı ise tahrir defterlerine göre tımarlar ile ilgili bütün işleri

²¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, İstanbul 1988, s. 330.

²¹⁷ Ünal, “Eyalet Divanı”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 241.

yürüten kimse idi. Tımar dağıtım işlerini kontrol eder usulsüzlük gördüğü zaman beylerbeyini uyarır yanı sıra ısrar edilmesi halinde durumu merkeze rapor ederdi²¹⁸.

Devlet mali teşkilatlanmasına büyük ehemmiyet göstermiş bu konu ile alakalı taşrada görevlendirdiği memurlarını da bu ehemmiyete binaen derecelendirmiştir. Defterdarın işlerine, taşrada başka bir makam tarafından müdahalesini engellemek maksadıyla taşra defterdarını en üst taşra yöneticisi olan beylerbeyi ile eşit tutmuştur. Buna rağmen bazı olayların önüne geçememiş ve bölgede defterdarın işine karışılması üzerine merkezden olaya müdahale edilmiştir. 17 Cemaziye'l-Evvel 993 (17 Mayıs 1585)'de Halep Beylerbeyine gönderilen hüküm gereğince; Mâl-ı Mirî hususunda Halep Defterdarı Ömer Bey'in işlerinde bağımsız olduğu ve defterdarın işine müdahale edilmemesi konusunda uyarılmıştır²¹⁹. Merkezi idare herkesin kendi işi ile alakadar olmasını isterken birbirine benzer davalarda bazen beylerbeyi vasıtası ile sorunu çözmek için hükmü beylerbeyine göndermiş bazen de durumu defterdara havale etmiştir. Bu vesile ile birbirlerinin sorumluluk alanlarına girmelerine sebebiyet vermiştir. Örneğin 25 Şaban 985 (7 Kasım 1577) tarihinde, Halep defterdarına yazılan emirde; Trablus bölgesinde bulunan mukaatanın mültezimi olan Maksut'tan miriye olan kırk bin altın borcunu tahsil etmesi istenmiştir²²⁰. 10 Rebiü'l-Evvel 988 (25 Nisan 1580) tarihli buyruldu da ise Halep beylerbeyinin, eski ve yeni defterlerde mültezimler üzerinde ne kadar bakaya varsa hepsini çıkarmasını, tahsili mümkün olanlarını tahsil etmesini tahsili mümkün olmayanları ise düzenleyerek merkeze göndermesi istenmiştir²²¹. Hükümden de anlaşılacağı üzere benzer bir olayda bu defa beylerbeyi muhatap alınmış, mültezimlerden borç tahsilatını beylerbeyinin yapması istenmiştir. Defterlerin tutulması, tahsili ve gönderilecek ise merkeze gönderme işleri defterdarın uhdesinde iken bu işleri beylerbeyinin yapması istenerek merkezden defterdarın sorumluluk alanına müdahale edilmiştir. Nitekim 3 Muharrem 986 (17 Mart 1578) tarihinde Halep Defterdarına gönderilen hükümde; Nevruzda gönderilmesi mutad olan işlerden hazine irsaliye defterlerinin gönderilmesi gerekirken hala gönderilmediği geciktirilmeden defterlerin merkeze gönderilmesi emredilmiştir²²². Bu belgede

²¹⁸ Mehmet Ali Ünal, "Tımar Defterdarı", *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 688.

²¹⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 58, 389/148.

²²⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 33, 71/34.

²²¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 672/344.

²²² BOA, A.DVN.MHM.d, 34, 15/7.

görüldüğü gibi hazine ile ilgili defterlerin merkeze gönderme işlemi defterdarın sorumluluğunda olmuştur.

Mali işler ile ilgili konularda bütün makamların olaya bir yerlerinden müdahil olması nedeni ile memurlar birbirlerinin işlerine müdahil olmuştur. Hazine girdi çıktılarının sorumluluğu defterdara ait iken oradan çıkan para ile ilgili yapılacak işler ise beylerbeyini veya kâdıyı ilgilendirdiğinden böyle konularda merkez, konu hangi makamı ilgilendiriyorsa hepsine birden bir tek hükümde yapmaları gerekenleri söylemiştir. Buna göre yapılacak iş hangi makamları ilgilendiriyorsa işi birlikte gözeterek tamama erdirmeleri beklenmiştir. 20 Zilhicce 985 (28 Şubat 1577) tarihinde Halep beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hükümde, Maraş dağlarından kesilip Birecik'e indirilerek oradan Basra'ya sevk edilecek olan gemi keresteleri için gereken masrafın Halep hazinesinden verilmesi istenmiştir. İki yüz adet makara ile iki yüz kantar üstübünün²²³ de bu sevkiyata dahil edilmesi belirtilmiştir²²⁴. Gemi yapım işi beylerbeyini ilgilendirirken hazineden çıkan para defterdarı ilgilendirmektedir. Her makam birbirinden bağımsız olduğundan birbirlerine emir verme yetkileri de bulunmamaktadır. Bu sebeple merkez taşrada işlerin nasıl yürütülmesini istediğini hüküm ile bildirerek taşrada bulunan sistemin işleyişine müdahil olmuştur. Gönderilen hükümler yalnız bir makama ise kendi işi ile alakalı olması beklenir örneğin: beylerbeyine gönderilen hüküm idari ve askeri konular ile ilgili iken, kâdıya gönderilen hüküm adli, beledi, çarşı pazar işleri ile ilgilidir. Dolayısı ile defterdara yazılan buyrulduğunun ise mali işler ile alakalı olması beklenir. Ancak 2 Zilhicce 985 (10 Şubat 1577) tarihinde Defterdara gönderilen emirde, maliye hizmetleri için üç zaim ile altı nefer sipahiyi kendi işleri için ayırarak geri kalanları zeamet ve tımar sahipleri ile beraber sefere göndermesi emredilmiştir²²⁵. Asker sevk ve idare işleri beylerbeyini ilgilendirirken bu hüküm ile defterdara kendi işiyle ilgili ilgilileri ayırdıktan sonra gerisini sefere göndermesini istenmektedir. Anlaşıldığı üzere beylerbeyine ayrıca bir hüküm gönderilmemiştir. Yine Zilkade 984 (Ocak 1577) tarihinde Halep defterdarına gönderilen bir başka hükümde ise bu defa; Şehrizol kalesinde dağıtılmak için Halep hazinesinden iki yüz kabze yay gönderilmesi emredilmiştir²²⁶. Askeriyeyi ilgilendiren

²²³ Ketenin çöpü, işe yaramayan bölümü, bkz.; www.tdk.gov.tr.

²²⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 32, 150/71.

²²⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 32, 144/68.

²²⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 450/190.

bu hükümde beylerbeyi yerine defterdara gönderilmiş, askerin mühimmat eksliğinin giderilmesi görevi defterdara verilmiştir.

Vergi toplama, defterdarın mesuliyetinde olmasına rağmen hem hukuki işleri içerisinde barındırması hem de kolluk kuvvetlerine ihtiyaç duyulacak durumların oluşmasından dolayı gönderilen fermanlar defterdar ile birlikte kâdı ve beylerbeyine yazılmış veyahut üçüne birden gönderilerek emir gereğince hareket etmeleri istenmiştir. Defterdar tahsilat ile ilgili bilgilendirmeyi beylerbeyi ve kâdıya yaptıktan sonra merkez nezdinde görevini yerine getirmiş sayılmıştır. 12 Ramazan 985 (23 Kasım 1577) tarihinde, Halep vilayetinde olan kâdıların ve beylere hitaben, Halep hazinesi defterdarı Halil'in mal-ı miri tahsiline dair yazdığı tezkereye rağmen işlerin geciktiği ve ihmal edildiği bildirilmiştir. Tahsil işinin tehir ve ihmal edilmeyerek bir an önce yerine getirilmesi istenmiştir²²⁷. Bu hükümde defterdarın tahsil işlemi için tezkere yazması yeterli bulunurken, incelenen bir diğer hükümde sadece defterdar değil beylerbeyi, kâdı ve defterdar tahsilat için görevlendirilmiştir. Bu gibi durumlar genellikle nüfuzlu kişilerden yapılacak tahsilatlar için gönderilen hükümlerde rastlanmıştır. Örneğin 22 Zilhicce 1001 (19 Eylül 1593) tarihinde, Halep beylerbeyine, defterdarına ve kâdısına gönderilen hükümde, hâlâ Kilis Sancakbeyi Hüseyin'in zimmetinde olan hazine malının tamamıyla tahsil edilmesi için Halep beylerbeyinin kapıcıbaşı ile beraber Kilis'e gitmesi ve Hüseyin'den alınabilecek ne kadar mal varsa Kilis kadısı marifetiyle tespit edilmesi istenmiştir. Daha sonra bu malların Halep'e getirilmesi, orada kapıcıbaşı Hasan, Halep beylerbeyi, Halep kâdısı ve Halep defterdarı huzurunda muhasebesi yapıp hazineye dahil edilmesi emredilmiştir²²⁸. Ancak verilen görev yerine getirilmemiş olmalı ki bir ay sonra emir tekrarı yapılarak haciz işleminin gerçekleştirilmesi emredilmiştir. 5 Muharrem 1002 (1 Ekim 1593) tarihli bu hükümde; yine Halep beylerbeyi, defterdarı, kadısı ve kapıcıbaşı Hasan Ağa'dan Halep kalesinde hapis bulunan eski Kilis Sancakbeyi Hüseyin'den hazinenin alacaklarını önceki emir gereğince tahsil etmeleri istenmiştir²²⁹. Tahsil işleri ile ilgili gönderilen her hükümde defterdar dahil edildiği halde vakıfla alakalı konular kâdının sorumluluk alanına girdiğinden 12 Recep 986 (14 Eylül 1578) tarihli emirde Halep beylerbeyi ve kâdısı muhatap alınarak şöyle emredilmiştir: Mısır beylerbeyi Mesih ve kâdısı Abdulgani Halep'te şeyh vakfına

²²⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 33, 181/88.

²²⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 92/45.

²²⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 71, 203/100.

evvelce nazır olan İbrahim'in vakıftan tahsil ettiği bin altı yüz altından beş yüzünü verip gerisini zimmetine aldığını bildirmişlerdir. Konunun tahkik edilerek İbrahim'in zimmetine para geçirdiği sabit olursa tamamının tahsil edilmesi emredilmiştir²³⁰. Savaş dönemlerinde devlet işlerinin aksamaması için bütün bölge yöneticilerine emir gönderilmiş, iş birliği içerisinde çalışmalarını istenmiştir. 8 Cemaziye'l- Evvel 987(3 Temmuz 1579) tarihinde Halep ve Trablus kâdılarına ve Halep defterdarına ve bölgede bulunan diğer kâdırlara yazılan hüküm gereğince, bölgede toplanacak avarız karşılığında, Bağdat'a giden zahire için deve ve çuval tedarik edilip gönderilmesi emredilerek, herhangi bir ihmale mahal verilmemesi istenmiştir²³¹. Bazı zamanlarda ise tahsillerde sadece defterdar adına hüküm gönderilerek tahsil işlemi uhdesine verilmiştir. 29 Şaban 985 (11 Kasım 1577) tarihinde, Halep defterdarına gönderilen hükümde, Selimiye sancakbeyi olan Mehmet Bey'in zimmetinde Birecik İskelesi malından kalan külliyetli meblağın tahsil edilmesi emrolunmuştur²³². Vergi toplama işlerinin bey, kadı gibi bölge idaresinden sorumlu kişilerle yapılması istenirken, defter kayıt işlemi sadece defterdarın sorumluluk alanına girmektedir. Nitekim 19 Şevval 987 (9 Aralık 1579) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde, Halep, Şam ve Sis vilayetlerinde nüzul ve avarız bakayaları ve mukataaların Serdar Mustafa Paşa'nın ihale ettiği şekli ile deftere kayıt edilmesi ve o kayıtlar gereğince tahsilatın yapılması istenmiştir²³³. Normal şartlarda mukataaların ihaleleri serdar tarafından yapılmazken, kendisinin bölgede bulunması veyahut savaşta yapılacak harcamaları bilmesi sebebi ile duruma göre bir ihale düzenleyerek paraların tahsil edilmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Devlet neredeyse her konuda defterdara ne yapması gerektiğini yazmış hazineyi keyfi olarak tasarruf etmesine müsaade etmemiştir. Defterdar hazinenin koruyucusu, muhasebecisi konumunda olduğu için hazineden dilediğince para çıkaramamıştır. Oysa yapması gereken işler kanunen belirlenmişken buna rağmen zaman zaman merkezden uyarı almış hazine gelirlerinin ne zaman gönderilmesi gerektiği, maaşların verilmesi, beledi işlerle ilgili harcamaların yapılması vs. gibi konular da hükümler gönderilmiştir. Halbuki bu işler rutin içerisinde defterdarın yapması gereken yükümlülüklerdir. Özellikle devlet hazinesinin en büyük giderlerinden olan kapı kullarına maaşlarının

²³⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 35, 576/231.

²³¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 341/176: BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 373/193.

²³² BOA, A.DVN.MHM.d, 33, 121/59.

²³³ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 67/27.

verilmesi merkezin en büyük sorunu olduğu gibi, 1559 yılında yeniçerilerin taşraya gönderilmeleri²³⁴ ile taşra hazinelerinin de en büyük problemi maaşların ödenmesi olmuştur. Maaşlarını alamadıklarında isyan çıkarma ihtimali olan bu taifenin maaşlarının ödenmesi büyük bir öneme haiz olup taşradaki defterdarın da en büyük sorumluluklarının başında gelmektedir. Ancak belgeler incelendiğinde rutin ödenmesi gereken maaşlarda problem olduğu ve bu sebeple merkezin taşranın görevlerinden olan bu duruma müdahale ettiği görülmektedir. Burada akla “defterdar görevini yerine getirmiyor mu?” sorusu ile birlikte “Merkezi idare gereğinden fazla işlere müdahalede mi bulunuyor?” soruları gelmektedir. Defterdarın görevini yerine getirmediğini düşündürecek belgelerden bir tanesi 5 Safer 990 (1 Mart 1582) tarihinde Halep defterdarına yazılan hükümdür. Buna göre Erzurum’daki kapıkullarının ücretlerinin zamanında gelmediğinden şikâyet ettikleri belirtilmiş ve ücretlerinin zamanında ödenmesi istenmiştir²³⁵. Maaş ödemesi ile ilgili bir başka hüküm de 18 Safer 985 (7 Mayıs 1577) senesine ait olup Halep Defterdarına hitaben, Erzurum hisar erenleri ve azaplarının yıllardır ücretlerini alamadıklarını bildirmişlerdir. Ayrıca defterdarın maaşları karşılığında kendilerine tahsis ettiği bakayaların alınmasının da mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Sonuç olarak defterdardan şikâyetçilere ücretleri karşılığında kolay tahsil edebilecekleri bakaya vermesi emredilmiştir²³⁶. Defterdarın görevini yerine getirmemesi üzerine olaya müdahil olan merkez 28 Rebiü’l- Evvel 985 (15 Haziran 1577) tarihli hükümde Halep Defterdarına hitaben, Erzurum mustahfizlarının bakaya gelirleri ile uğraştırılmadan eskiden olduğu gibi maaşlarının direk hazineden karşılanması emredilmiştir²³⁷. Ancak devlet İran ile savaşın eşiğinde olması nedeniyle hazinedeki hazır parayı vermek istememiş olmalı ki gönderdiği hükümden bir ay sonra bir başka hüküm göndererek eski usul ile maaşların verilmesini istemiştir. Ancak bakayasını kalan yerlerin beylerbeylerine ve kadılarına hüküm göndermek sureti ile önlem almayı da ihmal etmemiştir. 4 Cemaziye’l- Evvel 985 (20 Temmuz 1577) tarihli hükümde Erzurum Kalesi rüesa ve azaplarının ücretlerinin eskiden olduğu gibi mükataat ve havass-ı hümayun bakayasından tahsil edilmesi emredilmişken, bu görevlilerin hazineden ücretlerini almak için mektup gönderdikleri ifade edilmiştir. Söz

²³⁴ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *OTAM*, S.27, Ankara, 2010, s. 30.

²³⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 46, 811/351.

²³⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 318/132.

²³⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 634/273.

konusu olan ücretlerin tahsili mümkün olan bakayalardan verilmesi istenmiş ayrıca bakaya olan yerlerin bey ve kâdılarına yazılan hükümlerin de defterdara gönderildiği bildirilmiştir²³⁸. Konu ile ilgili belgeler tek tek irdelendiğinde sorunun asıl kaynağının defterdarın görevini ihmal etmesi değil, defterdarın maaşların ödemesi için belirlediği kaynakların bu ödemeleri zamanında karşılayacak durumda olmamalarıdır. Yine de olayın merkeze aksettirilerek çözümü yerine defterdarın olayı takip ederek yetkilerini kullanmak sureti ile durumu yerinde çözmesi gerektiği düşünülebilir. Gönderilen bir başka hükümde olağanın dışına çıkılarak merkezdeki kapı kullarının maaşlarının ödenmesi için zamanından önce taşradan hazinesinden para istenmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi devletin mali konuda en zorlandığı işlerin başında kapıkullarının maaşlarının ödenmesi gelmektedir. Avusturya ile girişilecek seferin öncesinde askere ödeme yapmak önem arz ettiğinden sıra dışı olarak günü gelmeden taşra hazinesinden maaş ödemesi için para talebinde bulunulmuştur. 14 Rebiü'l- Evvel 1001(19 Aralık 1592) tarihinde; Halep beylerbeyi ve defterdarına gönderilen hükümde, Recep ayı maaşlarının ödenmesi için paraya ihtiyaç olduğu, bu sebeple recep ayının ilk günü itibari ile yüz elli bin altın tedarik edilerek gönderilmesi emrolunmuştur²³⁹. Maaş ödemeleri ile ilgili taşra hazinden talep edilen gelirlerin ne suret ile gönderilmesi gerektiği ayrıntısıyla hükümde şöyle tarif edilmiştir. Evahir-i Cemaziye'l- Evvel 1001 (4 Mart 1593)'de Halep beylerbeyi ve defterdarından maaşlar için taahhüt edilen yüz yirmi bin filori ile avarız akçesini ayrı ayrı keselere koyarak cemaziye'l- ahirenin yirmi beşine kadar hazineye teslim etmesi istenmiştir²⁴⁰. Kapıkullarının nasıl istihdam edildiği ve maaş ödemelerinin hangi şartlarda yapıldığını gösteren hükümler de defterlere yansımıştır. Defterdarın hangi esaslara göre maaş ödemesi gerektiği 27 Şevval 990 (24 Kasım 1582) tarihli hükümde şöyle ifade edilmiştir. Çıldır'da başlangıçta onar akçe ulufe ile altı yüz kulun deftere yazılması ve ulufelerinin Halep'ten verilmesi ferman olunmuştur. Bu doğrultuda Yusuf Paşa'nın mührü ile mühürlenmiş defterler geldiğinde, ulufelerin defteri getiren kişiye verilmesi istenmiştir²⁴¹. Gerekli olan asker alımları yapıp maaşları belirlenerek deftere kayıt edilmiştir. Bu kayıtlar taşradaki ilgili defterdara gönderilmiş bu suretle bölgedeki askerlerin maaşlarını ödemek ile sorumlu

²³⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 31, 149/59.

²³⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 70, 13/8.

²⁴⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 70, 362/183.

²⁴¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 502/181.

tutulmaya başlanmıştır. Halep defterdarı bölgesinde bulunan kapıkullarının maaşlarını ödemek ile mükellef olduğu gibi her sene hac yolunda kullanılan develer için gereken paranın verilmesi ile de sorumlu tutulmuştur. Bu iş her sene tekrarlandığından bir yükümlülük haline gelmiş ve bunun için merkezden ayrıca bir hükme gerek kalmaksızın paranın Halep hazinesinden karşılanması normal bir hal almıştır. Ancak defterdarın ödeme yapmaması üzerine durum merkeze bildirilmiş, bunun üzerine de defterdar uyarılmıştır. 8 Cemaziye'l- Evvel 986 (13 Temmuz 1578) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde, Şam hazinesi defterdarı Hüsrev, hac yolu deveçilerinin öncülerinden olan Nasır'ın develerinin kirası için Halep hazinesinden her sene verilen dört bin iki yüz sikke altının birkaç yıldır vaktinde ve tam gönderilmediğini bildirmiştir. Kiraların tam ve vaktinde gönderilmesi emredilmiştir²⁴². Gönderilen hüküm incelendiğinde her ne kadar defterdarın ihmali dolayısı ile merkezin işe karıştığı düşünülse de diğer örnekler ile birlikte ele alındığında devletin savaş nedeni ile taşra hazinesinden sürekli para talep etmesi, taşra hazinesinin boşalmasına ve ödemelerin bu nedenle yapılamamış olduğunu akla getirmektedir. Devletin taşra hazinesinde yaşanan sıkıntının farkında olmasına rağmen sürekli aynı yönde taleplerde bulunuyor olması, toplumun büyük önem verdiği hac yolculuğu ile ilgili organizasyonu tüm olumsuzlukları bir tarafa bırakarak gerçekleştirmek isteğinden ileri gelmektedir.

Defterdarın yapmakla mükellef olduğu bir diğer iş hazine gelirlerinin zamanında merkeze gönderilmesidir. Ancak bu konuda da merkez her fırsatta konuya müdahil olarak hazine gelirlerinin gönderilmesiyle ilgili hükümler göndermiştir. 15 Zilkade 984 (3 Şubat 1577) tarihinde, Halep Defterdarına gönderilen hükümde, her sene gönderilmesi olağan olan hazinenin en kısa zamanda eksikliklerinin giderilerek nevrüza kadar merkeze gönderilmesi istenmiştir²⁴³. Bölgede toplanan vergi gelirlerinin gönderilmesinin normal, sıradan bir iş olduğu belirtilmiş ise de ihtimaldir ki merkezi idare bu hükmü defterdara sorumluluğunu hatırlatmak veya işlerin savsaklanmasını önlemek için göndermiştir. Bu hatırlatma yalnızca bu hükümle kalmamış 10 Safer 985 (29 Nisan 1577) tarihinde bir kez daha emir tekrarında bulunularak Halep defterdarından hazineyi vaktinde hazırlayıp göndermesi istenmiştir²⁴⁴. Arka arkaya bu şekilde gönderilen emirlerin defterdarın işine önem vermesi ve hızlandırması için midir

²⁴² BOA, A.DVN.MHM.d, 35, 377/147.

²⁴³ BOA, A.DVN.MHM.d, 29, 295/120.

²⁴⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 198/83.

yoksa İran ile çıkacak savaşın arifesinde paraya duyulan ihtiyacın artması nedeniyle midir soruları ancak başka eyaletler ile ilgili taşra merkez ilişkisini inceleyen farklı çalışmaların yapılması ve çıkarımların karşılaştırılması neticesinde cevabını bulacaktır. Bu hükümden yaklaşık bir ay sonra 17 Safer 985 (6 Mayıs 1577) tarihli bir başka hükümde, Halep hazine-i amire defterdarına, hazinenin hazırlandığının ve Gök meydan denilen yerde noksanlarının ikmal edilmesine çalışıldığından haberdar olduğu bildirilmiş ancak daha fazla oyalanmadan mevcut olanın gönderilmesi ve vazifeye bundan sonra devam edilmesi istenmiştir²⁴⁵. Bu hüküm, arka arkaya gönderilen hükümlerin nedenlerinden birinin tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda merkezi idarenin bu konudaki ısrarının sebebi işleyişi hızlandırmak amaçlı görünmektedir. Ancak aynı tarihlerde başka bir eyalette benzer durumların yaşanıp yaşanmadığının tespit edilememesi konu hakkında kesin bir karar vermeyi güçleştirmektedir. Söz konusu savaş olduğunda merkezi idare bütün dikkatini bu alana yoğunlaştırarak, devletin mali işleyişini ordunun gereksinimleri yönünde değiştirmiştir. Savaşın yürütülmesi için gereken para savaş alanına en yakın eyalet defterdarlarına gönderilen emirlerle tedarik edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 26 Rebiü'l-Evvel 987 (23 Mayıs 1579) tarihinde Halep Defterdarına gönderilen hükümde, Halep'te toplanan paranın Serdar Mustafa Paşa'ya gönderilmesi istenmiş ayrıca Şuayib oğlu Mehmet Bey'in de yakında Halep'e geleceğinin haber alındığı, kendisinden borçlu olduğu paranın tahsil edilerek hazineye aktarılması emredilmiştir²⁴⁶. Savaş gibi olağanüstü hallerde hazinenin İstanbul'a gönderilmesi oradan tekrar ordunun bulunduğu mahalle sevk edilmesi oldukça zahmetli bir iş olduğundan, olağanın dışına çıkılarak taşra defterdarından paranın nerde kullanılması gerekiyorsa oraya sevk edilmesi istenmiştir. 28 Zilhicce 987 (15 Şubat 1580) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hüküm gereğince nevrüzde İstanbul'a gönderilecek hazinenin İran ile yapılan savaştan dolayı Erzurum'da bulunan serdara gönderilmesi istenmiştir²⁴⁷. Hazinenin zamanında merkeze gönderilmesi rutin bir iş iken, bazen uyarı niteliğinde bazen de olağan üstü haller nedeniyle yapılması gereken işlerin değişikliğe uğramasına yol açmış ve merkezi idarenin taşradaki işleyişe müdahalesine sebep olmuştur.

²⁴⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 258/106.

²⁴⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 292/145.

²⁴⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 39, 369/171.

Defterdar, hazineye girecek paraların kontrolünü yapmak, sahte olup olmadığını yahut ayarı düşük mü değil mi diye kontrol etmekle mükelleftir. Hazine gelirlerinin merkeze gönderilmesi sorumluluğu üzerinde olan defterdar ayrıca gönderilecek olan meblağın hangi para cinsinden olacağı noktasında da merkezin isteği doğrultusunda hareket etmekle görevlidir. Merkezi idare hazine gelirlerinin İstanbul'a ulaştırılmasını kolaylaştırmak adına genellikle ödemelerin yükte hafif pahada ağır olan altınla yapılmasını istemiştir. 15 Muharrem 988 (2 Mart 1580) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde, Halep'ten gönderilecek olan hazinenin kamilen altın olması ve para ve şahi gönderilmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur²⁴⁸. Şahi adı verilen paralar Osmanlı Devleti'nde kullanılan gümüş paralara verilen isim olup bir diğer adı da padişahidir²⁴⁹. Gümüş paranın taşınması altından daha külfetli bir iş olduğundan devlet paraların altın olarak gönderilmesini istemiştir. Bir başka hükümde, yine bir sancaktan tahsil edilecek olan şahi ve akçenin altına dönüştürülerek edilerek gönderilmesi emredilmiştir. 15 Zilkade 986 (13 Ocak 1579) tarihli bu hükümde Halep defterdarından, Yeniil kâdısı ile voyvodasının gönderecekleri akçe ve şahiyi altına dönüştürerek geri verilmesi istenmiştir²⁵⁰.

Osmanlı Devleti ülkenin belli yerlerinde darphaneler kurmuştur. Bunlardan bir tanesi de Halep darphanesidir. Darphanelere gerekli olan gümüşün karşılanma yöntemlerinden birisi eski gümüş paraların alınması iledir. Bunun karşılığında da altın ile ödeme yapılmaktadır. Ayrıca darphanelerin işletmesi iltizama verilmek sureti ile de gerçekleşmektedir. Devlet ne kadar ağırlıkta hangi ayarda para istediğini mültezime bildirirdi. Mültezim bu şartnameyi kabul ederek ihaleyi alırdı²⁵¹. Ancak bazı zamanlarda istenilenin dışında paralar kesilerek devlet zarara uğratılmaya çalışılmıştır. Bu tarz suiistimale bir örnek Halep'te yaşanmıştır. Darphanelerin denetimi defterdarda iken defterdarın görevi yerine getirmemesi ve merkezin durumu fark etmesi üzerine 8 Muharrem 987 (7 Mart 1579) tarihinde Halep beylerbeyine ve defterdarına gönderdiği hükümde, Halep darphanesini iltizam edenlerin Bağdat ayarında Selimi kesmeyi taahhüt ettikleri halde daha adi ayarda para kesmekte oldukları bildirilmiştir. Mültezimlerin

²⁴⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 30, 258/106.

²⁴⁹ Mihail Maxim, "Padişahi", *TDVİA*, C.34, İstanbul: 2007, s.143.

²⁵⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 68/23.

²⁵¹ Genç, a.g.e, s. 109.

Bağdat ayarında Selimi kesmeğe zorlanmaları emredilmiştir²⁵². Paraların ayarları ile bir başka konu paraların rayiç bedelleridir. Bu bedel bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Devlet vergi toplanırken haksızlık yapılmaması için İstanbul rayicine uygun olarak vergilerin toplanmasına dikkat etmiş bu sebeple defterdara uyarı niteliğinde 21 Rebiü'l- Ahir 996 (20 Mart 1588) tarihinde gönderdiği hükümde, vergi toplama işi ile alakalı beylerbeyi, defterdar ve kâdıya hitaben, Halep'te altın, kuruş ve padişahinin İstanbul'dan ziyade rayiç olduğu bildirilmiştir. Altın yüz yirmi, kuruş seksen ve padişahi sekizer akçe hesabı üzere alınıp daha üzerinde alınmaması emredilmiştir²⁵³. Konu ile ilgili sıkıntı devam ettiğinden olsa gerek devlet 2 ay sonra tekrar bir emir göndermek ihtiyacını hissetmiştir²⁵⁴. Sahte paranın hazineye girmemesi gibi görevler defterdarın uhdesinde iken herhangi bir kalpazan tespit edilmesi halinde durum defterdardan çıkarak hukuki bir boyut kazandığından dolayı kâdıya havale edilmiştir. 17 Zilhicce 986 (14 Şubat 1579) tarihinde Halep beylerbeyine ve kâdısına gönderilen hükümde, Veli adında bir kişinin Mehmet namına yazılmış bir sahte berat ile tımar tasarruf ettiği ve kalpazan olup evinde sahte para bulundurduğu bildirilmiştir. Gereğince tahkikinın yapılarak doğru ise küreğe gönderilmesi emredilmiştir²⁵⁵.

Devlet savaş zamanlarında hazineye ayrıca bir ehemmiyet vermiş bütün harcamaları savaş giderlerine göre düzenlemiş alacaklarının üstüne düşerek tahsili için emirler çıkarmıştır. 3 Cemaziye'l- Evvel 987 (28 Haziran 1579) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde, Halep'e tabi olan Kürt ahalinin tahmini iki yüz bin akçe olarak hesaplanan bad-ı hevasını üzerine alan eski Musul Sancakbeyi Şuayib oğlu Mehmet Bey'in buna ek olarak iltizamında olan diğer yerlere ait ödemediği borçlarının da tahsil edilmesi istenmiştir²⁵⁶. Normal şartlarda vergilerin zaten toplanması defterdarın görevleri arasında iken ekstradan tahsilin yapılmasına dair bir hüküm gönderilmiştir. Tarih dikkate alındığında savaş zamanında olduğundan devletin acil paraya ihtiyacı olduğu ve bu sebep ile alacaklarının tahsilinin bir an önce gerçekleşmesi için taşra yönetimini sıkıştırdığı düşünülebilir. Savaş halinde bulunulduğundan dolayı paranın gerektiğinin dışında kullanılmamasına özen gösterilmiş, yapılacak olan işlerin

²⁵² BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 321/112.

²⁵³ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 385/173.

²⁵⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 478/212.

²⁵⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 263/89.

²⁵⁶ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 911/347.

bedeli bölgeden toplanması gereken avarız mukabilinde alınarak hazineden para çıkmamasına özen gösterilmiştir. 6 Safer 987 (4 Nisan 1579) tarihinde, Halep beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde, Mısır'dan ve Kıbrıs'tan gelecek olan zahireyi koymak için lazım olan çuvallara hazineden para vermeyip, avarız mukabilinde halktan toplanması istenmiştir²⁵⁷. Daha önce zahire taşınması ile ilgili hükümler idari başlık altında değerlendirilmiştir. Bu sebep ile Mısır'dan ve Kıbrıs'tan gönderilen zahire ile ilgili hükümler, zahirenin ordunun bulunduğu Erzurum'a veya Bağdat'a taşınması ile ilgili olduğu görülmüş, ayrıca bu başlık altında zahire taşınması ile ilgili hükümler savaş ve maliye açısından değerlendirilmiştir. Merkezin alışılmışın dışında para talebinde bulunması, devletin Avusturya ile gireceği savaş sırasında günü gelmeden askerlerin maaşlarını ödemek için Halep hazinesinden para talebinde bulunduğunu maaşların ödenmesine dair kısımda anlatılmıştı. Ancak İran ile yapılan savaş sırasında paraya çok fazla lüzum hasıl olduğundan merkez daha ileri giderek hazinedeki paranın tamamını talep etmiştir. 11 Rebiü'l-Evvel 987 (8 Mayıs 1579) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde; Halep hazinesinde mevcut yüz yirmi bin filori ve sair şahi ve akçelerden ne kadar var ise hepsinin Serdar Mustafa Paşa'ya gönderilmesi istenmiştir²⁵⁸.

Savaş dönemleride dahil olmak üzere saray için yapılacak harcamalardan herhangi bir fedakârlık yapılmayarak mücevherat ve ceylan gibi envai çeşit istek defterdarlık kurumunun merkez ile ilişkilerinden bir diğerini oluşturmuştur. Bu doğrultuda defterdara İstanbul'dan istenen şeylerin tedarik edilmesi için hükümler gönderilmiştir. Bu kimi zaman mücevherat almak ile beraber bu işler için görevlendirilen bir memurun parasının yetmediği durumlarda hazineden para verilmesi ile ilgili olmuştur. 8 Muharrem 987 (7 Mart 1579) tarihli hükümde, İstanbul'da bulunan hassa bahçeleri için Mehmet Bey'e beş yüz bin sümbül soğanı tedarik edilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Bu sümbül soğanları için ne kadar masraf gerekiyorsa Halep hazinesinden karşılanması istenmiştir²⁵⁹. Aynı tarihte sadır olmuş bir başka hüküm ise Üzeyir beyine gönderilmiştir. Belgede Hassa bahçeleri için beş yüz bin tane en iyisinden sümbül soğanı tedarik edilerek Has bahçeler odabaşısı Korkut'a teslim edilmesi ve parasının Halep hazinesinden alınması için Halep defterdarına emir

²⁵⁷ BOA, A.DVN.MHM.d, 38, 71/18.

²⁵⁸ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 645/244.

²⁵⁹ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 355/126.

verildiği hakkındadır²⁶⁰. İstanbul'dan memur gönderilerek tedarik edilmesi istenen bir başka meta da altın, mücevher gibi değerli taşlar olmuştur. Nitekim 21 Şevval 995 (24 Eylül 1587) tarihinde, Halep beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde, Dergah-ı Âli çavuşlarından mühürgan Ahmed'e Halep bakikulluğu verilerek gönderildiği, aynı zamanda Halep'ten saraya layık cevahir satın almağa memur olduğu belirtilerek, cevahir tüccarının getirilmesi ve beğendiği cevahirin bedelinin Halep hazinesinden verilerek muhasebe defterine kayıt ettirilmesi istenmiştir.²⁶¹ Merkezden istenenler arasında İstanbul'un yiyecek ihtiyacını gidermek için koyun tedarik edildiği malum olmakla beraber 27 Safer 991 (22 Mart 1583) tarihinde Halep'e gönderilen hükümde, Saray-ı Hümayun için elli ila yetmiş adet dişi ceylan gönderilmesi istenmiştir²⁶².

Defterdarın iltizama verilen yerler ile ilgilide sorumluluğu olup, iltizama teslim edilecek yerlerin tahsilini yaptıktan sonra mültezime teslim etmesi merkezden istenmiştir. 2 Muharrem 999 (31 Ekim 1590) tarihinde, Halep beylerbeyine ve defterdarına gönderilen hükümde, Balis Bey'i olan Sultanoğlu'na Balis Sancağı kırk bin altın karşılığında iltizam ve tevcih edilmiştir. Parayı tahsil etmeden iltizamı teslim etmemesi istenmektedir²⁶³. Ayrıca defterdarın bölgesinde bulunan havass-ı hümayuna ait yerlerin mültezimlerinde bir sorun yaşanması durumunda da defterdar bilgilendirilerek toprağın nasıl idare edilmesi gerektiği hakkında kendisine hüküm gönderilmiştir Bölgesinde kıtlık olması durumunda da defterdara bu konuda kendi uhdesinde olan işler ile ilgili yapması gerekenler hükümlere yansımıştır. 19 Şevval 991 (5 Kasım 1583) tarihinde, Halep'te kıtlık olduğu bildirilmiştir. Bundan dolayı miri zahireyi defter tutarak halka dağıtması istenmiş olup mahsul oldukça tekrar tahsil etmesi emredilmiştir²⁶⁴. Defterdara gönderilen bir başka hükümde, defterdarın sorumluluğunda olan işleri yerine getirmediği takdirde nasıl bir ikaz ile karşı karşıya kaldığını anlatan bir hüküm örneği olmuştur. Buna göre, 4 Rebiü'l- Ahir 1001 (8 Ocak 1593) tarihinde Halep defterdarına gönderilen hükümde, bin senesinde Halep'ten hane başına seksen sekizer akçe avarız toplanarak gönderilmesi emir olduğu halde hali hazırda gelmediği hatırlatılmış, bahsi geçen paranın bir an önce toplanarak cemaziye'l- ahirenin yirmisine

²⁶⁰ BOA, A.DVN.MHM.d, 36, 356/126.

²⁶¹ BOA, A.DVN.MHM.d, 62, 201/91.

²⁶² BOA, A.DVN.MHM.d, 48, 1002/341.

²⁶³ BOA, A.DVN.MHM.d, 67, 75/31.

²⁶⁴ BOA, A.DVN.MHM.d, 52, 261/106.

kadar gönderilmesi istenmiştir. Gönderilmediği takdirde mesul ve muhatap olacağı söylenmiştir²⁶⁵. Bu gibi davalar merkez taşra ilişkisinin ekonomik boyutuyla alakalı olduğu için diğerleri kadar sık yazılmamış ihtiyaç halinde defterdara gönderilmiştir.

Defterdarın görevini yerine getirmeyerek zamanında hazineyi merkeze ulaştırmaması en büyük sorunların başında gelmiş maliye ile ilgili gönderilen emirlerin çoğunluğunu hazinenin zamanında merkeze gönderilmesi ile ilgili hükümler oluşturmuştur. Taşra yeniçerilerinin maaşlarının ödenmesi ile ilgili hususlar da merkezin taşra işlerine müdahalesine neden olmuş, maaşların ödenmesi ile ilgili defterdarın çözmesi gereken hususlar merkezden gönderilen emirler doğrultusunda çözüme kavuşmuştur. Vergi toplama işleri de büyük problem oluşturmuş beylerbeyi, kâdı gibi bölge sorumluların yardımları ile vergi toplama işi gerçekleştirilmiştir. Bu konuda da merkezi idare taşra yöneticilerine birlikte hareket etmeleri için emirler göndermiştir. Hâlbuki vergi toplama işlemlerinin nasıl olduğu daha önceden belirlendiğinden başka bir fermana ihtiyaç duyulmadan yapılması gerekmektedir. Savaş, isyan, kıtlık gibi olağan üstü durumlarda gönderilen tekrar hükümlerde ise defterdarın durumu değerlendirip kendi başına karar almasına izin verilmemiş, yapılması istenen işlerin defterdara bildirilmesi yöntemi kullanılmış bu vasıta ile da merkez taşra işlerine müdahil olmuştur.

---

²⁶⁵ BOA, A.DVN.MHM.d, 70, 484/249.

SONUÇ

Çalışmanın ilk başlığı olarak “*idari bakımdan merkez taşra ilişkileri*” başlığı altında öncelikle merkezde oluşturulan idari teşkilatın görevlileri ve görevleri açıklanmış, ardından taşra teşkilatının görevlileri ve görev çerçeveleri verilmiştir. Merkezi idarenin, taşranın görev alanında olmasına rağmen müdahale ettiği hükümler özetlenerek konu aralarında verilmiş, niçin müdahalede bulunduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İdari başlık altında taşranın işlerine yapılan müdahale 38 örnek hüküm ile anlatılmış ve bu hükümlerin neden gönderilmiş olabileceği üzerinde durulmuştur. Başlık altında konu konu yapılan değerlendirmeler sonucu bulunan cevaplar bölüm sonunda bir paragraf ile anlamayı kolaylaştırması açısından belgelerden arı olarak verilmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde idari konularda, idarede bulunan yöneticilerin yaptıkları zulümler nedeni ile devletin taşra yönetimine yaptığı müdahale başı çekmektedir. Merkezin en önem verdiği konulardan olan bölge halkının erzak tedariki ile ilgili gönderilen hükümler ise ikinci sırada verilebilir. Bölgede yapılacak imar işlerinin de takipçisi olan merkez özellikle devletin güvenliği ile alakalı kale yapımı gibi işlerde taşranın işlerine müdahil olmuştur. Herhangi bir savaş çıkması halinde bölgede bir zafiyet meydana gelmemesi için devamlı hükümler gönderilirken savaş esnasında kimlerin savaşa iştirak etmeleri gerektiği ile ilgili hükümleri de merkez taşraya bildirmiş, buna göre hareket etmelerini istemiştir. Savaş sonucunda diğer devletler ile kurulacak diplomatik ilişkilerde de devlet taşra ile temas halinde olarak geçici görevlendirme ile taşra idaresinden karşı tarafa belirlediği elçinin gitmesi ile ilgili hükümler göndermiştir. İdari bölümde son olarak değerlendirilen idari taksimat ile ilgili hükümlerde, eyalet içerisinde ki sancakların toprak sınırlarının merkez tarafından belirlenmesinden sonra, yeni oluşturulan sınırlara göre ilgili sancak defterlerinin sancaklar arasında değiş tokuş edilerek idari sistemde herhangi bir aksama meydana gelmemesi gerekmektedir. Ancak yerel idare bu görevini yerine getirmeyerek defterleri göndermemiş bu sebep ile merkezin taşra yönetimine müdahale etmesine neden olunmuştur.

İkinci konu olan “*adli bakımdan merkez taşra ilişkileri*” adlı konu başlığı altında ilk başlıkta belirlenen yöntem takip edilerek bu defa merkez adli teşkilatında görevli olan yöneticilerin görev ve yetkileri açıklanmış taşra ile nasıl bir diyalog kurulduğu

üzerinde durulmuştur. Ardından taşra adli teşkilatı görev ve yetkileri tanımlanmaya çalışılmış, bu tanım gereğince hangi işleri yapması gerektiği anlatılmıştır. Daha sonra mühimme defterlerinde özetlenen adli başlığı altında tasnif edilen 67 belge kullanılarak merkez taşra ilişkisi ve merkezin hangi konularda taşranın işlerine müdahalede bulunarak hüküm gönderdiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu başlıkta da varılan sonuçların ilki adli teşkilatın taşradaki başı olan kadıların yaptıkları zulümlerden dolayı görevlerini yerine getirmemeleri, merkezin duruma müdahale ederek taşranın işlerine karışmasıdır. Memurlar ile ilgili davalarda görevini hakkı ile yerine getirmeyen kadılardan dolayı durumun merkeze bildirilmesi üzerine merkezin taşra adli işleyişine müdahil olması bir başka vaka olmuştur. Taşrada yapılan yargılamalarda çıkan kararların adaletsiz olduğu yönünde gelen şikayetlerin değerlendirilmesi neticesinde merkezin tekrar yargılama yapılmasına karar vermesi merkez taşra ilişkilerini belirleyen bir başka bulgumuz olmuştur. Taşranın yargı işlerinde herhangi bir problem yokken daima olaylardan haberdar olmak için kadıya gönderdiği hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla, bazı davalarda hükümlerin merkezden verilerek sadece cezalandırmanın taşrada yapılması istenmiştir. Bu hükümler merkezi devlet sisteminin bir sonucu olarak anlaşılmıştır. Adli sistem içerisinde en ilginç görüleni ise kürekçi ihtiyacı olan devletin işlenen suçlara kâdının kürek cezası vermesini istemesidir. Bu taşra adli işleyişine merkez tarafından yapılan en direk müdahaledir. Merkezin taşra adli işleyişine bir başka müdahalesi ise adli işler ile ilgili bir hükümde kâdı atlanarak beylerbeyine emirname yazılmasıdır. Konar-göçerler gibi büyük topluluklar ile ilgili davalarda da taşra teşkilatı olaya müdahil edilmeyerek kararlar merkezden verilmiştir. Bazı davalarda bölgenin nüfuzlu kişileri kendileri ile ilgili meselelerde mahkemeyi tehdit ederek yargılama yapılmasına izin vermemişlerdir. Bu gibi meselelerde de devlet olaylara müdahil olmuş ve gönderdiği emirnameler ile adli teşkilatın nasıl davranması gerektiğini söylemiştir. Son olarak Celali İsyanları'nı bir başka başlık altında değerlendirmemiz devletin güvenliğini tehdit eden adli vakalarda bütün adli sistem değişmiş, öncelik devletin güvenliği olmuştur. Devlet artık olaylara direk müdahale ederek öncelikle güvenliğini tesis etmeyi amaçlamıştır. Normal şartlarda isyan edenin hükmü idam iken, Celali İsyanları döneminde bir Celaliyi yakalayan devlet memurunun yakalanarak mahkemeye getirilmesi için emir verilmiştir.

Üçüncü konumuz olan “*mali bakımdan merkez taşra ilişkileri*” başlığında aynı inceleme metodu devam ettirilerek merkez mali teşkilat yapılanması, görevlileri ve görevleri anlatılmış bunların merkezde ne gibi işlerden sorumlu olduklarından bahsedilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti mali teşkilatlanmalarda diğer teşkilatların aksine daha farklı bir yöntem izlemiş, merkezde kurduğu teşkilatın bire bir aynısını taşrada vücuda getirmiştir. Merkez teşkilatının yapması gerekenler anlaşılmasının ardından taşra mali teşkilatı hakkında bilgi verilerek belgeler ışığında merkez taşra ilişki yapısı incelenmeye başlanmıştır. Bu başlık altına da değerlendirme başlığı eklenerek bölüm hakkında bilgi verilmiş konuların anlaşılabilir olması için çalışılmıştır. Maliye ile ilgili tasnife tabi tutulan 45 belge bu başlıkta kullanılarak merkez taşra ilişkisi değerlendirilmiştir. Değerlendirme aşamasında merkezin taşradaki mali yönetime gönderdiği emirlerde, hükümler bir defterde beylerbeyine gönderilirken benzer olaydaki bir başka hükmün bu defa defterdara gönderilmesi taşradaki yöneticilerin birbirlerinin görev alanlarına müdahalede bulunmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Bir başka müdahil olunan konu, vergi toplama işi ile ilgili olmuştur. Vergilerin nasıl toplanması gerektiği daha önceden belirlenmişken merkez mali teşkilatının taşraya müdahalede bulunarak vergi toplanması ile ilgili defalarca hüküm gönderdiği görülmüştür. Bununla beraber hazinenin gönderilme günü de belirlenmiş ancak merkez buna da müdahalede bulunarak emir tekrarında bulunmuştur. Taşranın zaten yapmak ile mükellef olduğu bir diğer konu maaş ödemeleri iken merkez buna da müdahil olmuş maaşların ödenmesi için taşra işlerine müdahale etmiştir. Defterdarın sorumluluk alanında olan hazineye girecek paraların gramlarının ölçülmesi, sahte olmaması gibi konularda zaman zaman yaşanan sıkıntılar nedeniyle merkezi idare duruma müdahil olmuştur. Ancak savaş gibi dönemlerde işleyişin değişmesinden dolayı doğal olarak devlet taşraya ihtiyacı olan paranın toplanması, belirlenen günden önce gönderilmesi gibi olağanüstü hâl hükümleri göndermiştir. Sarayın ihtiyaçları için ihtiyaçlar nereden tedarik edilecek ise oranın hazinesinden ödenmesi gerektiğinden Halep Defterdarı da bu konu ile ilgili hükümlere muhatap kalmıştır.

Bütün bu durumlar değerlendirildiğinde merkez taşra ilişkilerinde merkezin taşra işlerine müdahalesini dört madde de toplamak mümkündür.

- 1- XVI. yüzyıldaki devletin gücü nedeni ile Kanuni Sultan Süleyman devrinde zirveye ulaşan merkezileşme çalışmalarının 1575-1600 yılları içerisinde de

etkisinin devam etmesinden dolayı devlet bulduğu her fırsatta taşra işlerine müdahale ederek elini her daim taşranın üzerinde hissettirmiştir.

- 2- Ele aldığımız dönem içerisinde eksik olmayan savaşlar ve isyanlar gibi olağanüstü haller dolayısı ile güvenlik kaygılarından dolayı devlet taşra işlerine müdahale de bulunmuştur.
- 3- Savaş, kıtlık, isyan gibi durumlarda devlet işleyişini, durumu kurtarmak için değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu gibi durumlarda da taşranın işlerine müdahalede bulunmak kaçınılmaz olmuştur.
- 4- Taşradaki memurların işlerini hakkı ile yerine getirmemelerinden dolayı memura olan güvensizliklerde ve işlerin aksadığının fark edildiği durumlarda taşra işlerine müdahale edilmesi zorunluluk arz etmiştir.

Yapılan çalışma Mühimme Defterleri baz alınarak yapılmış olduğundan varılan sonuçlara bu belgeler içerisindeki kısıtlı bilgiler ile ulaşılmıştır. Ancak Osmanlı gibi geniş bir coğrafyaya hükmeden devletin tamamıyla anlaşılabilmesi için çalışılan dönemi ilgilendiren diğer defterler ile birlikte farklı coğrafyalarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu sebep ile çıkarımlarımız sadece Halep eyaletinin merkez- taşra ilişkilerine şamil olup devletin bütünü için aynı yorumları yapmamız mümkün değildir.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI: BOA, A.DVN.MHM.d,
29,30,31,32,33,34,35,36,38,39,40,42,43,44,45,46,47,48,49,50,51,52,53,54,55,58,59,60,
61,62,63,64,65,66,67,69,70,71,72,73.

Salname-i Vilayet-i Halep, 1309

TRANSKRİPT ÇALIŞMALAR

ÇUKURYURT Alime, *50 Numaralı Mühimme Defteri (993/1585) Değerlendirme Transkripsiyon (s.84-166)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005.

GÜNAY Musa, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

İZGİ, Şuayip, (986) *1578 Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri [s.201-400]*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

KAHVECİ, Gülay, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

KARABABA Meltem, *50 Numaralı Mühimme Defteri (991-993/1583-1585) Değerlendirme Transkripsiyon (s.1-80) Dizin*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,2004.

NACAK Süleyman, *34 Numaralı Mühimme Defteri (H.986/M. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2011.

SAKARYA Sevilay, *43 Numaralı Mühimme Defteri (H. 988/M.1580) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [s.1-108]*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

YAZICI Fatime, *54 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1-154)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

YÜCE Oğuzhan, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

TETKİK ESERLER:

AÇIKEL Ali, Ulak Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi, “*Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.27, Ankara, 2010.

- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara; Başara Ofset Matbaacılık, 1999.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iyye Mahkemeleri ve Şer’iyye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2009, Sy. 14, s.13-48.
- ASLAN, Mustafa, “1 Numaralı Halep Şer’iyye Sicilinin Sosyal ve İktisadi Açısından Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2016.
- BAYRAKTAR, Hilmi, *XIX Yüzyılda Halep Eyaleti’nin İktisadi Vaziyeti*. 1. Baskı, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004.
- CEVAD, Ali, *Coğrafya-i Müfessir Memalik-i Devlet-i Osmaniye*. Konstantiniye (İstanbul): Matbaa-i Ebu Ziya, 1304 (1886-1887).
- ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*. 1. Baskı, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2006.
- _____*XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*. 1. Baskı, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2003.
- ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, OTAM, S.27, Ankara, 2010. s.29-59.
- DEMİR, Alpaslan, “Osmanlı Devleti’nde Haşerelere Karşı Bir Önlem: Çekirge Suyu”, Erdem Dergisi, S.67, 2014.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, “Mühimme”. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Litaratürü”, *TALİD*, C.3, Sy.5, İstanbul, 2005.
- EMECEN, M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- _____*“Çağdaş Osmanlı Kaynaklarında Uzun Savaşlar ve Zitvatorok Anlaşması İle İlgili Algılama ve Yorum Problemi”*, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. XXIX, Ankara.
- ERDOĞDU, İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Deneme”, OTAM, C.11, Ankara, 2000.
- FAYDA, Mustafa, *İslam Tarihi*, Eyüp Baş (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

- GENÇ, Mehmet, “*Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*”, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2012.
- GRISWOLD, William j., “Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611”, İstanbul; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi, Enderun Kitapevi, 1992.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: Sermet Matbaası, 1964.
- İNBAŞI, Mehmet, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı*”, Türkler, C.9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- HUART, Cl., “Kazasker”, *MEBİA*, C.6, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, 1987.
- İNALCIK, Halil, “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, *İslâmiyât Dergisi*, Ankara, 1998.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Kazasker”, *TDVİA.*, C.25, İstanbul, 2002.
- _____ “Şeyhülislam”, *TDVİA.*, C.39, İstanbul, 2010.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. C. II, Nilüfer Epçeli (çev.), İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005.
- KILIÇ, Ümit, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara; Akçay Yayınları, 2012.
- KUR’ANI KERİM
- KÜÇÜKBEKİR, Esin, “Sultan Alpaslan Dönemi Sulçuklu- Mirdâsi İlişkileri”. *AİÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, 2016.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mühimme Defteri”. *TDVİA*, C.31, İstanbul, 2006.
- _____ “*Defterdar*”, *TDVİA*, C.9, İstanbul, 1994.
- MASTERS, Bruce, “Halep”, *TDVİA*, C.15, İstanbul, 1997.
- MAXİM, Mihai, “Padişahi”, *TDVİA*, C.34, İstanbul: 2007.

- MUHAMMED PAŞA, Eldefteri, *Nesayih'ul-Vüzera V'el-Ümerâ*, Hüseyin Ragıp Uğural (drl.), Ankara: TTK Yayınları, 1969.
- MUMCU, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2007.
- NİYAZİ, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- ORTAYLI, İlber, "Millet", *TDVİA.*, C.30, İstanbul, 2005.
- _____ *Türk İdare Tarihi*, TODAİE yayınları, Ankara 1979.
- OSMANZADE, Ta'ib Ahmet, "Kuyucu Murat", *Hadiqat ül-Vüzera (Der Garten der Wesire)*, D. Robischon (drl.), Freiburg, 1969.
- ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *TDVİA*, C.39, İstanbul, 2010.
- ÖZTÜRK, Hüseyin, *Kınalı-zâde Ali Çelebi Aile Ahlakı*, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KILIÇ, Remzi, "Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16 ve 17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Mustafa Bıyıklı(Ed.), C.I, II, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avarız", *TDVİA*, C.4, İstanbul:1991.
- SARIÇAM, İbrahim, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Tufan Gündüz (Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara 2013
- SAUVAGET, Jean, "Halep", *MEBİA*, C.5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet V., "Divan-ı Hümayûn'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyûbîler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- UZUNÇARLIŞI, İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihi", C.III, Kısım I, TTK Yayınları, Ankara 2011.
- _____ *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1988.
- _____ *Osmanlı Tarihi*, C.III, Kısım II, TTK Yayınevi, Ankara 2011.
- _____ *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- _____ *Osmanlı Tarihi*. C. II, TTK Yayınevi, Ankara 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, “Mühimme”. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul:2011.

_____“*Osmanlı Müesseseleri Tarihi*”, Isparta; Fakülte Kitabevi, 2013.

WHITE, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, Nurettin El Hüseyini (çev.),Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2013.

YAZICI, Talib, Halep, *TDVİA.*, C. 15, İstanbul, 1997.

YILDIRIM, Nermin, Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

YÜCEL, Hasan Ali, *Nizamü'l- Mülk Siyasetname*, Mehmet Taha Ayar (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1941.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Çağrı ONAR

Doğum Yılı ve Yeri : 1986 Sivas

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü 2015 mezunu

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

Yabancı Dili : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : 2015 yılında yayımlanan Tokat Nikah Defteri (1882-1887) isimli kitap çalışması, 2015 yılı Tokat Sempozyumunda yayınlanmış bildiri.

İletişim

E-Posta Adresi : cagrionarr@gmail.com